

รายงานการขุดค้นกำแพงเมืองนครราชสีมา

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา

ปีงบประมาณ 2542

ศก
959.332
ส691ร

A #54249

สมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๕ นครราชสีมา

รายงานการชุดค้นกำแพงเมืองนครราชสีมา

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา
ปีงบประมาณ 2542

เลขห้อง 104

เลขหมู่ คก 959.332

เลขทะเบียน ส 691 ร

เลขทะเบียน

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

ป 31111013500184 ๒๖

คำนำ

จากการดำเนินงานเพื่อพัฒนาพื้นที่บริเวณรอบคูเมืองของเทศบาลนครราชสีมามีการค้นพบแนวกำแพงเมืองที่บริเวณมุมคูเมืองทิศตะวันออกเฉียงเหนือด้านใน ทางเทศบาลนครราชสีมาจึงร่วมกับสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา ดำเนินการขุดค้นโดยมีจุดประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาหลักฐานของกำแพงเมืองนครราชสีมา ในด้านต่างๆ เช่น รูปแบบ เทคนิคการก่อสร้าง อายุสมัย เป็นต้น
2. เป็นการแสดงให้เห็นหลักฐานของกำแพงเมืองที่เหลืออยู่จากการทำลายในช่วงเวลาก่อนหน้านี้
3. เพื่อการบูรณะจัดสภาพภูมิทัศน์ให้เป็นสถานที่ศึกษาหาความรู้ของประชาชน โดยทั่วไป

การขุดค้นดำเนินการในระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคม 2542 โดยสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมาได้มอบหมายให้นายสมเดช ลีลามโนธรรม นักโบราณคดี 4 ดำเนินการขุดค้น ศึกษาและเขียนรายงาน เทศบาลนครนครราชสีมาได้สนับสนุนด้านงบประมาณและแรงงานที่ใช้ในการขุดค้นและกองอำนวยการรักษาความสงบเรียบร้อยในด้านการงาน

การขุดค้นทำให้ทราบรูปแบบ เทคนิคการก่อสร้าง อายุสมัย ของการสร้างกำแพงเมืองได้ เชื่อว่ารายงานการขุดค้นฉบับนี้จะเป็นประโยชน์แก่นักวิชาการและผู้สนใจประวัติศาสตร์ โบราณคดีของจังหวัดนครราชสีมาในช่วงเวลาสมัยอยุธยาได้

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9
นครราชสีมา

สารบัญ

หน้า

คำนำ	
บทที่ 1 การดำเนินการขุดค้น	1
บทที่ 2 ผลการขุดค้น	2
- การพิจารณาลำดับการใช้พื้นที่และกิจกรรม การสร้างกำแพงเมืองจากชั้นดินทางโบราณคดี	7
- ลักษณะของกำแพงเมือง	8
- ลักษณะของป้อม	10
บทที่ 3 โบราณวัตถุ	12
- โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งกำแพงเมือง	12
- โบราณวัตถุที่พบจากหลุมขุดค้นที่ 1	14
บทที่ 4 การกำหนดอายุสมัยของการสร้างกำแพงเมือง	17
- การศึกษาจากการขุดค้นทางโบราณคดี	17
- การศึกษาจากเอกสาร	17
บรรณานุกรม	23

บทที่ 1

การดำเนินการขุดค้น

จากการดำเนินการปรับปรุงพื้นที่รอบคูเมืองด้านในของเทศบาลนครนครราชสีมา ได้มีการพบหลักฐานของกำแพงเมืองนครราชสีมา ที่บริเวณมุมของแนวคูน้ำด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือโดยพบแนวก้อนศิลาแลงฝังพื้นดินเป็นแนวสั้น ๆ ทางเทศบาลนครนครราชสีมา จึงได้ร่วมกับสำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 9 นครราชสีมา ดำเนินการขุดค้น ขุดแต่ง เพื่อศึกษารูปแบบเทคนิคการก่อสร้าง อายุสมัย และเพื่อทำการบูรณะกำแพงเมือง งานขุดค้นดำเนินการระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ - พฤษภาคม 2542

สภาพทั่วไป

สภาพทั่วไปของพื้นที่ที่ทำการขุดค้นเดิมได้มีการตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย ในระยะเวลาราว 30 - 40 ปีมาแล้วจนถึงปัจจุบัน ก่อนที่จะมีการรื้อถอนออกไปในปี พ.ศ. 2541 (ภาพที่ 1-4) (อันเป็นสาเหตุที่ทำให้พบหลักฐานของกำแพงเมือง) จากการที่เป็นพื้นที่ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย เราได้พบหลักฐานทั้งที่เป็นวัตถุและร่องรอยต่าง ๆ ที่เกิดจากกิจกรรมการอยู่อาศัย เช่น หลุมขยะ กองไฟ การทับถมของวัตถุสมัยใหม่ เช่น ถุงพลาสติก ถ่านไฟฉาย ถ้วย ชาม ของเล่นเด็ก เป็นต้น อย่างไรก็ตามก็ได้พบหลักฐานของกำแพงเมือง ได้แก่ เศษก้อนศิลาแลง เศษก้อนอิฐ เป็นต้น

การขุดค้น

การขุดค้นได้ทำการกำหนดจุดตายตัว (fix point) โดยใช้เหล็กหมุดแนวเขตที่ราชพัสดุ ซึ่งอยู่บริเวณมุมด้านในของคูน้ำจากจุด fix point ได้ทำการวางผังหลุมพื้นที่ทั้งหมดโดยกำหนดระยะห่างจากจุดดังกล่าวออกไปทั้ง 4 ด้าน และกำหนดพื้นที่แต่ละช่วงเป็นพื้นที่ขนาด 5 x 5 เมตร โดยให้รหัสตามทิศและตัวเลขอารบิกลงไปตามพื้นที่เหล่านี้ เพื่อประโยชน์ในการบันทึกข้อมูล และได้กำหนดระดับสมมติในแนวตั้ง (datum line) เพื่อประโยชน์ในการวัดระดับความลึก เนื่องจากระดับความสูงต่ำของพื้นที่ไม่เท่ากัน

การขุดค้นได้ใช้เครื่องมือประเภท จอบ เสียม เกรียง แปรง บั้งกี ถัง ฯลฯ โดยเริ่มทำการขุดค้นบริเวณที่พบหลักฐานของแนวก้อนศิลาแลง หลังจากพบแนวของกำแพงเมืองแล้วจึงทำการขุดต่อเนื่องไปตามแนวกำแพงและป้อมบริเวณมุม นอกจากการขุดค้นเพื่อเปิดให้เห็นหลักฐานของกำแพงเมืองแล้ว ยังได้ทำการขุดค้นเพื่อศึกษาชั้นดินการอยู่อาศัยและกิจกรรมการสร้างกำแพงเมืองอีกด้วย

บทที่ 2

ผลการขุดค้น

การขุดค้นครั้งนี้มีจุดประสงค์ 2 ประการ ดังนี้

1. การขุดค้นเพื่อศึกษารูปแบบและเทคนิคการก่อสร้างกำแพงเมือง

การขุดค้นแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ 1. ขุดแต่งเพื่อนำดินที่ทับถมอยู่ออกเพื่อให้เห็นรูปลักษณะของกำแพงเมือง และ 2. ทำการขุดค้นโดยขุดค้นเป็นหลุมรูปสี่เหลี่ยม(หลุมขุดค้นที่ 1) ซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป การขุดแต่งเพื่อให้เห็นแนวกำแพงเมืองนั้น เมื่อขุดถึงระดับชั้นดินที่สันนิษฐานว่าเป็นชั้นการอยู่อาศัยดั้งเดิมในช่วงเวลาที่ทำกรสร้างกำแพงเมืองแล้วจะไม่ขุดค้นในระดับลึกลงไปอีก แต่เนื่องจากกำแพงเมืองบางช่วงถูกทำลายเป็นอย่างมาก หลงเหลือแนวกำแพงที่มีระดับต่ำกว่าแนวที่สันนิษฐานว่าเป็นชั้นการอยู่อาศัยในระยะนั้น การขุดแต่งจึงจำเป็นต้องขุดในระดับที่ลึกกว่า เพื่อให้เห็นแนวกำแพงเมืองทั้งหมด ดังนั้นจึงขุดถึงระดับความลึกประมาณ 100 cm.dt

การขุดแต่งเริ่มจากบริเวณที่เห็นหลักฐานปรากฏ ได้แก่บริเวณมุมกำแพงที่ก่อด้วยศิลาแลง บริเวณวัดที่ s2 w2 และ s3 w2 หลังจากนั้นจึงขุดหาแนวกำแพงด้านทิศเหนือ แนวกำแพงด้านทิศตะวันออกและบริเวณที่สันนิษฐานว่าเป็นป้อม

อนึ่ง ที่ด้านนอก(ด้านทิศเหนือ) ของกำแพงด้านทิศเหนือ การขุดแต่งในระยะแรกมีจุดประสงค์เพื่อเปิดให้เห็นแนวและการก่ออิฐของกำแพงเมืองจึงขุดค้นลงไปถึงระดับความลึกประมาณ 150 cm .dt แต่ต่อมาประสบปัญหา เรื่องน้ำท่วมขัง ในเวลาที่มีฝนตกจึงถมดินไว้ขึ้นมาถึงระดับ 100cm.dt เหมือนกับแนวกำแพงเมืองด้านอื่นๆ

2. การขุดค้นเพื่อศึกษาลำดับการใช้ประโยชน์จากพื้นที่

การขุดค้นได้ดำเนินการขุดค้นเป็นหลุมรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 2x3เมตรหลุมขุดค้นอยู่บริเวณชิดกับกำแพงเมืองทางทิศเหนือด้านใน โดยเลือกเอาบริเวณที่เป็นช่วงต่อกันระหว่างกำแพงส่วนที่ก่อด้วยอิฐ และส่วนที่ก่อด้วยศิลาแลง และหินทราย (ซึ่งตั้งข้อสมมติฐานในครั้งแรกว่าส่วนที่ก่อด้วยศิลาแลงนี้น่าจะเป็นป้อม) เรียกชื่อหลุมขุดค้นที่ 1 โดยด้านยาวของหลุมชิดกับแนวกำแพงเมือง การขุดค้นได้กำหนดจุดในแนวระนาบสมมติ (Datum Point) และแนวเส้นระนาบสมมติ (Datum Line) เพื่อใช้ในการวัดระดับความลึกในหลุมขุดค้น จุดดังกล่าวได้กำหนดให้อยู่เหนือพื้นดินขึ้นมาเล็กน้อย การขุดค้นได้ทำการขุดลงไปตามระดับความลึกครั้งละ 10 เซนติเมตร โดยกำหนดให้ชั้นดินแรกเป็นชั้นดินสมมติที่ 1 และต่อเนื่องไปตามระดับความลึกตามแนวตั้ง ระดับความลึกจาก Datum Line ของพื้นที่บริเวณหลุมขุดค้นอยู่ในระดับความลึกประมาณ 30 - 40 cm.dt (centemeter from datum line) ดังนั้นชั้นดินสมมติแรกจึงขุดให้มีระดับความลึกถึง 50 cm.dt. ดังนี้

ชั้นดินสมมติที่ 1 ระดับความลึก 0 - 50 cm.dt. ดินมีลักษณะเป็นดินร่วนสีน้ำตาล พบวัตถุที่เป็นของใช้ในสมัยปัจจุบัน เช่น กระจกพลาสติก ชิ้นส่วนเหล็ก เศษภาชนะดินเผา ปรากฏแนวของกำแพงอิฐ ซึ่งเป็นผนังหลุมขุดค้นด้านทิศเหนืออีกด้วย

ชั้นดินสมมติที่ 2 ระดับความลึก 50 - 60 cm.dt. ดินมีลักษณะเหมือนกับชั้นดินสมมติที่ 1 พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินและเศษก้อนอิฐ

ชั้นดินสมมติที่ 3 ระดับความลึก 60 - 70 cm.dt. ดินมีลักษณะเหมือนในชั้นดินสมมติที่ 1 บริเวณตรงกลางหลุมขุดค้นปรากฏดินที่มีสีขาว พบเศษภาชนะดินเผา และบางชิ้นเป็นของในสมัยปัจจุบันนี้

ชั้นดินสมมติที่ 4 ระดับความลึก 70 - 80 cm.dt. ดินมีความร่วนมาก พบเศษภาชนะดินเผาและเศษอิฐ และวัตถุที่เป็นของใช้ในปัจจุบันจำนวนเล็กน้อย บริเวณตรงกลางหลุมขุดค้นยังปรากฏดินที่มีสีขาว ซึ่งต่อเนื่องมาจากชั้นดินสมมติในระดับก่อนหน้านี้

ชั้นดินสมมติที่ 5 ระดับความลึก 80 - 90 cm.dt. ดินมีลักษณะเป็นดินเหนียวพบเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน

ชั้นดินสมมติที่ 6 ระดับความลึก 90 - 100 cm.dt. มีลักษณะเป็นดินเหนียวเหมือนชั้นดินสมมติ ที่ 5 พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนเล็กน้อย

ชั้นดินสมมติที่ 7 ระดับความลึก 100 - 110 cm.dt. มีลักษณะเป็นดินเหนียว บางบริเวณดินเหนียวมีสีน้ำตาลเหลือง พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนเล็กน้อย

ชั้นดินสมมติที่ 8 ระดับความลึก 110 - 120 cm.dt. ดินมีลักษณะเช่นเดียวกับชั้นดินสมมติที่ผ่านมา พบเศษภาชนะดินเผา แนวของกำแพงอิฐ ซึ่งเป็นผนังหลุมขุดค้นด้านทิศเหนือ ได้มีระดับความลึกสิ้นสุดในระดับนี้ที่ระดับความลึกประมาณ 120 CM.DT.

ชั้นดินสมมติที่ 9 ระดับความลึก 120 - 130 cm.dt. มีลักษณะเป็นดินเหนียวสีเข้มดำ พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนเล็กน้อย

ชั้นดินสมมติที่ 10 ระดับความลึก 130 - 140 cm.dt. เป็นดินเหนียวสีเข้ม ไม่พบโบราณวัตถุใด ๆ

ชั้นดินสมมติที่ 11 ระดับความลึก 140 - 150 cm.dt. เป็นดินเหนียวมีสีน้ำตาลยกเว้นที่บริเวณใกล้กับผนังหลุมขุดค้นด้านทิศตะวันตก มีสีน้ำตาลเหลือง ไม่พบโบราณวัตถุใด ๆ

ชั้นดินสมมติที่ 12 ระดับความลึก 150 - 160 cm.dt. เป็นดินเหนียวสีน้ำตาล ไม่พบโบราณวัตถุใด ๆ

ชั้นดินสมมติที่ 13 ระดับความลึก 160 - 170 cm.dt. เป็นดินเหนียวสีน้ำตาลเข้ม พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนเล็กน้อย และเศษก้อนอิฐ

ชั้นดินสมมติที่ 14 ระดับความลึก 170 - 180 cm.dt. เป็นดินเหนียวสีน้ำตาลเข้มที่เกาะตัวกันแน่นมาก ที่ระดับความลึกประมาณ 180 CM.DT. ดินเหนียวมีสีน้ำตาลเหลือง พบเศษภาชนะดินเผาจำนวนเล็กน้อย

ชั้นดินสมมติที่ 15 ระดับความลึก 180 - 190 cm.dt. เป็นดินเหนียวสีน้ำตาลเหลือง ยกเว้นบริเวณด้านทิศตะวันออกของหลุมชุดคันดินเหนียวมีสีดำเข้ม พบเศษภาชนะดินเผาเพียง 1 ชิ้น

ชั้นดินสมมติที่ 16 ระดับความลึก 190 - 200 cm.dt. เป็นดินเหนียวสีน้ำตาล ไม่พบโบราณวัตถุ ใด ๆ

ชั้นดินสมมติที่ 17 ระดับความลึก 200 - 210 cm.dt. ดินเหนียวเปลี่ยนมาเป็นสีดำจับตัวกันแน่น ดินมีความชื้นมาก ไม่พบโบราณวัตถุใด ๆ เมื่อขุดถึงระดับความลึกนี้ พบว่าเริ่มมีน้ำใต้ดินซึมขึ้นมา ไม่สามารถขุดค้นต่อไปได้ จึงยุติการขุดค้นในระดับความลึกเพียงเท่านั้น

ชั้นดินทางโบราณคดี

การจำแนกชั้นดินทางโบราณคดีภายในหลุมชุดคันนั้น ได้ใช้องค์ประกอบหลายอย่างเพื่อช่วยในการจำแนกชั้นดิน เช่น ลักษณะทางกายภาพของดินเอง เช่น สีเนื้อดิน ร่วมกับโบราณวัตถุต่าง ๆ ที่พบในหลุมชุดคัน จากองค์ประกอบดังกล่าวสามารถแบ่งชั้นดินของหลุมชุดคันออกได้ ดังนี้

ชั้นดินที่ผนังหลุมชุดคันด้านทิศเหนือ(ภาพที่ 6)

ชั้นดินที่ 1	เป็นชั้นดินบนสุดพบโบราณวัตถุ เช่น เศษภาชนะดินเผาและเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป เป็นชั้นการอยู่อาศัยในปัจจุบัน
ชั้นดินที่ 2	เป็นดินที่มีสีน้ำตาล มีความร่วนมาก อยู่ชิดกับแนวกำแพงอิฐ
ชั้นดินที่ 3	เป็นชั้นของกำแพงอิฐ
ชั้นดินที่ 4	เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาลอยู่ใต้ชั้นกำแพงอิฐ ดินมีการเกาะตัวกันแน่นมาก น่าจะเป็นชั้นการเตรียมฐานรากของกำแพงเมือง
ชั้นดินที่ 5	เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล มีการเกาะตัวที่น้อยกว่าชั้นดินที่ 4 ชั้นดิน 5A ซึ่งเป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาลเหลือง ชั้นดินนี้เป็นชั้นการอยู่อาศัยก่อนการสร้างกำแพงเมือง

ชั้นดินที่ผนังหลุมชุดคันด้านทิศตะวันออก(ภาพที่ 7)

ชั้นดินที่ 1	เป็นชั้นดินบนมีสีน้ำตาลพบโบราณวัตถุกระจายตัวอยู่เป็นชั้นการอยู่อาศัยในปัจจุบัน

- ชั้นดินที่ 2 เป็นชั้นดินที่มีสีดำ มีโบราณวัตถุ เช่น เศษก้อนอิฐ อยู่ที่ระดับล่างสุดของชั้นดิน เป็นชั้นทับถมภายหลังการสร้างกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 3 เป็นชั้นดินที่มีสีจาง พบโบราณวัตถุกระจายอยู่จำนวนเล็กน้อย เป็นชั้นทับถมภายหลังการสร้างกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 4 เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาลออกเทา ที่มีการเกาะตัวกันแน่นมาก น่าจะเป็นชั้นการเตรียมฐานรากกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 5 เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล มีชั้นดิน 5A ซึ่งเป็นชั้นดินสีน้ำตาลเหลือง เป็นชั้นการอยู่อาศัยก่อนการสร้างกำแพงเมือง

ชั้นดินที่ผนังหลุมขุดค้นด้านทิศใต้(ภาพที่ 8)

- ชั้นดินที่ 1 เป็นชั้นดินบนมีความร่วนมาก เป็นชั้นการอยู่อาศัยในปัจจุบัน
- ชั้นดินที่ 2 เป็นชั้นดินเหนียวสีจาง มีชั้นดิน 2A ซึ่งมีสีเหลืองน้ำตาลแทรก และชั้นดิน 2B ซึ่งเป็นดินเหนียวที่มีสีเข้มกว่าชั้นดินที่ 2 แทรกอยู่ เป็นชั้นดินการทับถมภายหลังการสร้างกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 3 เป็นชั้นดินเหนียวสีออกน้ำตาลเทา มีการเกาะตัวกันแน่นมาก น่าจะเป็นชั้นการเตรียมฐานรากกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 4 เป็นชั้นดินเหนียวที่มีสีเข้มกว่าชั้น 2B เป็นชั้นการทับถมภายหลังการสร้างกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 5 เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาลการเกาะตัวของดินน้อยกว่าชั้นดินที่ 4 มีชั้นดิน 5A แทรกอยู่ เป็นชั้นของการอยู่อาศัยก่อนการสร้างกำแพงเมือง

ชั้นดินที่ผนังหลุมขุดค้นด้านทิศตะวันตก(ภาพที่ 9)

- ชั้นดินที่ 1 เป็นชั้นดินบน มีความร่วนมาก พบโบราณวัตถุกระจายตัวอยู่ เป็นชั้นการอยู่อาศัยในปัจจุบัน
- ชั้นดินที่ 2 เป็นชั้นดินเหนียวสีออกเหลืองขาว เป็นชั้นทับถมภายหลังการสร้างกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 3 เป็นชั้นดินสีน้ำตาลที่อยู่ติดกับกำแพงอิฐ มีความร่วนมาก
- ชั้นดินที่ 4 เป็นชั้นดินเหนียวที่มีสีน้ำตาลเหลือง มีเศษภาชนะดินเผาและก้อนอิฐปนอยู่เล็กน้อย เป็นชั้นดินทับถมภายหลังการสร้างกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 5 เป็นชั้นดินเหนียวสีเข้ม เกาะตัวกันแน่นมาก มีชั้นดิน 5A ซึ่งเป็นดินเหนียวสีน้ำตาลแทรกอยู่ เป็นชั้นทับถมในการสร้างกำแพงเมือง

- ชั้นดินที่ 6 เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล เป็นชั้นดินที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมการสร้างกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 7 เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาลเทา เกาะตัวกันแน่นมาก น่าจะเป็นชั้นดินการเตรียมฐานรากกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 8 เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล มีการเกาะตัวของดินน้อยกว่าชั้นดินที่ 7 มีชั้นดิน 8A เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาลเหลืองแทรกอยู่ภายใน เป็นชั้นดินการอยู่อาศัยก่อนการสร้างกำแพงเมือง

หลุมขุดค้นที่ 2 อยู่ชิดกับกำแพงเมืองทิศเหนือด้านนอก เป็นหลุมขนาด 1.20×1.60 เมตร โดยบริเวณนี้การขุดค้นในระยะแรก มีจุดประสงค์เพื่อเปิดให้เห็นฐานรากของกำแพงอิฐ จึงไม่ได้ทำการขุดค้นเพื่อเก็บหลักฐานตามระดับชั้นดินสมมติอย่างไรก็ตาม โบราณวัตถุที่พบในหลุมขุดค้นนี้ เป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน เศษก้อนอิฐ และได้ทำผังชั้นดินด้านทิศเหนือได้ และตะวันออก เพื่อแสดงการทับถมและกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ดังนี้

ชั้นดินที่ผนังหลุมขุดค้นด้านทิศเหนือ และตะวันออก(ภาพที่ 10,11)

- ชั้นดินที่ 1 ดินมีความร่วนมากสีเข้ม เป็นชั้นการอยู่อาศัยในปัจจุบัน
- ชั้นดินที่ 2 เป็นชั้นของสิ่งก่อสร้าง คือ ป้อม ซึ่งมีการนำเอาศิลาแลง หินทราย และอิฐ มาก่อเป็นผนังป้อม
- ชั้นดินที่ 3 เป็นชั้นดินเหนียวสีน้ำตาล พบโบราณวัตถุ เช่น ศิลาแลง ก้อนอิฐ เศษภาชนะดินเผาจำนวนเล็กน้อยเป็นชั้นการทับถมภายหลังการสร้างกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 4 เป็นชั้นดินเหนียวซึ่งมีสีเข้มกว่าชั้นดินที่ 3
- ชั้นดินที่ 5 เป็นชั้นดินเหนียวที่สีอ่อนกว่าชั้นดินที่ 4 พบเศษภาชนะเนื้อดินจำนวนเล็กน้อย
- ชั้นดินที่ 6 เป็นชั้นดินสีเข้ม ไม่พบโบราณวัตถุใด ๆ
- ชั้นดินที่ 4,5,6 เป็นชั้นการอยู่อาศัยก่อนการสร้างกำแพงเมือง

ชั้นดินที่ผนังหลุมขุดค้นด้านทิศใต้(ภาพที่ 12)

- ชั้นดินที่ 1 เป็นชั้นดินการอยู่อาศัยในปัจจุบัน
- ชั้นดินที่ 2 เป็นชั้นของกำแพงอิฐ

- ชั้นดินที่ 3 เป็นชั้นดินเหนียวที่มีความเหนียวและดินเกาะตัวกันแน่นมาก น่าจะเป็น
ชั้นการเตรียมฐานรากของกำแพงเมือง
- ชั้นดินที่ 4 เป็นชั้นดินสีเข้ม ไม่พบโบราณวัตถุใด ๆ เป็นชั้นทับถมก่อนการสร้าง
กำแพงเมือง

การพิจารณาลำดับการใช้พื้นที่และกิจกรรมการสร้างกำแพงเมืองจากชั้นดินทางโบราณคดี

จากชั้นดินที่ผนังหลุมขุดค้นทั้งสองหลุม แม้จะไม่สามารถขุดค้นถึงชั้นดินธรรมชาติแรก
เริ่มได้ แต่ก็ได้พบหลักฐานของการอยู่อาศัยในพื้นที่บริเวณนี้รวมทั้งเทคนิคการสร้างกำแพงเมืองได้ โดยพบ
ว่าที่ระดับความลึกประมาณ 160 cm.dt. ลึกลงไปจนถึงระดับ 210 cm.dt. เป็นชั้นดินที่พบหลักฐานการอยู่
อาศัยของมนุษย์ โดยได้พบเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินและเครื่องถ้วยสุโขทัย ในชั้นดินนี้ไม่ถูกรบกวนจาก
กิจกรรมการสร้างกำแพงเมือง

ในชั้นดินต่อมาที่เป็นชั้นดินใต้โครงสร้างกำแพงอิฐ มีระดับความลึกตั้งแต่ 120 - 160
cm.dt. ชั้นดินนี้เนื้อดินมีความแน่นแข็ง น่าจะเป็นชั้นที่ทำการถมอัดดินให้มีความแน่นแข็งแล้ว ทำการก่อ
อิฐเป็นแนวกำแพงขึ้นมา

ชั้นดินที่มีระดับความลึกตั้งแต่ประมาณ 100 cm.dt. ขึ้นมาเป็นชั้นทับถมหลังจากที่มีการ
สร้างกำแพงเมือง

ลักษณะของเศษภาชนะดินเผาที่พบเกือบทั้งหมดในชั้นดินต่าง ๆ เป็นเศษภาชนะแบบเนื้อ
ดิน มีการตกแต่งภาชนะด้วยการทำลายเชือกทาบ ขูดขีด ขัดมัน เป็นต้น(ภาพที่55) ซึ่งเศษภาชนะเหล่านี้
น่าจะเป็นภาชนะพื้นบ้านที่ทำขึ้นในท้องถิ่น และเป็นการยากที่จะใช้เศษภาชนะดินเผาประเภทนี้มาเป็น
ตัวบ่งชี้ ถึงอายุสมัยได้แต่จากชั้นดินที่ระดับความลึก 170 - 180 cm.dt. ได้พบเศษเครื่องถ้วยสุโขทัยแบบ
เคลือบเขียวจำนวน 1 ชิ้น (ภาพที่56) ซึ่งการผลิตเครื่องถ้วยชนิดนี้มีศูนย์กลางการผลิตอยู่ในเขตจังหวัด
สุโขทัยในปัจจุบัน โดยเริ่มต้นผลิตขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 16 และเริ่มมีการแพร่หลายส่งเป็นสินค้าออก
โดยราชสำนักอยุธยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 และมีการผลิตต่อมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 22' การพบ
เครื่องถ้วยเพียงชิ้นเดียวนับว่ามีจำนวนน้อยเกินไปที่จะใช้เป็นตัวบ่งชี้อายุสมัยที่ชัดเจนได้ ดังนั้นอาจ
กำหนดระยะเวลาการสร้างกำแพงเมืองได้ว่า อยู่ในระยะเวลาโดยประมาณหลังจากพุทธศตวรรษที่ 21
เป็นต้นมา

จากการพิจารณาโบราณวัตถุและชั้นดินที่ปรากฏบนผนังหลุมขุดค้น พบว่า ระดับของแนว
กำแพงอิฐมีความลึกถึงระดับประมาณ 120 - 130 cm.dt. และพบโบราณวัตถุซึ่งเป็นของในสมัยใหม่ ตั้งแต่

ระดับชั้นดินบนสุดจนถึงระดับชั้นดินที่มีความลึกประมาณ 80cm.dt. ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่า การเข้าใช้พื้นที่ในสมัยหลังสุดนี้น่าจะมีระดับอยู่ที่ 80 cm.dt. โดยในระดับนี้ยังได้พบเศษก้อนอิฐ ซึ่งเป็นอิฐที่ใช้ก่อสร้างกำแพงเมืองปะปนอยู่กับวัตถุที่เป็นของสมัยใหม่ ซึ่งน่าจะเกิดจากการรื้อทำลายกำแพงในสมัยหลังนี้เอง

พบว่าที่ระดับความลึกประมาณ 100 cm.dt. เป็นชั้นการทับถมภายหลังการสร้างกำแพงเมือง เมื่อพิจารณาที่บริเวณมุมของกำแพง ซึ่งก่อด้วยหินทรายและศิลาแลงนั้น ที่ผนังด้านนอกมีการนำเอาก้อนหินทราย และศิลาแลงมาเรียงต่อกันเป็นชั้นเตี้ย ๆ 2 ชั้น โดยแนวหินชั้นนอกมีระดับความลึกประมาณ 90 cm.dt. และแนวก้อนหินที่อยู่ถัดเข้าไปชิดกับกำแพงนั้นมีระดับความลึกประมาณ 100 cm.dt. ขนานไปกับแนวกำแพง ซึ่งวัตถุประสงค์ของการนำเอาก้อนหินดังกล่าวมาไว้ที่ขอบนอกของกำแพงนั้น ก็คงเพื่อเป็นตัวยันในชั้นฐานให้มีความมั่นคงแข็งแรงนั่นเอง ซึ่งระดับของก้อนหินชั้นนอกนั้นมีระดับบนสุดอยู่ที่ระดับความลึกประมาณ 90 cm.dt. และแนวก้อนหินชั้นในมีระดับความลึกประมาณ 100 cm.dt. เมื่อมีการก่อสร้างกำแพงเสร็จแล้ว ก็คงจะถมดินทับแนวก้อนหินทรายและศิลาแลงนี้อีกครั้งหนึ่ง จากการพิจารณาชั้นดินในหลุมขุดค้นประกอบกับลักษณะของการก่อสร้างที่กล่าวถึงข้างต้น ทำให้เชื่อว่า ระดับของการอยู่อาศัยในช่วงที่มีการสร้างกำแพงเมืองนั้น อยู่ในชั้นดินที่ 3 ที่ระดับความลึกประมาณ 90-100 cm.dt. เมื่อมีการสร้างกำแพงจึงได้มีการขุดหลุมลงไปถึงที่ระดับความลึกประมาณ 160 cm.dt. เพื่อถมอัดดินให้มีความแน่นแข็งถึงระดับประมาณ 120 cm.dt. แล้วทำการก่ออิฐเรียงขึ้นมาเป็นแนวกำแพงเมือง

- จากชั้นดินทางโบราณคดีที่กล่าวมาสามารถสรุปเป็นลำดับกิจกรรมที่เกิดขึ้นได้ ดังนี้
- ลำดับแรก พบหลักฐานการอยู่อาศัยก่อนการสร้างกำแพงเมือง
 - ลำดับที่ 2 กิจกรรมการสร้างกำแพงเมือง
 - ลำดับที่ 3 มีการทับถมภายหลังการสร้างกำแพงเมือง
 - ลำดับที่ 4 พบหลักฐานการอยู่อาศัยในปัจจุบัน

จากการขุดค้นทำ ให้ทราบรูปและเทคนิคการก่อสร้างกำแพงเมืองได้ ดังนี้

ลักษณะของกำแพงเมือง

จากการขุดค้นได้พบหลักฐานของแนวกำแพงและป้อมบริเวณมุมเมือง โดยพบแนวของกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือต่อเนื่องไปยังด้านทิศตะวันออก โดยกำแพงด้านทิศเหนือเหลือหลักฐานเป็นแนวกำแพงที่มีความยาวประมาณ 15 เมตร แนวกำแพงด้านทิศตะวันออกเหลือหลักฐานอยู่เป็นแนวยาวประมาณ 12 เมตร โดยกำแพงด้านนี้เหลือหลักฐานเพียงบางช่วงเท่านั้น ตัวกำแพงมีความหนาประมาณ 3 เมตร โดยแนวกำแพงด้านทิศเหนือ จะเรียงตัวตามแนวแกนทิศ (ทิศตะวันตก - ตะวันออก) ส่วนกำแพงด้านทิศตะวันออก การเรียงตัวไม่ตรงตามแนวแกนทิศ (ทิศเหนือ - ใต้) โดยกำแพงจะมีแนวที่เบี่ยงออกไปทางทิศตะวันออก(ภาพที่ 13,15)

จากผลการขุดค้น และขุดแต่ง ทำให้ทราบเทคนิค และรูปแบบของการก่อสร้างกำแพงได้ โดยน่าที่จะมีการเตรียมฐานรากโดยการขุดหลุมเพื่อถมอัดดินให้มีความแน่นแข็งเป็นชั้นหนาประมาณ 60 เซนติเมตร ก่อนที่จะก่ออิฐเป็นตัวกำแพงขึ้นมาและมีการถมดินที่ส่วนฐานของกำแพง สำหรับอิฐที่ใช้มี ขนาดประมาณ $30 \times 15 \times 7$ เซนติเมตร หรือ $25 \times 13 \times 5$ เซนติเมตร ใช้ดินเป็นตัวสอระหว่างก้อนอิฐแต่ละก้อน การเรียงอิฐจะใช้ด้านยาวสลับกับด้านกว้างอย่างละ 2 ก้อน โดยก่ออิฐให้ด้านกว้าง 2 ก้อน ต่อกับ ด้านยาวของอิฐที่เรียงไว้ 2 ก้อน และด้านกว้างของอิฐ 2 ก้อนนี้ ก็จะต่อกับด้านยาวของอิฐก้อนถัดมา มีลักษณะเช่นนี้ต่อเนื่องกันไป (ภาพที่ 18)

การก่ออิฐจะก่อเกือบเต็มแนวกำแพง โดยเว้นเป็นช่องสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาด 130×60 เซนติเมตร แล้วถมดินลงภายในช่องสี่เหลี่ยมนี้ ช่องสี่เหลี่ยมนี้จะห่างจากขอบกำแพงด้านนอกมายังด้าน ในประมาณ 130 เซนติเมตร และช่องสี่เหลี่ยมจะถูกคั่นด้วยแนวอิฐที่ก่อเป็นคานหรือเอ็นของกำแพง ซึ่งมีความกว้างประมาณ 30 - 50 เซนติเมตร (ภาพที่ 14,16) รูปแบบการก่ออิฐแบบนี้ นอกจากเป็นลักษณะ ของโครงสร้างเพื่อความมั่นคงแข็งแรงแล้ว สันนิษฐานว่า กำแพงด้านที่หันออกนอกเมือง เป็นด้านที่จะต้องมีการปะทะในการทำสงคราม จึงมีการก่ออิฐเต็มตลอดแนวกำแพงเพื่อความมั่นคงแข็งแรง ส่วนกำแพง ด้านในบริเวณที่เป็นเชิงเทินที่เป็นที่ประจำการของทหารนั้น เป็นบริเวณที่ไม่ได้มีการปะทะมากนัก จึงไม่ ต้องก่ออิฐเช่นเดียวกับกำแพงด้านนอก

ที่ขอบนอกของกำแพงด้านทิศตะวันออก พบว่า มีการก่ออิฐเป็นแนวยาวขนานไปกับตัว กำแพงเมือง แนวอิฐนี้มีความหนาประมาณ 30 เซนติเมตร โดยมีระยะห่างจากแนวกำแพงประมาณ 15 เซนติเมตร แนวอิฐนี้อยู่ต่ำกว่าระดับของแนวกำแพง และเป็นแนวที่มีความหนาเพียงเล็กน้อย จึง สันนิษฐานว่า แนวอิฐนี้ก่อขึ้นมาเพื่อใช้ยันในส่วนฐานของฐานกำแพงให้มีความมั่นคงแข็งแรง (ภาพที่ 19) ซึ่ง แนวฐานนี้จะเป็นแนวที่ต่อเนื่องไปกับแนวหินทราย และศิลาแลงที่ก่อยันในส่วนฐานของกำแพงบริเวณมุม ที่ก่อด้วยศิลาแลงและหินทรายเช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างของส่วนที่เป็นป้อม

สำหรับลักษณะของกำแพงเมืองที่สมบูรณ์เราสามารถศึกษาได้จากกำแพงเมืองบริเวณ ประตูชุมพล ซึ่งเป็นกำแพงที่ก่อด้วยอิฐ ส่วนบนสุดทำเป็นใบบัง ที่เรียกว่า ใบเสมา ที่ขอบกำแพงบนสุด ก่อนที่จะเป็นใบเสมาประดับด้วยเส้นนูน (เส้นลวด) 2 เส้น ขนานไปตามแนวกำแพง ภายในเส้นนูนนี้จะเจาะ เป็นช่องส่องมองรูปกากบาทเรียงรายกันไป แนวกำแพงด้านใน (ด้านที่หันหน้าเข้าภายในเมือง) จะก่อเป็น เเชิงพลหรือเชิงเทิน ที่มีระดับต่ำกว่ากำแพงส่วนนอก(ที่หันหน้าออกนอกเมือง) บริเวณเชิงเทินนี้คงเป็นที่ ทหารใช้ประจำการในการสงคราม ที่ฐานของกำแพงทั้ง 2 ด้าน มีการถมดินพูนขึ้นมา ตามแนวกำแพงมี ป้อมรายรอบ (ภาพที่ 20- 22)

นอกจากใช้อิฐเป็นวัสดุหลักแล้ว ยังมีการนำเอาหินทรายและศิลาแลงมาก่อในบริเวณที่ เป็นประตูเมืองและป้อม วัสดุเหล่านี้คงเป็นการรื้อเอาหินที่ใช้ในการสร้างปราสาทในวัฒนธรรมเขมร มาใช้

ในการสร้างกำแพง เนื่องจากได้พบร่องรอยซึ่งมีลักษณะเป็นรูปกลมที่ตัวหิน รูปกลมที่ปรากฏบนหินนี้ เจาะขึ้นเพื่อประโยชน์ในการขนย้าย ซึ่งปรากฏบนก้อนหินที่ใช้ในการก่อสร้างปราสาทเขมรโดยทั่วไป

ลักษณะของป้อม

ที่บริเวณส่วนมุมของแนวกำแพง มีลักษณะเป็นป้อม ซึ่งก่อด้วยหินทราย ศิลาแลง และอิฐ โดยก่อเป็นป้อมรูปเหลี่ยมที่มีแนวผนังของป้อม ยื่นออกมาจากแนวกำแพงด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก พื้นที่ภายในป้อมถมด้วยดินซึ่งหลักฐานที่เหลืออยู่ ได้แก่ แนวกำแพงที่ต่อเนื่องมาจากแนวกำแพงอิฐ และแนวของผนังป้อมทางด้านทิศตะวันตก(ภาพที่ 30,31) ด้านทิศเหนือบางส่วน(ภาพที่ 37)และด้านทิศตะวันออกบางส่วน(ภาพที่ 33) กำแพงที่ต่อเนื่องมาจากกำแพงอิฐ จะก่อด้วยหินทราย และศิลาแลง โดยใช้ปูนสอ ระหว่างก้อนหินแต่ละก้อน(ภาพที่ 23-26) ที่ขอบนอกบริเวณที่ต่อเนื่องมาจากแนวกำแพงอิฐ จะมีการนำเอาก้อนหินทราย และศิลาแลงมาเรียงเป็นแนวโดยรอบ ขนานไปกับแนวกำแพง ซึ่งแนวของหินเหล่านี้จะเป็นแนวที่ต่อเนื่องกับแนวอิฐที่อยู่ด้านนอกของกำแพงด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือ หินที่นำมาเรียงนี้คงเพื่อใช้ยันในส่วนฐาน ให้กำแพงมีความมั่นคงแข็งแรงเพิ่มขึ้น (ภาพที่ 27-29) ที่แนวของผนังป้อมด้านทิศตะวันตก ซึ่งก่อเป็นแนวตรงออกมาจากกำแพงด้านทิศเหนือ โดยแนวของกำแพงป้อมด้านนี้ก่อทับแนวส่วนหนึ่งของกำแพงอิฐ(ภาพที่ 32) ที่ผนังป้อมด้านทิศตะวันออกมีแนวขนานไปกับกำแพงด้านทิศตะวันออก (ภาพที่ 34)

จากหลักฐานที่เหลืออยู่ ทำให้ทราบลักษณะของการก่อสร้างผนังป้อมได้ว่า มีการนำเอาหินทราย ศิลาแลง และอิฐ มาก่อร่วมกัน โดยที่ระดับล่างสุดบางบริเวณก่อด้วยอิฐ บางบริเวณก่อด้วยศิลาแลงมีการใช้ปูนสอระหว่างวัสดุเหล่านี้ด้วย โดยที่ขอบนอกของผนังจะก่อด้วยก้อนศิลาแลง(ภาพที่ 35,36) ลักษณะของการก่ออิฐมีลักษณะที่ไม่แน่นอน แต่จะก่อโดยใช้ด้านยาวสลับกับด้านกว้าง ขนาดของก้อนอิฐมีขนาดเดียวกันกับอิฐที่ใช้ก่อกำแพง ส่วนก้อนศิลาแลงและหินทราย มีลักษณะไม่แน่นอน บางก้อนเป็นรูปสี่เหลี่ยม บางก้อนเกือบกลม

ผนังป้อมด้านทิศตะวันตก มีความกว้างประมาณ 1.8 เมตร มีความยาวประมาณ 8 เมตร ผนังป้อมด้านทิศเหนือและทิศตะวันออก มีความกว้างประมาณ 2.6 - 2.8 เมตร มีความยาวประมาณ 15 เมตร ที่บริเวณมุมทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของป้อม ถูกรบกวนชุดทำลายเป็นอย่างมาก ทำให้ไม่ปรากฏแนวผนังป้อมที่ชัดเจนโดยมีลักษณะเป็นเพียงกลุ่มก้อนอิฐที่แตกหัก ทำให้ไม่ทราบลักษณะของแนวผนังป้อมด้านนี้ได้ แต่สันนิษฐานว่า คงเป็นแนวผนังที่ต่อเนื่องเป็นเส้นตรงมาจากแนวผนังด้านทิศเหนือ และทิศตะวันออก มาบรรจบกันเป็นมุม ทำให้สันนิษฐานว่า ป้อมบริเวณนี้เป็นรูป 6 เหลี่ยม และจากหลักฐานที่เป็นภาพถ่าย และภาพถ่ายเส้น ทำให้เราทราบได้ว่า ที่ผนังป้อมด้านนอกจะฉาบด้วยปูน ขอบตอนบนทำเป็นเส้นนูนถัดขึ้นไปทำเป็นใบไม้รูปสี่เหลี่ยมปลายโค้งมน

เชิงอรรถบทที่ 2

¹ สมศักดิ์ ธรรมาปริชากร, "เครื่องถ้วยสุโขทัย มรดกของคนไทยยุคสุโขทัยและอยุธยา " เครื่องถ้วยในเอเชียอาคเนย์ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 – 22 (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองรัตน์ ปริ๊ตติ้ง ,ม.ป.ป.), หน้า 56

บทที่ 3 โบราณวัตถุ

โบราณวัตถุที่พบจากการขุดค้นแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มดังนี้

1.โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งกำแพงเมือง แบ่งออกได้ดังนี้

ประเภทดินเผา ได้แก่

1.เศษภาชนะดินเผา

เศษภาชนะดินเผาที่พบส่วนใหญ่ เป็นภาชนะแบบเนื้อดิน ทั้งแบบเนื้อละเอียดและเนื้อหยาบ ส่วนภาชนะแบบเนื้อแกร่งพบบ้าง เศษภาชนะดินเผาเหล่านี้เป็นโบราณวัตถุในสมัยประวัติศาสตร์ และเนื่องจากเศษภาชนะเหล่านี้ อยู่ปะปนกับเศษภาชนะที่เป็นวัตถุในปัจจุบันทำให้การจำแนกทำได้ค่อนข้างยากแต่สามารถจำแนกได้ เศษภาชนะดินเผาที่พบส่วนใหญ่มีผิวเรียบส่วนการตกแต่งลวดลายบนผิวภาชนะที่พบได้แก่ ลายเชือกทาบ ลายขูดขีดเป็นเส้นตรงหรือเส้นโค้งและขัดมัน(ภาพที่89)และพบเศษภาชนะดินเผาที่มีรอยประทับของเกลบข้าวในเนื้อดินอีกด้วย(ภาพที่40)

ลวดลายที่ตกแต่งบนผิวภาชนะแบบหนึ่งที่น่าสนใจของเศษภาชนะชิ้นหนึ่งได้แก่ลายกดประทับด้วยเส้นเชือกและขีดเป็นเส้นตรงที่ขอบนอก(ภาพที่41)ลวดลายลักษณะเช่นนี้คล้ายกับลายกดประทับหรือขีดภายในเส้นที่ขีดเป็นกรอบที่ปรากฏบนภาชนะดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์เช่นที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานีในช่วงเวลาการอยู่อาศัยระยะแรก เป็นต้นแต่เศษภาชนะที่พบจากการขุดแต่งกำแพงเมืองนี้มีเนื้อดินละเอียดเผาสุกทั้งใบซึ่งน่าจะเป็นโบราณวัตถุในสมัยประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ยังพบเศษภาชนะเครื่องถ้วยเขมรทั้งแบบเนื้อแกร่งเคลือบเขียว(ภาพที่42) และแบบเนื้อดินไม่เคลือบ(ภาพที่43-44) เครื่องถ้วยชนิดนี้มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15-18¹ และยังพบเศษภาชนะดินเผาแบบพิมายดำ 2 ชิ้นโดยลักษณะของเศษภาชนะชิ้นหนึ่งเป็นเป็นสีดำมันและลายเส้นเป็นสีดำ อีกชิ้นเป็นภาชนะเนื้อสีนวลมีลายเส้นสีดำ(ภาพที่45) ภาชนะแบบพิมายดำนี้กำหนดอายุอยู่ราว 2,200-1,700 ปีมาแล้ว²

การที่พบโบราณวัตถุดังกล่าวซึ่งมีอายุเก่าแก่กว่าการสร้างกำแพงเมือง และโดยทั่วไปจะปรากฏอยู่ในระดับชั้นดินที่ลึกกว่าแต่พบอยู่ร่วมกับชั้นดินที่ร่วมสมัยกับการสร้างกำแพงเมืองนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะเกิดจากกิจกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่บริเวณนี้ทั้งในอดีตหรือปัจจุบันหรือขุดลอกคูน้ำและนำดินที่ขุดขึ้นมาถมบริเวณฐานกำแพงเมืองทำให้วัตถุที่อยู่ในสมัยก่อนหน้าและอยู่ในระดับที่ลึกกว่าถูกนำขึ้นมาทับถมบริเวณฐานกำแพง

จากการพบโบราณวัตถุที่เป็นของในสมัยที่เก่าแก่กว่าการสร้างกำแพงเมืองเป็นหลักฐานที่สำคัญ ที่แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในบริเวณเมืองนครราชสีมาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเขมรก่อนที่จะมีการสร้างเมืองขึ้นในสมัยอยุธยา

รูปแบบขอบปากภาชนะดินเผา

รูปแบบขอบปากภาชนะดินเผาที่พบจากการขุดแต่งกำแพงเมืองนี้ จำแนกออกได้ทั้งหมด 23 แบบ โดยแบ่งออกเป็นปากโค้งออก 18 แบบ ปากโค้งเข้า 2 แบบ และปากตรง 3 แบบ (ดูภาพลายเส้นประกอบ)

2. ก้อนอิฐ

ก้อนอิฐที่ใช้ในการสร้างกำแพงเมืองมีอยู่ 2 ขนาด คือ 30x15x7 เซนติเมตร และ 25x13x5 เซนติเมตร ส่วนใหญ่มีเนื้อละเอียดสีส้ม เผาสุกทั้งก้อน (ภาพที่ 46) นอกจากนี้ยังพบเศษก้อนอิฐที่มีส่วนผสมของแกลบขาวด้วยเช่นกัน (ภาพที่ 47) ก้อนอิฐลักษณะนี้พบไม่มากนัก

นอกจากก้อนอิฐรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าแล้ว ยังพบก้อนอิฐที่มีลักษณะโค้งอีกด้วย ก้อนอิฐรูปแบบนี้พบเพียงไม่กี่ก้อน (ภาพที่ 48)

3. ลูกกระสุนดินเผา

พบจำนวน 1 ลูก ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 1.30 เซนติเมตร (ภาพที่ 49) ในกริด s2w5 ระดับความลึกประมาณ 140-150 cm.dt บริเวณด้านนอกของกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ

ประเภทโลหะ ได้แก่

1. ชิ้นส่วนเครื่องมือเหล็ก พบจำนวนหลายชิ้นอยู่รวมกันบริเวณกริด s2w6 ระดับความลึก 85 cm.dt บนแนวกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ

ลักษณะของชิ้นส่วนเครื่องมือเหล็กที่พบนี้มีอยู่ 2 แบบ ได้แก่ แบบที่เป็นแผ่นแบน และแบบแท่งกลม (ภาพที่ 50) วัตถุชนิดนี้ยังไม่อาจกำหนดอายุสมัยได้ชัดเจน เนื่องจากพบอยู่ในระดับชั้นดินที่ถูกรบกวนจากกิจกรรมต่างๆ ในสมัยปัจจุบัน และตำแหน่งที่พบนี้อยู่รวมกับเศษอิฐที่เป็นของที่พังทลายจากการขุดรื้อตัวกำแพงเพื่อวางเสาคอนกรีตของอาคารในปัจจุบัน ทำให้ชิ้นส่วนเครื่องมือเหล็กถูกนำลงมาอยู่บริเวณดังกล่าว

ประเภทกระดูกสัตว์

พบอยู่ด้านทิศเหนือของกำแพงด้านทิศเหนือในกริด s2w5 ระดับความลึก 134 cm.dt และ 140-150 cm.dt (ภาพที่ 51-52) กริด s2w6 ระดับความลึก 150 cm.dt (ภาพที่ 53) และ กริด s2w7 ระดับความลึก 100 cm.dt (ภาพที่ 54)

ในกริด s2w5 บริเวณด้านนอกของกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ในระดับความลึก 140-150 cm.dt พบชิ้นส่วนนอตซึ่งเป็นของในสมัยปัจจุบัน การพบวัตถุสมัยปัจจุบันในระดับความลึก ระดับนี้ซึ่งเป็นระดับที่โดยทั่วไปแล้วไม่ถูกรบกวนจากกิจกรรมในปัจจุบันนั้น เชื่อว่าคงเกิดจากการขุดรบกวนทำให้ทำให้วัตถุดังกล่าวตกลงไปรวมอยู่กับวัตถุที่มีอายุสมัยเก่ากว่า

2. โบราณวัตถุที่พบจากหลุมขุดค้นที่ 1 ได้แก่

1. เศษภาชนะดินเผา

เศษภาชนะดินเผาที่พบเกือบทั้งหมดเป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน มีทั้งแบบเนื้อหยาบและละเอียด มีการตกแต่งโดยทำเป็นลายเชือกทาบ ขูดขีด ขัดมัน สำหรับเนื้อภาชนะมีสีส้ม นวล น้ำตาลขาว พบว่ามีการขึ้นรูปภาชนะทั้งแบบขึ้นรูปด้วยมือและด้วยแป้นหมุน(ภาพที่55)และในชั้นดินสมมติที่14 พบเศษภาชนะดินเผาเครื่องถ้วยชามจำนวน 1 ชิ้น(ภาพที่56)

ตารางจำแนกรูปแบบการตกแต่งภาชนะดินเผา
ในแต่ละระดับชั้นดินสมมติหลุมขุดค้นที่1

ชั้นดินสมมติ	การตกแต่ง							จำนวน / น้ำหนัก (ชิ้น) (กรัม)	รวม	หมายเหตุ
	ผิวเรียบ	เชือกทาบ	ขูดขีด	ขัดมัน	ขูด	ผสม	เคลือบ			
(1) 0-50 CM.DT.	/		/	/				2/5 1/10 1/12	4/27	
(2) 50-60 CM.DT.	/	/			/			7/40 1/2 2/10	10/52	
(3) 60-70 CM.DT.	/							6/20	6/20	พบเศษภาชนะดินเผา ในสมัยปัจจุบัน
(4) 70-80 CM.DT.	/	/	/					1/2 1/2 1/7	3/11	
(5) 80-90 CM.DT.	/	/	/					4/20 1/2 1/5	6/27	พบเศษภาชนะดินเผา ในสมัยปัจจุบัน
(6) 90-100 CM.DT.	/	/						3/6 1/3	4/9	พบเศษภาชนะดินเผา ในสมัยปัจจุบัน

(7) 100-110 CM.DT.	/	/						13/27 2/3	15/30	
(8) 110-120 CM.DT.	/							7/10	7/10	
(9) 120-130 CM.DT.	/	/	/					12/35 3/5 1/2	16/42	
(13) 160- 170 CM.DT.	/	/						8/16 4/5	12/21	
(14) 170- 180 CM.DT.	/	/	/	/			/	1/2 1/5 1/5 1/5	4/17	เครื่องถ้วยสุโขทัย เคลือบเขียว
(15) 180- 190 CM.DT.		/						1/10	1/10	

รูปแบบขอบปากภาชนะดินเผา

เศษภาชนะดินเผาส่วนที่เป็นขอบปากนั้นพบจำนวนน้อยมากเพียงแค่ 7 ชิ้นเท่านั้นแต่ก็
จำแนกออกได้เป็น 7 แบบโดยเป็นขอบปากประเภทโค้งออกทั้งหมด(ดูภาพลายเส้นประกอบ)

2. ลูกกระสุนดินเผา

พบจำนวน 1 ลูกในระดับความลึก 64 cm.dt เป็นลูกกระสุนกลมขนาดเล็กมีเส้นผ่าน
ศูนย์กลาง 1.70 เซนติเมตร(ภาพที่57) เนื่องจากวัตถุชิ้นนี้พบในระดับความลึกที่อยู่ในชั้นการอยู่อาศัยใน
ปัจจุบัน จึงไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นของในสมัยก่อนการอยู่อาศัยครั้งสุดท้ายหรือเป็นของที่ทำขึ้นในการอยู่
อาศัยครั้งสุดท้ายเมื่อราว 30 - 40 ปีที่ผ่านมา

เชิงอรรถบทที่ 3

¹ สุพจน์ พรหมมาโนชและสิริกุล พิชัยจุมพล ,เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4:เตาบ้านกรวด บุรีรัมย์ เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 9/2532 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด,2532), หน้า 90 และ

ณัฐสุภัทร จันทวิช “ เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์เครื่องถ้วยในเอเชียอาคเนย์ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15-22 (กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์ ปริ๊ตติ้ง ,ม.ป.ป.), หน้า44-46

² David J. Welch and J.R.Mcneill “ Excavation at Ban Tam Yae and Non Ban Kham Phimai region ,Northeast Thailand” ,*Asian Perspective* vol. 28 no. 2 1990

บทที่ 4

การกำหนดอายุสมัยของการสร้างกำแพงเมือง

การศึกษาจากการขุดค้นทางโบราณคดี

จากการขุดค้นที่บริเวณชิดกับกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ทั้งด้านใน (หลุมขุดค้นที่ 1) และด้านนอก (หลุมขุดค้นที่ 2) เพื่อศึกษาถึงลำดับการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ การขุดค้นได้พบโบราณวัตถุประเภทเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินจำนวนมากเล็กน้อยเกือบตลอดทุกชั้นดิน แสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัยของมนุษย์ในพื้นที่บริเวณนี้ ก่อนที่จะมีการสร้างกำแพงเมืองขึ้น ซึ่งช่วงเวลาที่ก่อสร้างกำแพงเมือง อยู่ในชั้นดินที่ 3 และ 4 (ของผนังหลุมขุดค้นที่ 1 ด้านทิศตะวันออก)

อายุสมัยของการก่อสร้างกำแพงนั้น จากเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินที่พบเป็นส่วนใหญ่เป็นเศษภาชนะประเภทนี้ ไม่อาจจะเป็นตัวบ่งชี้อายุสมัยที่ชัดเจนได้ แต่ที่ชั้นดินที่ 5 (ของผนังหลุมขุดค้นที่ 1 ด้านทิศตะวันออก) ซึ่งเป็นชั้นดินที่พบหลักฐานการอยู่อาศัยก่อนและไม่ถูกรบกวนจากกิจกรรมการสร้างกำแพงเมือง ได้พบเป็นเครื่องถ้วยสุโขทัยแบบเคลือบเขียว ซึ่งผู้เขียนได้วิเคราะห์ไว้แล้วว่าน่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 โดยกำแพงเมืองนั้นคงสร้างขึ้นหลังพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา

จากผนังชั้นดินของหลุมขุดค้นที่ 2 ซึ่งอยู่ชิดกำแพงเมืองด้านนอก จะพบว่า มีการก่อแนวผนังป้อมเข้าไปชนกับตัวกำแพง โดยไม่มีลักษณะของการก่อสร้างที่เชื่อมต่อระหว่างสิ่งก่อสร้างทั้งสองส่วน และที่ระดับล่างสุดของแนวสิ่งก่อสร้างที่เป็นผนังของป้อมนั้น(ชั้นดินที่ 2) อยู่ที่ระดับความลึก 90 cm.dt. ตื้นกว่าระดับล่างสุดของกำแพงเมือง ซึ่งมีระดับความลึกที่ 120 – 130 cm.dt. นั้น ผู้เขียนมีความเห็นว่าการสร้างกำแพงเมือง และป้อมนั้น ถ้าสร้างขึ้นพร้อมกัน ควรที่จะมีระดับของฐานรากในระดับเดียวกัน แต่การที่ระดับของสิ่งก่อสร้างทั้งสองส่วนมีระดับที่ต่างกันมาก จากเหตุผลที่กล่าวมาผู้เขียนสันนิษฐานว่า อาจจะเป็นไปได้ที่บริเวณส่วนที่เป็นป้อมนั้น น่าจะสร้างขึ้นภายหลังการสร้างกำแพงเมือง

การศึกษาจากเอกสาร

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระนิพนธ์ไว้ในหนังสือเที่ยวตามทางรถไฟ และรวมเรื่องเมืองนครราชสีมา ว่า เมืองนครราชสีมา(บริเวณที่เป็นที่ตั้งของตัวเมืองในปัจจุบัน)และกำแพงเมืองสร้างขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 – 2231)¹ จากการตรวจสอบจากเอกสารต่าง ๆ แล้ว เราไม่พบหลักฐานที่กล่าวถึงการสร้างกำแพงเมืองนครราชสีมาโดยตรง ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องศึกษาจากเนื้อความในเอกสารที่กล่าวถึงเมืองนครราชสีมา เพื่อที่จะพิจารณาถึงความเป็นไปได้ในการสร้างกำแพงเมือง

ในพระราชพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กล่าวถึง การปราบปรามเมือง นครราชสีมาในรัชกาลสมเด็จพระเพทราชา (พ.ศ. 2231 – 2245) โดยพระยายมราช(สังข์) ขุนนางที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรดฯ ให้มาครองเมืองนครราชสีมา ทำการตั้งเมืองไม่ยอมมาถวายบังคม สมเด็จพระเพทราชาทรงส่งกำลังทหารมาทำการปราบปราม โดยใช้เวลาสามปี ข้อความตอนหนึ่งใน พงศาวดาร กล่าวไว้ดังนี้

“.....ฝ่ายนายสังข์ยมราช รู้ว่า กองทัพกรุงยกขึ้นมา สั่งให้ตั้งค่ายรับ ฝ่ายพระยาเดโช แยกพลออกหักค่ายแต่ในเพลเดียว ค่ายหัวเมืองโคราชแตกกระจัดกระจาย ไพร่พลล้มตายเป็นอันมาก ที่เหลือนั้นหนีเข้าเมืองได้ นายสังข์ ยมราช แต่งคนประจำหน้าที่รักษาเมืองไว้ พระยาเดโช ตั้งล้อมเมืองโคราชไว้ แต่ ณ ปัจจุบัน จัตุวาศก เจ้าเข้าหักเมืองก็มีได้...”²

และจากการบันทึกของ มองซิเออร์โบรด์ ชาวฝรั่งเศส ที่พำนักอยู่ในอยุธยา กล่าวถึง การปราบกบฏบุญกว้างที่เมืองนครราชสีมาในปี พ.ศ. 2243 โดยเขาได้ไปหาออกญาพิพัฒน์และแสดงความยินดีที่ได้รับความปลอดภัยจากการสู้รบในครั้งนี้ ออกญาพิพัฒน์ได้กล่าวถึง “วิธีการที่ทหารได้ป็นกำแพงเมือง นครราชสีมา และเอาไฟเผาบ้านเรือนทั่วทุกแห่ง”³

จากหลักฐานดังกล่าว ทำให้เราได้ทราบถึงการปรากฏขึ้นของกำแพงเมืองนครราชสีมาใน สมัยสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งควรที่จะมีมาก่อนรัชกาลของพระองค์แล้วอย่างน้อยที่สุดก็ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ มีหลักฐานที่กล่าวชื่อเมืองนครราชสีมาและแสดงถึงการปรากฏขึ้นของเมือง ก่อนหน้ารัชกาล สมเด็จพระนารายณ์ เป็นเวลากว่า 200 ปี จากกฎมณเฑียรบาล ซึ่งนักวิชาการทั่วไปเชื่อกันว่า ตราขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991 – 2031)⁴ โดยกล่าวถึงเมืองพระยามหานคร จำนวน 8 เมือง ที่ได้ถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ต่อพระมหากษัตริย์อยุธยา เมืองเหล่านี้ ได้แก่ เมืองพิษณุโลก เมืองลพบุรี เมืองสุโขทัย เมืองกำแพงเพชร เมืองนครศรีธรรมราช เมืองนครราชสีมา เมืองตะนาวศรี เมืองทวาย⁵

หลักฐานชิ้นนี้เป็นหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวชื่อเมืองนครราชสีมาในขณะนี้ เราไม่ทราบว่า ก่อนหน้ารัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถจะมีเมืองนครราชสีมาอยู่แล้วหรือไม่ ในพระราชพงศาวดาร ฉบับหอพระสมุด วชิรญาณ เลขที่ 222 , 2/ก 104 จ.ศ. 801-803 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในสองส่วนของพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณที่นายไมเคิล วิกเคอรี (Michael Vickery)สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นก่อนรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ⁶ เนื้อความตอนหนึ่งกล่าวถึง สมเด็จพระบรมราชาที่ 2 ทรงเตรียมกองทัพที่จะยกไปที่เมืองพิมาย พนมรุ้ง แต่เจ้าเมืองเหล่านั้นมาเข้าเฝ้าถวายบังคม พระองค์จึงโปรดให้กลับไปครองบ้านเมืองตามเดิม เหตุการณ์นี้ สันนิษฐานได้ว่า เกิดขึ้นในราวปี พ.ศ 1981⁷ และยังสามารถกล่าวถึงเมืองบริวารของเมืองพิมาย พนมรุ้ง จำนวน 3 เมือง คือ เมืองพระงาม เมืองพุทธาน และเมืองขรทิก⁸ เอกสารฉบับนี้ ไม่ได้กล่าวถึงชื่อเมืองนครราชสีมา(กรณีถ้ามีเมืองนครราชสีมาแล้วในช่วง

เวลานั้น) ก็อาจจะเป็นไปได้ว่าผู้จัดบันทึกมีจุดประสงค์ที่จะกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเมืองพิมาย พนมรุ้งเท่านั้น

สาเหตุของการสถาปนาเมืองนครราชสีมาขึ้นนั้น ขจีรัตน์ ไอรวัฒน์ ได้วิเคราะห์ว่า ทางราชสำนักอยุธยาได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างฐานกำลังของตน เพื่อควบคุมสถานการณ์ทางภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงได้มีการผลักดันเมืองนครราชสีมาให้เป็นศูนย์กลางอำนาจในระดับภูมิภาคแทนที่เมืองพิมาย พนมรุ้ง ที่ดำเนินนโยบายอ่อนน้อมต่อทั้งอยุธยา และเขมร⁹

ในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้โปรดให้มีการยกเลิกเมืองพระยามหานคร แล้วจัดหัวเมืองขึ้นใหม่ เป็น เมือง เอก โท ตริ เมืองชั้นใน(จัตวา) โดยเมืองนครราชสีมา ได้รับการจัดให้เป็นหัวเมืองชั้นนอก ชั้นโท¹⁰

เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองที่มีความสำคัญเป็นเมืองหน้าด่าน และเป็นฐานกำลังของอยุธยาในการควบคุมเมืองต่าง ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ องค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของเมืองที่ใช้เป็นตัวกำหนดขอบเขต และเป็นเครื่องป้องกันภัยจากการรุกราน คือ กำแพงเมือง ผู้เขียนมีความเห็นว่า กำแพงเมืองนครราชสีมา น่าจะมีการก่อสร้างขึ้นก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์

กำแพงเมือง และป้อมปราการ ซึ่งก่อด้วยอิฐ และหิน (ในบางส่วน) มีเชิงเทินและใบบังนี้ จากลักษณะของกำแพงและการก่อสร้างด้วยวัสดุดังกล่าว น่าจะมีการรับเทคโนโลยีมาจากชาวตะวันตก และมีความสัมพันธ์กับการสงคราม ที่มีการใช้ปืนใหญ่

ที่ราชธานีอยุธยา กำแพงเมืองในระยะแรกก่อเป็นคันดิน หลังจากทีอยุธยา มีการติดต่อสัมพันธ์กับชาวโปรตุเกส ซึ่งเป็นชาวตะวันตกชาติแรกที่มีการเจริญสัมพันธไมตรีกับอยุธยา ใน ปี พ.ศ. 2061 (ค.ศ. 1518) อยุธยากับโปรตุเกส ได้ลงนามในสัญญาทางไมตรี และการค้าเป็นครั้งแรก โดยโปรตุเกสได้ให้ความช่วยเหลือทางการทหารแก่อยุธยา และอยุธยาได้ให้อภิสถิแก่ชาวโปรตุเกสในด้านศาสนา และการพาณิชย์ เป็นการตอบแทน ชาวโปรตุเกสได้สอนให้ชาวสยามรู้จักศิลปะในการสงคราม การสร้างป้อมปราการ¹¹ และเป็นไปได้ที่ชาวโปรตุเกส น่าจะมีส่วนในการช่วยออกแบบกำแพงเมือง และป้อมที่มีเชิงเทิน และใบเสมาสำหรับเป็นที่กำบังกระสุนปืน โดยกำแพงก่ออิฐของอยุธยานี้ น่าจะสร้างขึ้นในระหว่างรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2099 – 2111) และสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. 2112 – 2133) หรือทั้งสองรัชกาล¹²

เมืองนครราชสีมา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับราชสำนักอยุธยา ในการก่อสร้างกำแพงเมือง คงได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีจากอยุธยา กำแพงเมืองที่ก่อด้วยอิฐนี้ เชื่อว่า สร้างขึ้นครั้งแรกก่อนรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ แต่จะอยู่ในรัชกาลของกษัตริย์พระองค์ใดเราไม่มีหลักฐานที่จะกล่าวได้อย่างชัดเจน

แต่น่าจะก่อสร้างขึ้นภายหลังรัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. 2112 - 2133) เป็นต้นมา ซึ่งก็สัมพันธ์กับชั้นดินในหลุมขุดค้น ที่พบว่า กำแพงเมืองมีอายุภายหลังพุทธศตวรรษที่ 21

ลาตูแบร์ ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ที่เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ระหว่างปี 2230 - 2231 ได้บันทึกไว้ว่า " เมืองโคราชเสมา (Corazema) ซึ่งบางคนเรียกว่า คริสีมา (Carissima) เป็นเมืองที่มีชื่อเสียงมากอยู่ติดกับพรมแดนเมืองลาว เมืองนี้มีเมืองขึ้นทั้งหมด 5 เมือง " ¹³ ได้แก่ เมืองนครจันทิก เมืองชัยภูมิ เมืองพิมาย เมืองบุรีรัมย์ และเมืองนางรอง ¹⁴ ในรัชกาลนี้ กำแพงเมืองคงได้รับการซ่อมแซมหรือก่อสร้างเพิ่มเติม

อนึ่ง วิศวกรเดอลามาร์ ชาวฝรั่งเศส ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ในการสร้างป้อมปราการ ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ ได้ทรงขอวิศวกรผู้นี้มารับราชการในเมืองไทย เพื่อทำการสร้างป้อมในที่ต่าง ๆ จากราชทูต เซอวาลิเออร์ เดอโซมงองต์ ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ซึ่งเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในปี พ.ศ. 2228 ¹⁵

วิศวกรเดอลามาร์ ได้รับราชการเป็นเวลากว่า 4 ปี (ระหว่างปี พ.ศ. 2228 - 2231) ในช่วงปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์เขาได้ออกแบบและสร้างป้อมปราการ ทำแผนผังเมืองในหลาย ๆ แห่ง เช่น ป้อมที่บางกอก ลพบุรี ¹⁶ ป้อมตามสถานที่ต่าง ๆ ที่อยู่ระหว่างเมืองลพบุรี เมืองอินทร์บุรี และเมืองชัยนาทบุรี ¹⁷ ทำแผนผังเมืองนครศรีธรรมราช ¹⁸ ซึ่ง "สมเด็จพระนารายณ์ทรงพอพระราชหฤทัยในความประพฤติ และคุณวุฒิของเดอลามาร์ ทรงใช้สอยมิได้หยุดมือเลย" ¹⁹

จากหลักฐานทางเอกสาร เราไม่อาจทราบได้ว่า วิศวกรท่านนี้ ได้เข้ามาที่เมืองนครราชสีมาหรือไม่ แต่ก็อาจจะเป็นไปได้ที่เขาอาจจะเข้ามามีบทบาทลักษณะใด ลักษณะหนึ่ง ต่อเมืองนครราชสีมา เนื่องจากเมืองนี้เป็นเมืองใหญ่ และมีความสำคัญมากเมืองหนึ่งในช่วงเวลานั้น

เชิงอรรถบทที่ 4

¹ สมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร ,เที่ยวตามทางรถไฟ และรวมเรื่องเมืองนครราชสีมา (กรุงเทพฯ: เอกศิลป์การพิมพ์ ,2505), หน้า 115

² กรมศิลปากร ,ประชุมพงศาวดาร เล่ม 39 (ภาคที่ 64 พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ,2512), หน้า 199 – 200

³ กรมศิลปากร ,ประชุมพงศาวดาร เล่ม 21 (ภาคที่ 35 และ 36) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ,2511), หน้า 315

⁴ มานพ ถาวรวัฒนีสกุล ,ขุนนางอยุธยา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ,2536), หน้า 65

⁵ กรมศิลปากร ,กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ,2505) ,หน้า 69 - 70

⁶ อุบลศรี อรรถพันธ์ “ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ เลขที่ 222,2/ก 104 จ.ศ. 801 – 803 “ , ข้อมูลประวัติศาสตร์ในรอบทศวรรษ(พ.ศ. 2520 – 2530) . (กรุงเทพฯ: บริษัทประชาชน จำกัด ,2531) ,หน้า 71

⁷ เรื่องเดียวกัน ,หน้า 83 – 84, 89

⁸ เรื่องเดียวกัน ,หน้า 72,90

⁹ ขจรัตน์ ไกรวัฒน์ , ความสำคัญทางการเมืองของเมืองนครราชสีมา : บทบาทของเจ้าเมืองตระภูณ ณ ราชสีมา ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2388 วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตร์ มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ,2532 , หน้า 26

¹⁰ สมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร ,ประชุมพงศาวดารเล่มที่ 14 (ภาคที่ 22 – 25) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ,2507) ,หน้า 123

¹¹ เฮลเดอร์ เดอ เมนด์อนซา เอ กูญญา ,” การพระราชทานที่ดินให้แก่ชาวโปรตุเกส ในปี ค.ศ.1820 (พ.ศ. 2363) , “ 470 ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ระหว่างไทยและโปรตุเกส แปลโดย นันทนา ตันติเวช (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์ ,2528) ,หน้า 87

¹² ประทีป เพ็งตะโก , “ ป้อมเพชรปราการเหล็กแห่งอยุธยา “ ,ศิลปากร ปีที่ 40 เล่มที่ 5 กันยายน – ตุลาคม 2540 ,หน้า 55

¹³ ลาธุแบร์ ,ราชอาณาจักรสยาม แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองรัตน์ ,2510) ,หน้า 24 , 364

¹⁴ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ ,เที่ยวตามทางรถไฟ และรวมเรื่องเมืองนครราชสีมา ,หน้า 116

¹⁵ กรมศิลปากร ,ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 16 (ภาคที่ 27) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ,2507), หน้า 37

¹⁶ บาทหลวงตาซาร์ด ,จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เจริญธรรม ,2519) , หน้า 78

¹⁷ บาทหลวงตาซาร์ด ,จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด ค.ศ. 1687 – 1688 แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา ,2519) ,หน้า 167 - 168

¹⁸ ลาธุแบร์ ,ราชอาณาจักรสยาม ,หน้า 299

¹⁹ กรมศิลปากร ,ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 26 (ภาคที่ 44,45) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ,2511) ,หน้า 1 - 3

บรรณานุกรม

- ขจีรัตน์ ไกรวัฒน์ .ความสำคัญทางการเมืองของเมืองนครราชสีมา ; บทบาทของเจ้าเมือง
 ตระกูล ณ ราชสีมา ระหว่าง พ.ศ. 2325 – 2388 วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์
 มหาวิทยาลัยศิลปากร ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
 ,2532
- ณัฐภัทร จันทวิช “เครื่องถ้วยสมัยลพบุรีในจังหวัดบุรีรัมย์เครื่องถ้วยในเอเชียอาคเนย์ระหว่างพุทธ
 ศตวรรษที่ 15 – 22 กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์ปริ้นติ้ง ม.ป.ป.
- ดำรงราชานุภาพ ,สมเด็จพระ กรมพระยา .เที่ยวตามทางรถไฟ และรวมเรื่องเมืองนครราชสีมา
 กรุงเทพฯ : เอกศิลป์การพิมพ์ ,2505
- ดำรงราชานุภาพ ,สมเด็จพระ กรมพระยา .ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 14 (ภาคที่ 22 – 25) กรุงเทพฯ :
 โรงพิมพ์คุรุสภา ,2507
- ดาซาร์ด ,บาทหลวง สันต์ ท โกมลบุตร แปล จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2ของบาทหลวงดา
 ซาร์ด ค.ศ. 1687 – 1688 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ,2519
- ดาซาร์ด ,บาทหลวง สันต์ ท โกมลบุตร แปล จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม
 พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญธรรม ,2519
- ประทีป เพ็งตะโก “ป้อมเพชรปราการเหล็กแห่งอยุธยา “ ศิลปากร ปีที่ 40 เล่มที่ 5 กันยายน –
 ตุลาคม 2540 หน้า 50 - 65
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล .ขุนนางอยุธยา กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ,2536
- มานิต วัลลโภดม .นำเที่ยวพิมายและโบราณสถานในจังหวัดนครราชสีมา กรุงเทพฯ : จัดรายการ
 พิมพ์ ,2506
- ลาธุแบร์ สันต์ ท.โกมลบุตร แปล .ราชอาณาจักรสยาม กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์ ,2510
- ศิลปากร ,กรม .กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ,2510
- ศิลปากร ,กรม .ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 16 (ภาคที่ 27) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ,2507
- ศิลปากร ,กรม .ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 21(ภาคที่ 35 และ 36) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ,2511
- ศิลปากร ,กรม .ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 26(ภาคที่ 44 และ 45) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ,2511

ศิลปากร ,กรม .ประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 39(ภาคที่ 64 พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพัน

จันทนุมาศ (เจิม) กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ,2512

สมศักดิ์ ธรรมาปริชากร “ เครื่องถ้วยสุโขทัยมรดกของคนไทยและอยุธยา”.เครื่องถ้วยในเอเชียอาคเนย์

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 15 – 22 กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองรัตน์พรินต์ติ้ง ม.ป.ป.

สมศักดิ์ รัตนกุลและคนอื่นๆ .มรดกวัฒนธรรมบ้านเชียง เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข8/2534

กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด,2534

สุพจน์ พรหมมาโนชและสิริกุล พิชัยจุมพล .เซรามิกส์ในประเทศไทย ชุดที่ 4:เตาบ้านกรวด บุรีรัมย์

เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข9/2532 กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย,2532

อุบลศรี อรรถพันธ์ “ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ เลขที่ 222, 2/ก 104

จ.ศ. 801 – 803, “ .ข้อมูลประวัติศาสตร์ในรอบทศวรรษ (พ.ศ. 2520 – 2530) (กรุงเทพฯ:

บริษัทประชาชน จำกัด ,2531

เฮลเตอร์ เดอ เมนต์อนชา เอ กุณญา นันทนา ตันติเวส แบล “ การพระราชทานที่ดินให้แก่ชาวโปรตุ

เกส ใน ปี ค.ศ. 1820 (พ.ศ. 2363)” .470 ปีแห่งมิตรสัมพันธ์ ระหว่างไทย และโปรตุเกส

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์ ,2528

Welch ,D.J. and Mcneil,J.R. “ Excavation at Ban Tam Yae and Non Ban Kham Phimai region

,Northeast Thailand” ,Asian Perspective vol. 28 no. 2 1990

○ ○ ○ ○ ○

๑๑. เมืองคำบัพที่๑๓.ะวันออก

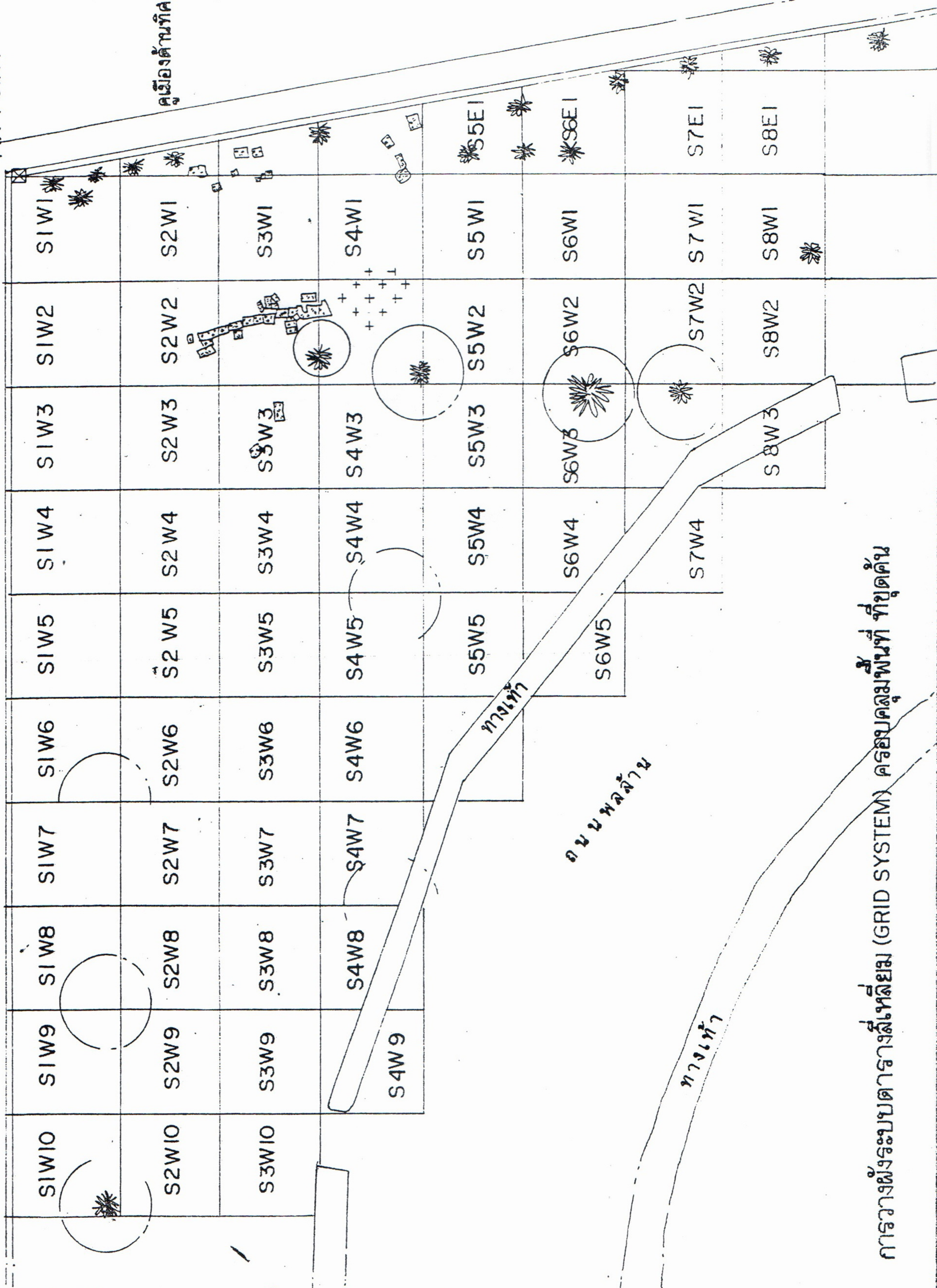
๓ พ พ ท ๗ ๖ ๕ ๔ ๓ ๒ ๑ :

[illegible]

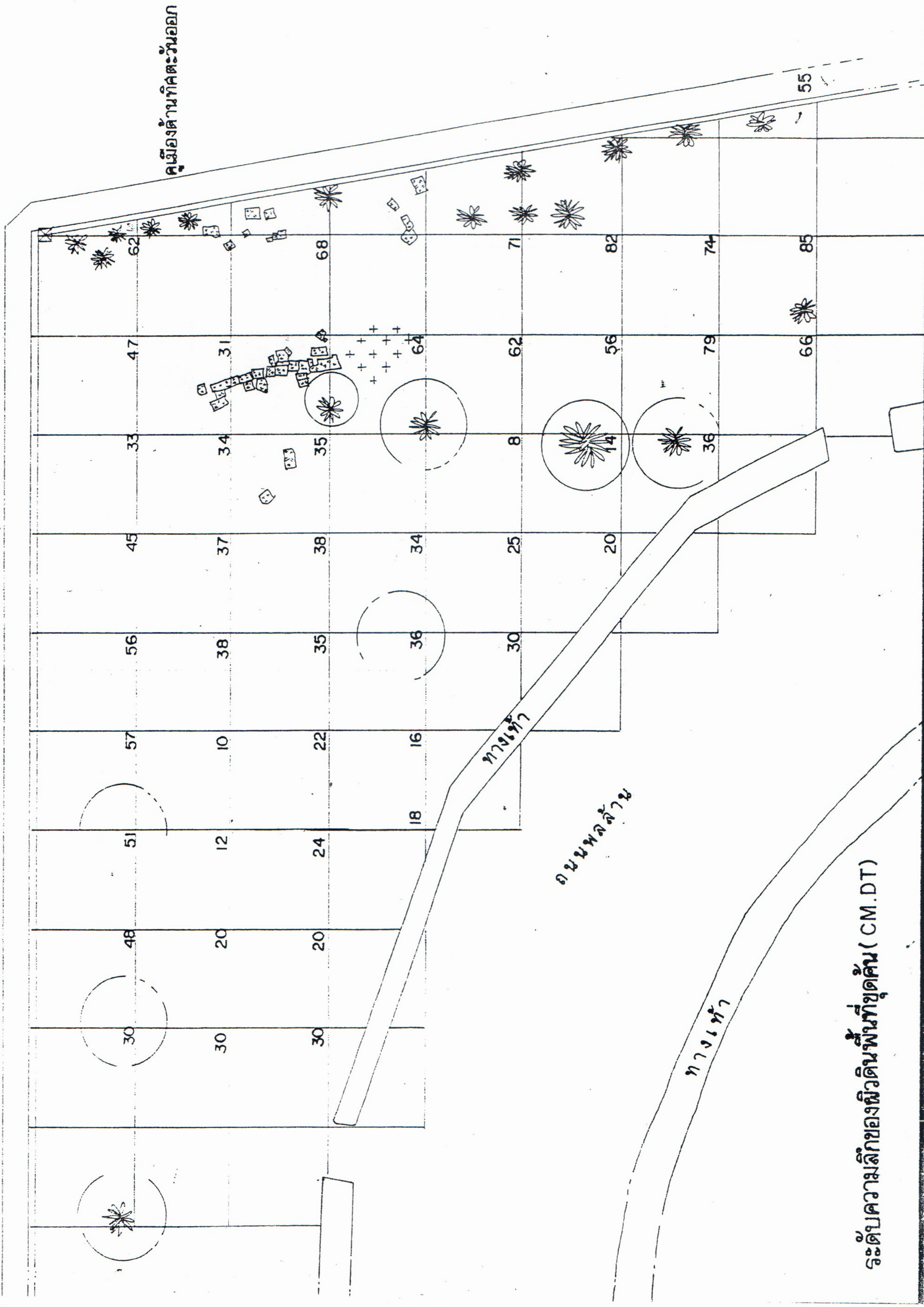
คู่มือทางด้านทิศเหนือ

FIX POINT

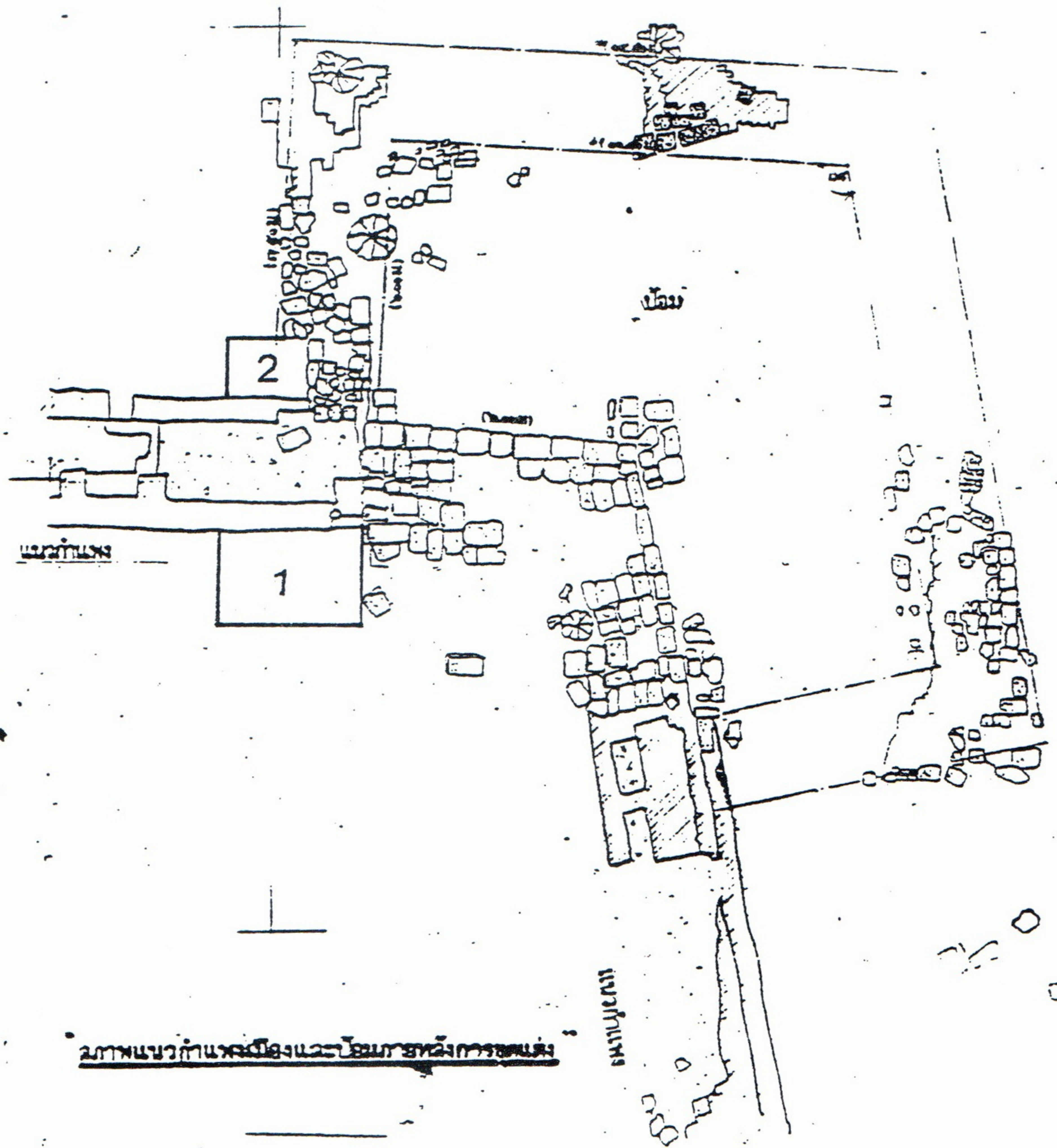
คู่มือทางด้านทิศตะวันออก

การวางผังระบบตารางสี่เหลี่ยม (GRID SYSTEM) ครอบคลุมพื้นที่ ขุดค้น

ตำแหน่งของหลุมขุดค้นที่ 1 และ 2

พิกัดแผนที่

-0 CM.DT

NORTH

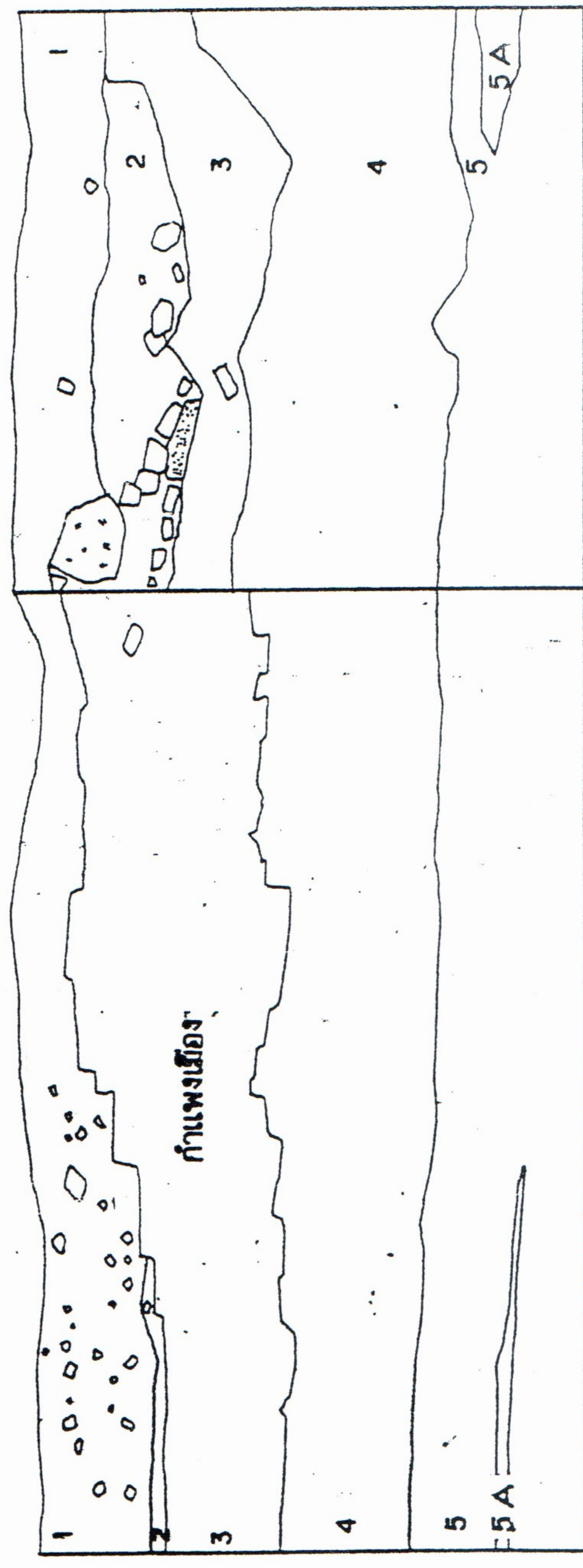
EAST

-50

-100

-150

-200

1 เมตร

สีดินแดง

อิฐ

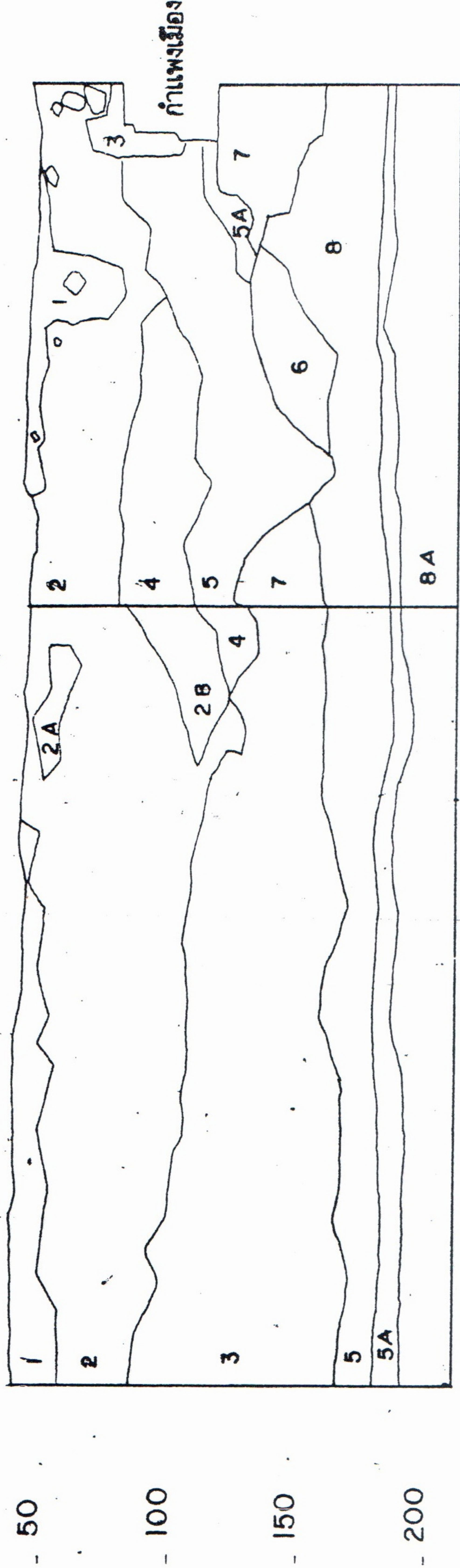
หิน

ค่าสีดิน. ชั้นดินที่. ด้าน
1 (N.E) 10 yr 3/3 dark brown
2 (N) 10 yr 3/4 dark yellowish brown
2 (E) 10 yr black
3 (E) 10 yr 5/4 yellowish brown
4 (N.E) 10 yr 4/2 dark grayish brown
5 (N.E) 10 yr 4/4 yellowish brown
5A (N.E) 10 yr 5/4 yellowish brown

0 CM.DT

SOUTH

WEIST

สีดิน

หิน

น้ำ

ค่าสีดิน

ชั้นดินที่ 1

1 (S,W) 10 yr 3/3 dark brown

2 (S,W) 10 yr 5/4 yellowish brown

2A (S) 10 yr 6/3 pale brown

2B(S), 4 (W) 10 yr 5/2 grayish brown

3(S) ,7(W) 10 yr 4/2 dark grayish brown

3(W) 10 yr 3/4 dark yellowish brown

4(S) ,5(W) 10 yr 3/2 very dark grayish brown

5A(W) 10 yr 4/6 dark yellowish brown

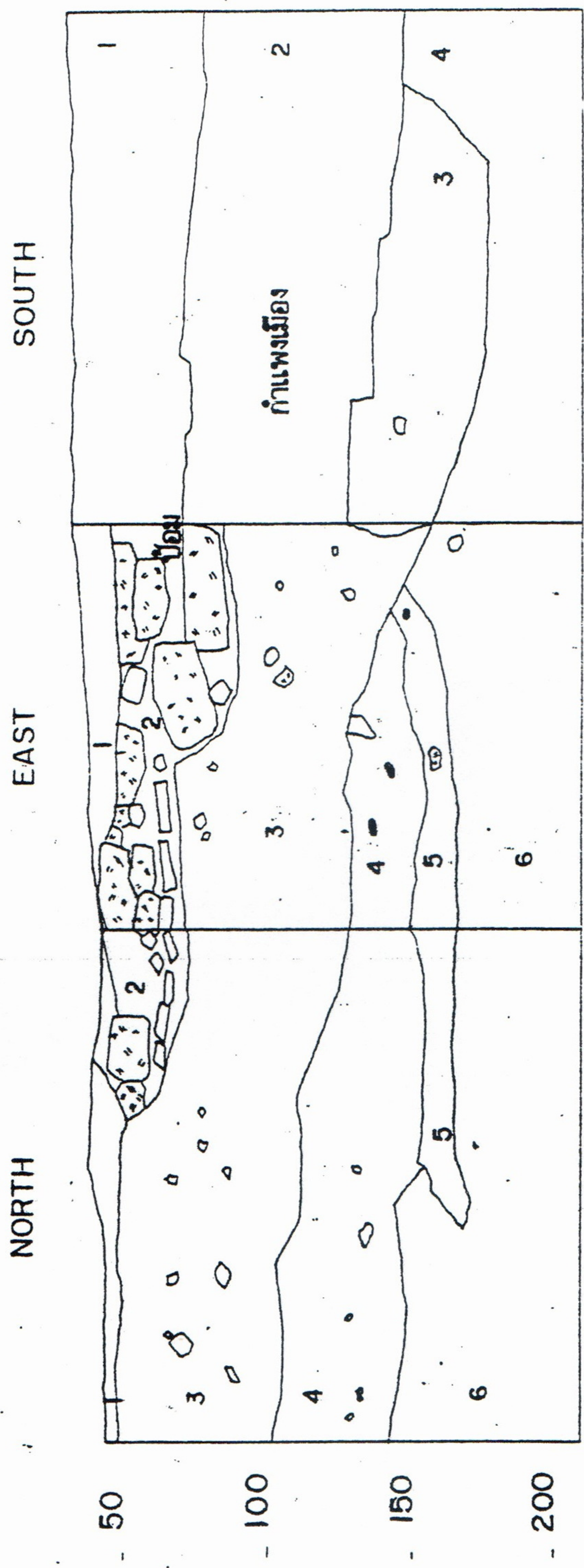
5(S) ,8(W) 10 yr 4/4 yellowish brown

5A(S) ,8A(W) 10 yr 5/4 yellowish brown

6(W) 10 yr 4/4 dark yellowish brown

หลุมขุดค้น ที่ 2

0 CM.DT

1 เมตร

ดินเผา

อิฐ

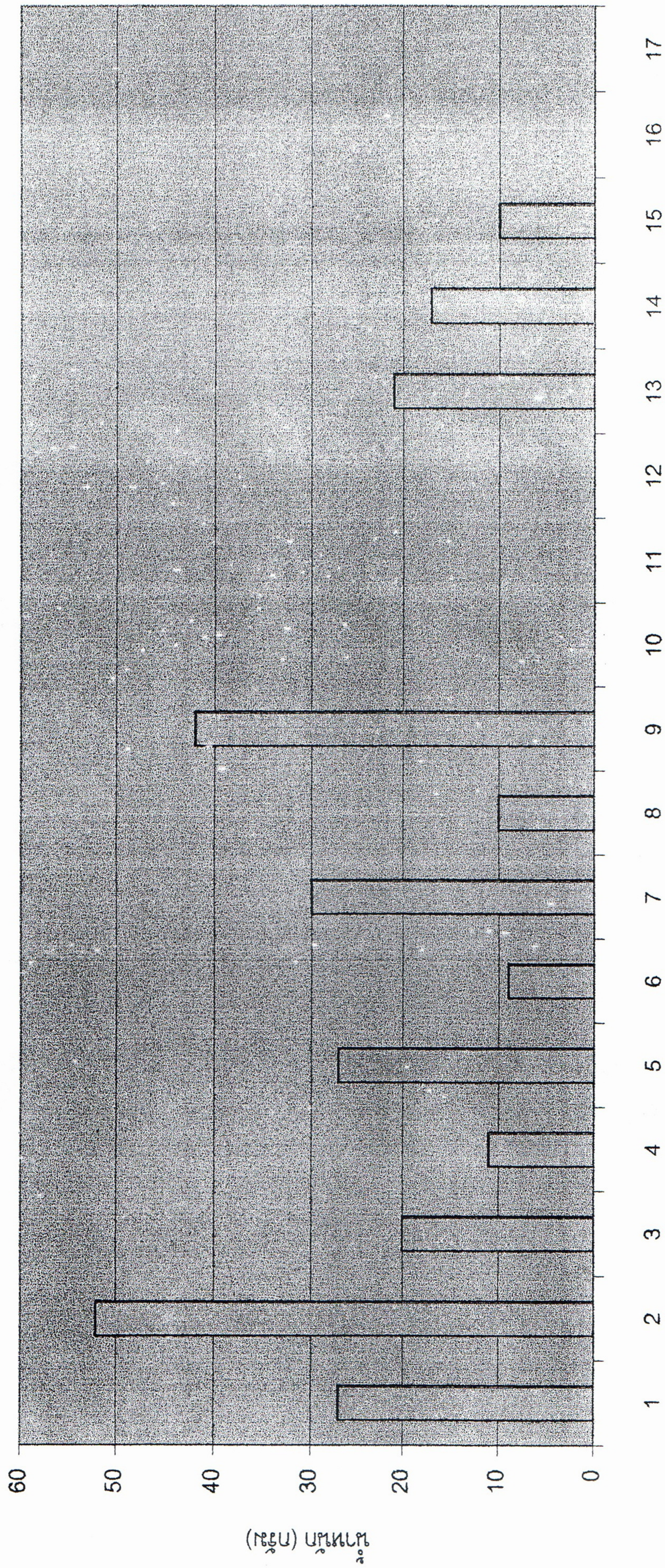
เศษภาชนะดินเผา

หิน

ค่าสีดิน รังสีอินฟราเรด

- 1 (N,S,E) 10 yr 3/4 dark yellowish brown
- 3 (N,E) 10 yr 4/4 dark yellowish brown
- 3 (S) 10 yr 4/2 dark grayish brown
- 4 (N,E) 10 yr 3/2 very dark grayish brown
- 5 (N,E) 7.5 yr 5/6 strong brown
- 6 (N,E) 4(S) 10 yr 2/2 very dark brown

แผนภูมิแสดงปริมาณน้ำหนัก (กรัม) ของเศษภาชนะดินเผา ในหลุมขุดค้นที่ 1 ในแต่ละระดับชั้นดินสมมติ

ชั้นดินสมมติ

รูปแบบขอบปากภาษาชนะตินผา จากการขุดแต่งกำแพงเมือง

ปากโค้งออก

ปากโค้งเข้า

ปากตรง

รูปแบบปากภาชนะดินจากหลุมขุดค้นที่ 1

ชั้นดินถมมุดิ

2

4

5

6

7

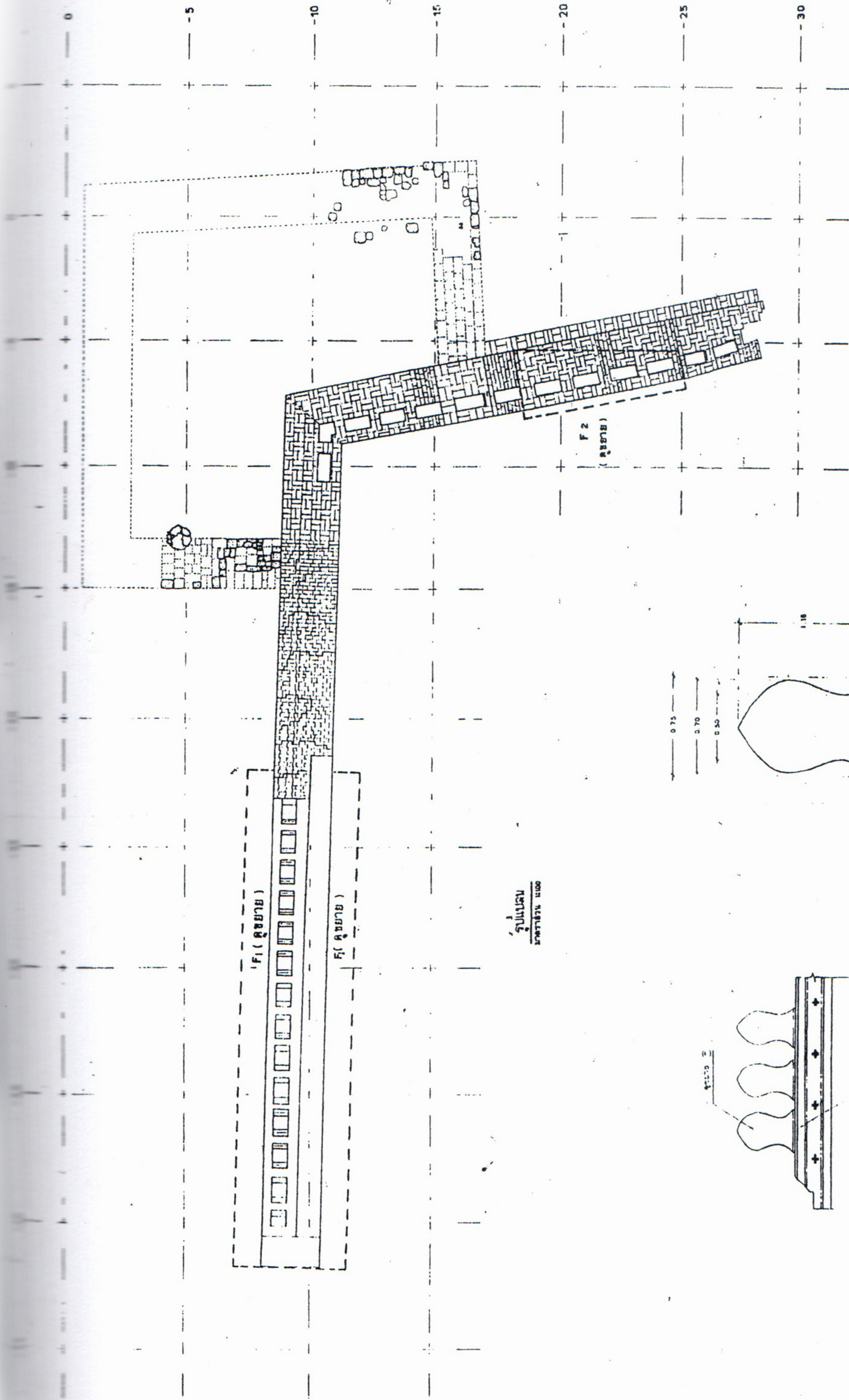

9

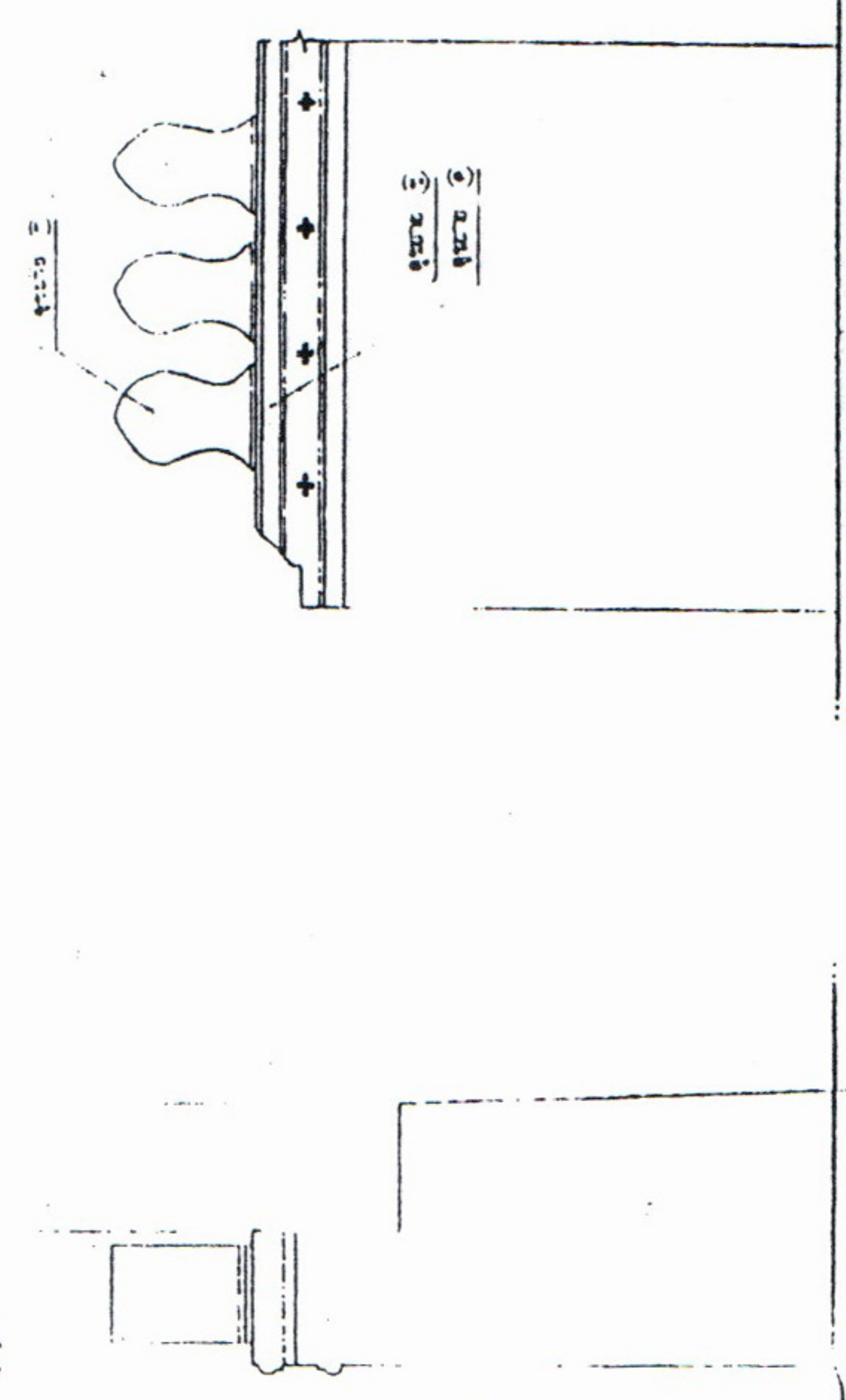

13

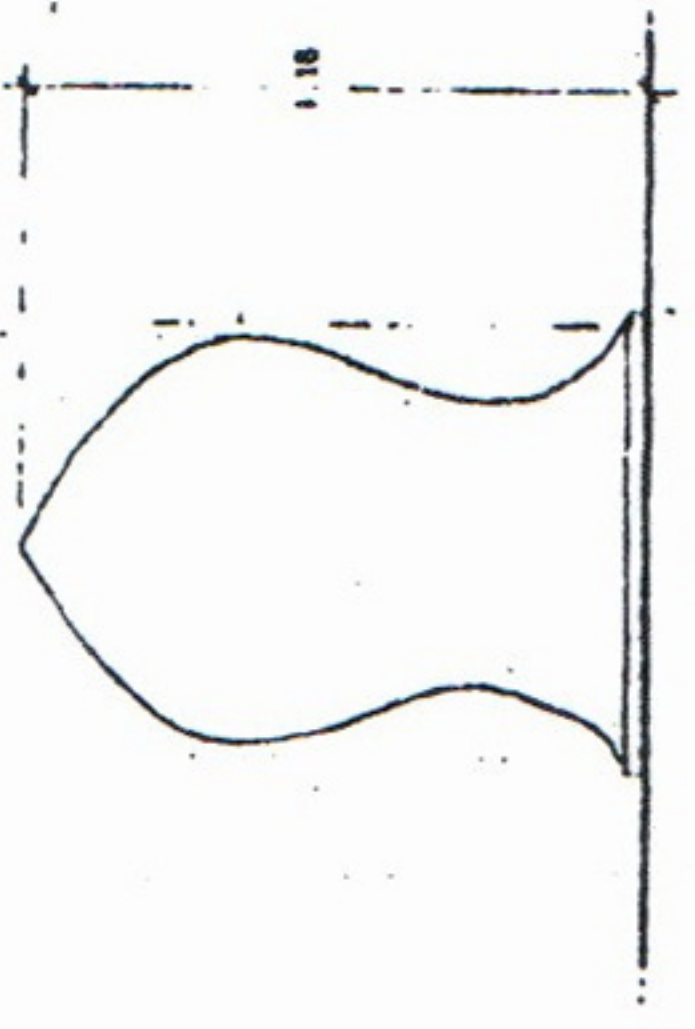

รูปแปลน
มาตราส่วน 1:500

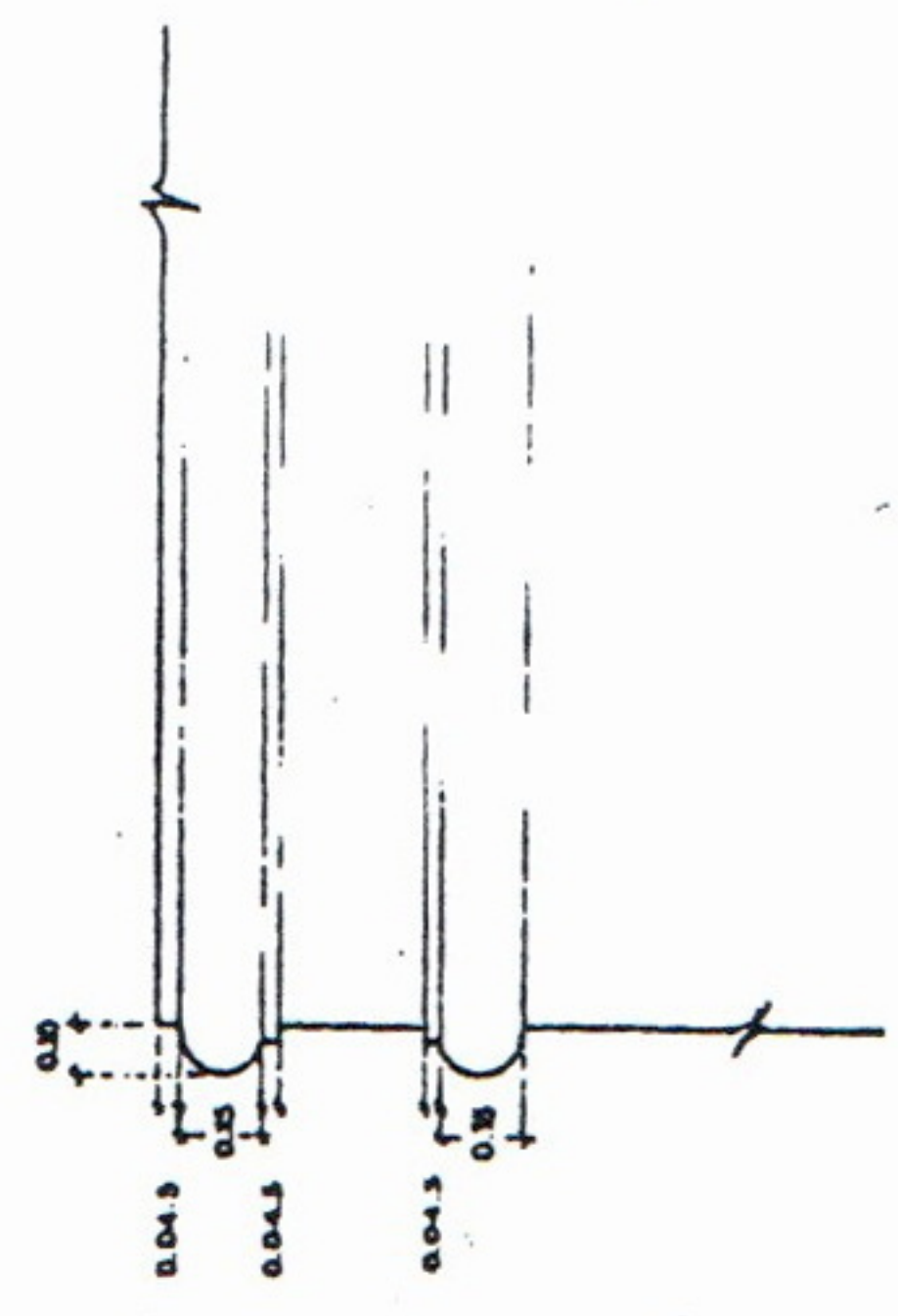
รูปด้านหน้า
มาตราส่วน 1:50

รูปขยาย ก
มาตราส่วน 1:20

รูปขยาย ข
มาตราส่วน 1:20

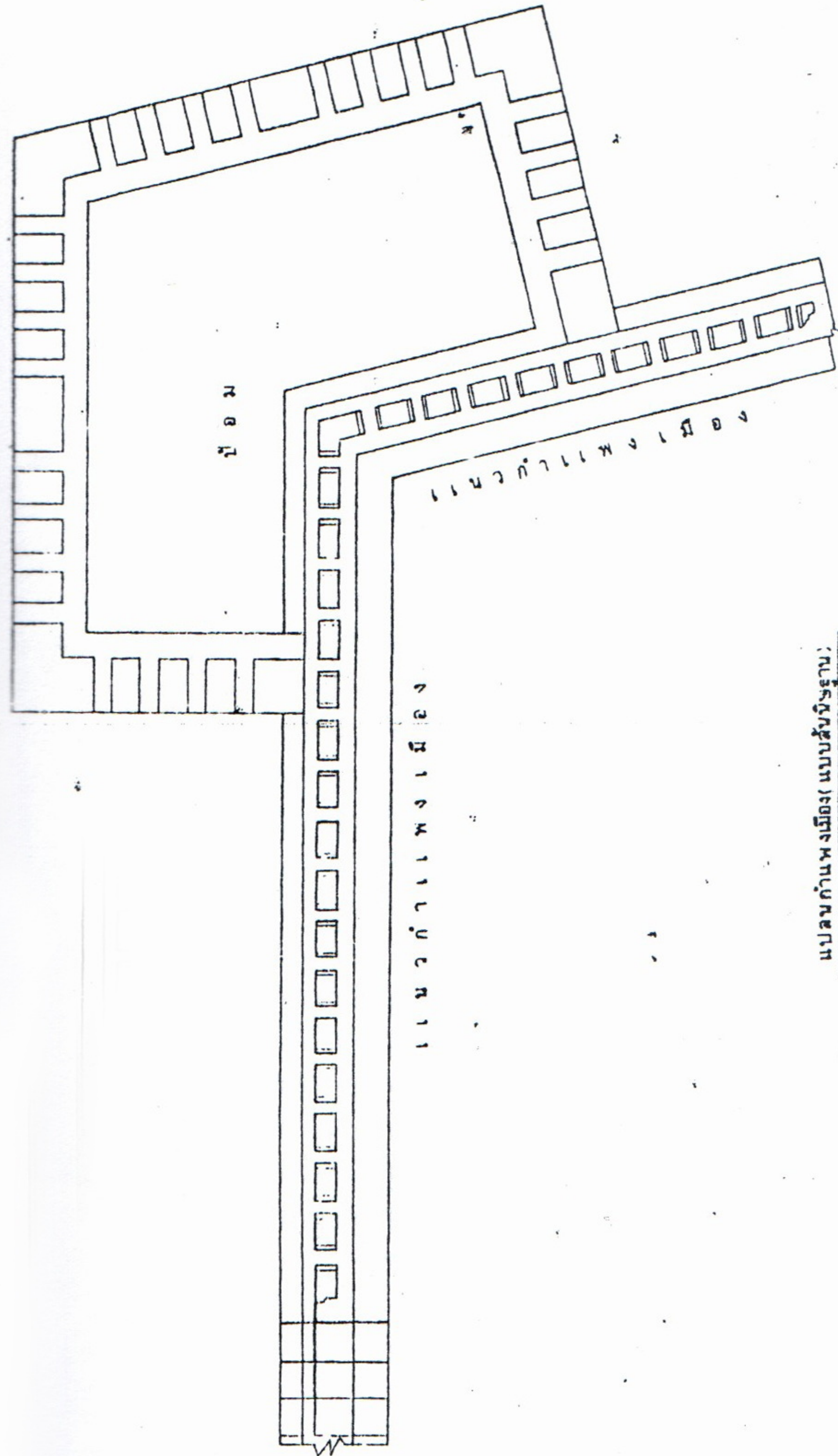

รูปขยาย ค
มาตราส่วน 1:20

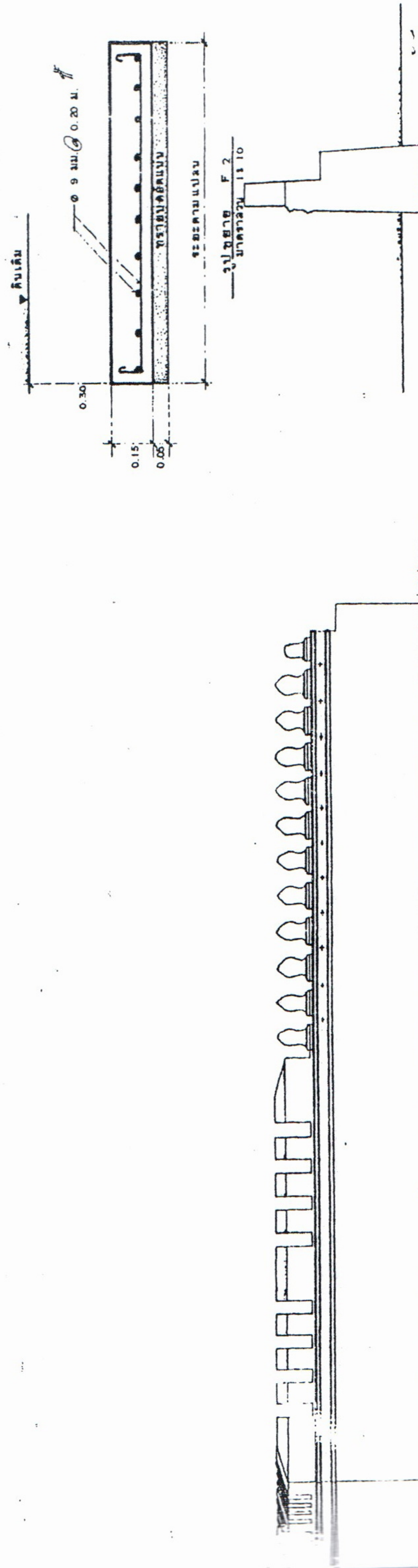
รูปแบบสถาปัตย์กับผังเมืองนครราชสีมา บริเวณประตูชุมพลจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการออกแบบเพื่อบูรณะกำแพงเมืองนครราชสีมา บริเวณชุมพลที่คณะรัฐมนตรีได้อนุญาต

สนง. บค. พช. ที่ 9
สบค. พช.

กรมศิลปากร

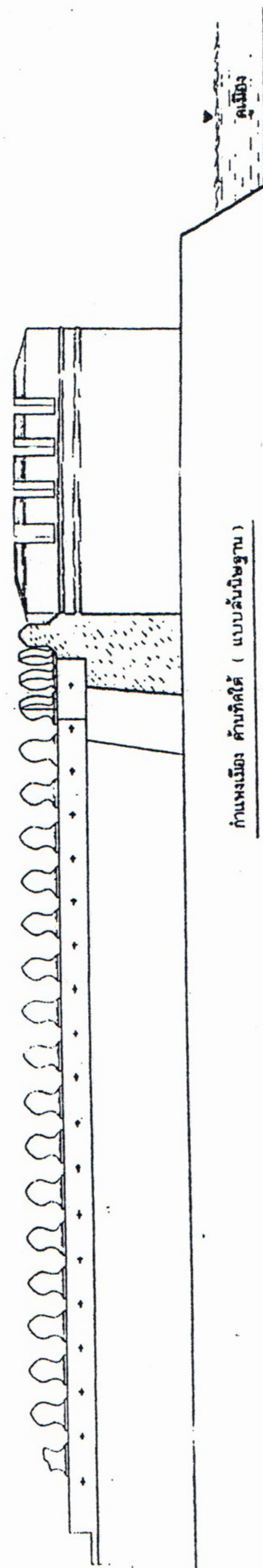
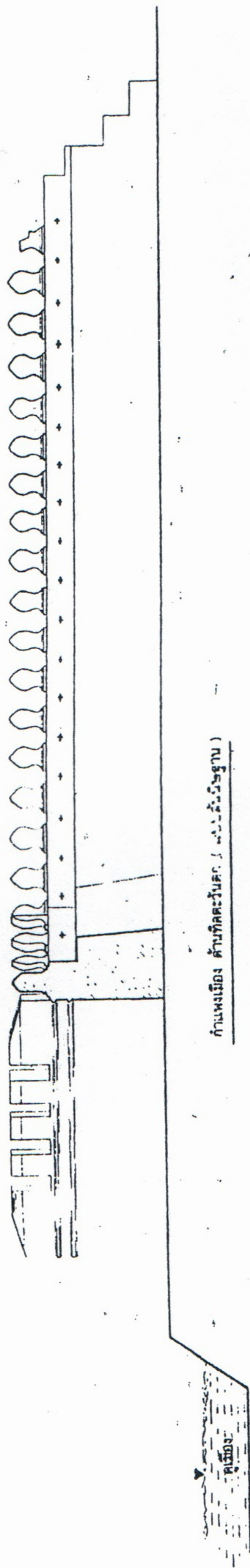
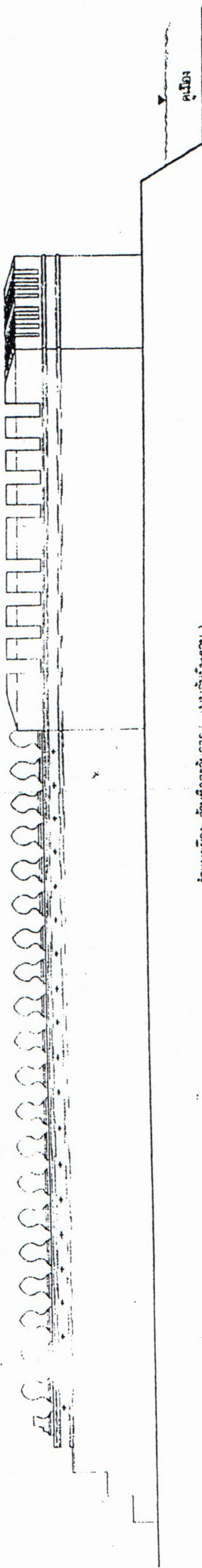
แปลนกำแหงเมือง(แบบสันนิษฐาน):

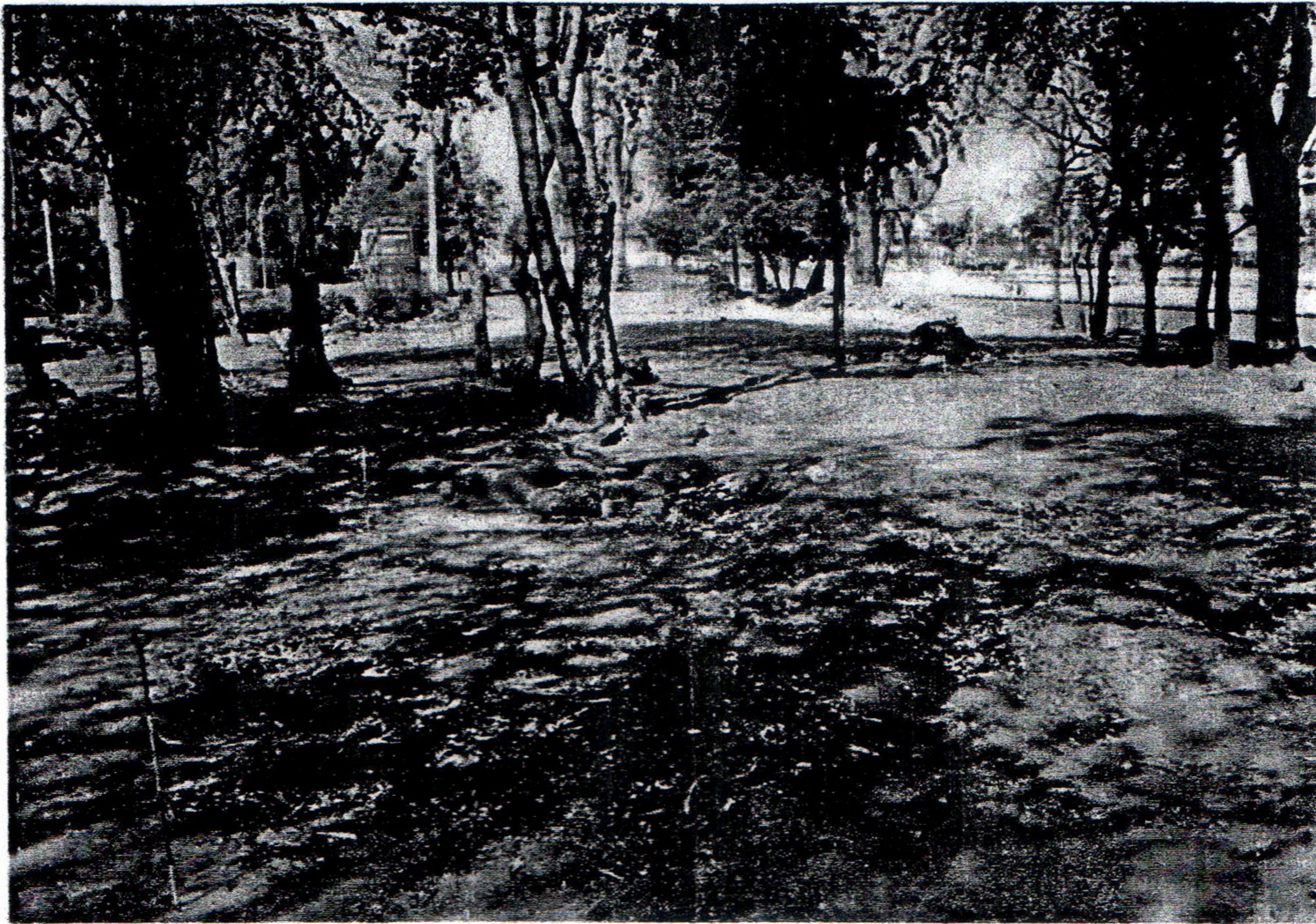

กำแพงเมือง , ด้านทิศเหนือ (แบบสันนิษฐาน)

คำแพงเมือง , ด้ายช้าง (แบบฉบับนิพนธ์)

[illegible]

[illegible]

1 สภาพพื้นที่ก่อนการขุดค้น ถ่ายภาพจากทางทิศตะวันออก ในภาพ
จะเห็นแนวก้อนศิลาแลงที่พบจากการย้ายสิ่งปลูกสร้างในสมัยหลังออก

2 สภาพพื้นที่ก่อนการขุดค้น ถ่ายภาพจากทางทิศใต้

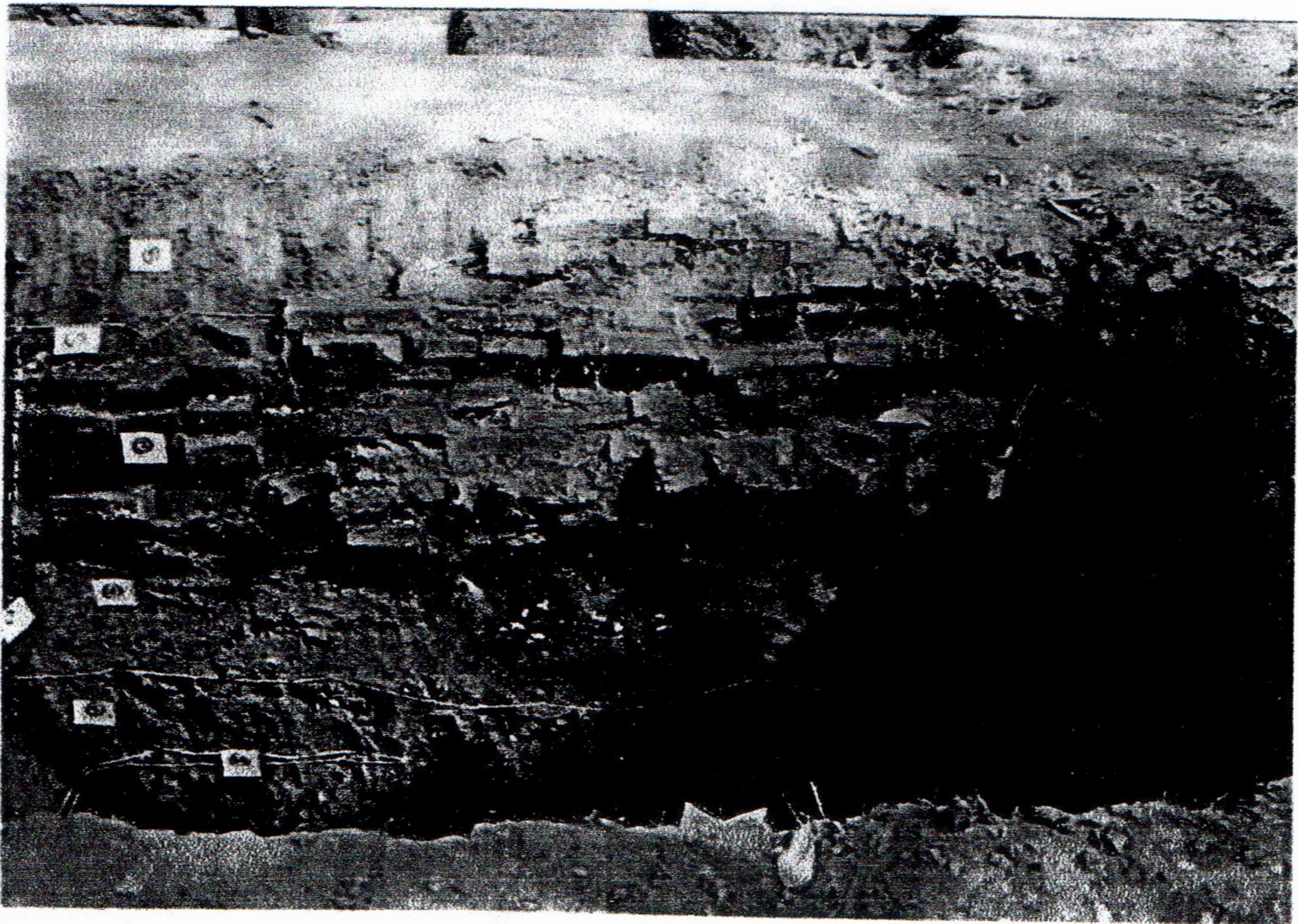
3 สภาพพื้นที่ก่อนการรุดค้นบริเวณที่เป็นผนังป้อมด้านทิศตะวันออก

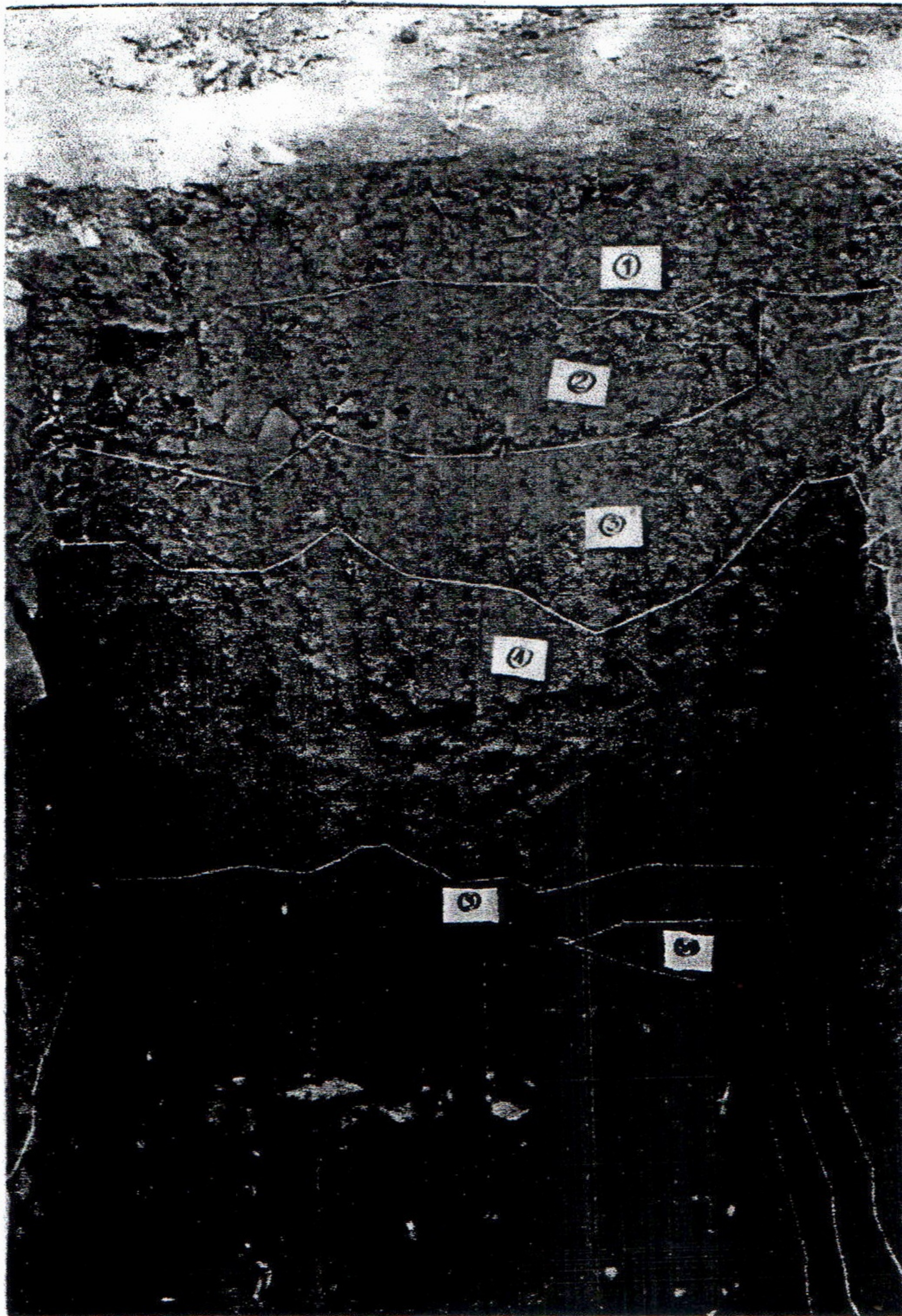
4 สภาพพื้นที่ก่อนการรุดค้นจะเห็นบ้านเรือนอยู่อาศัย
สร้างทับแนวกำแพงเมือง

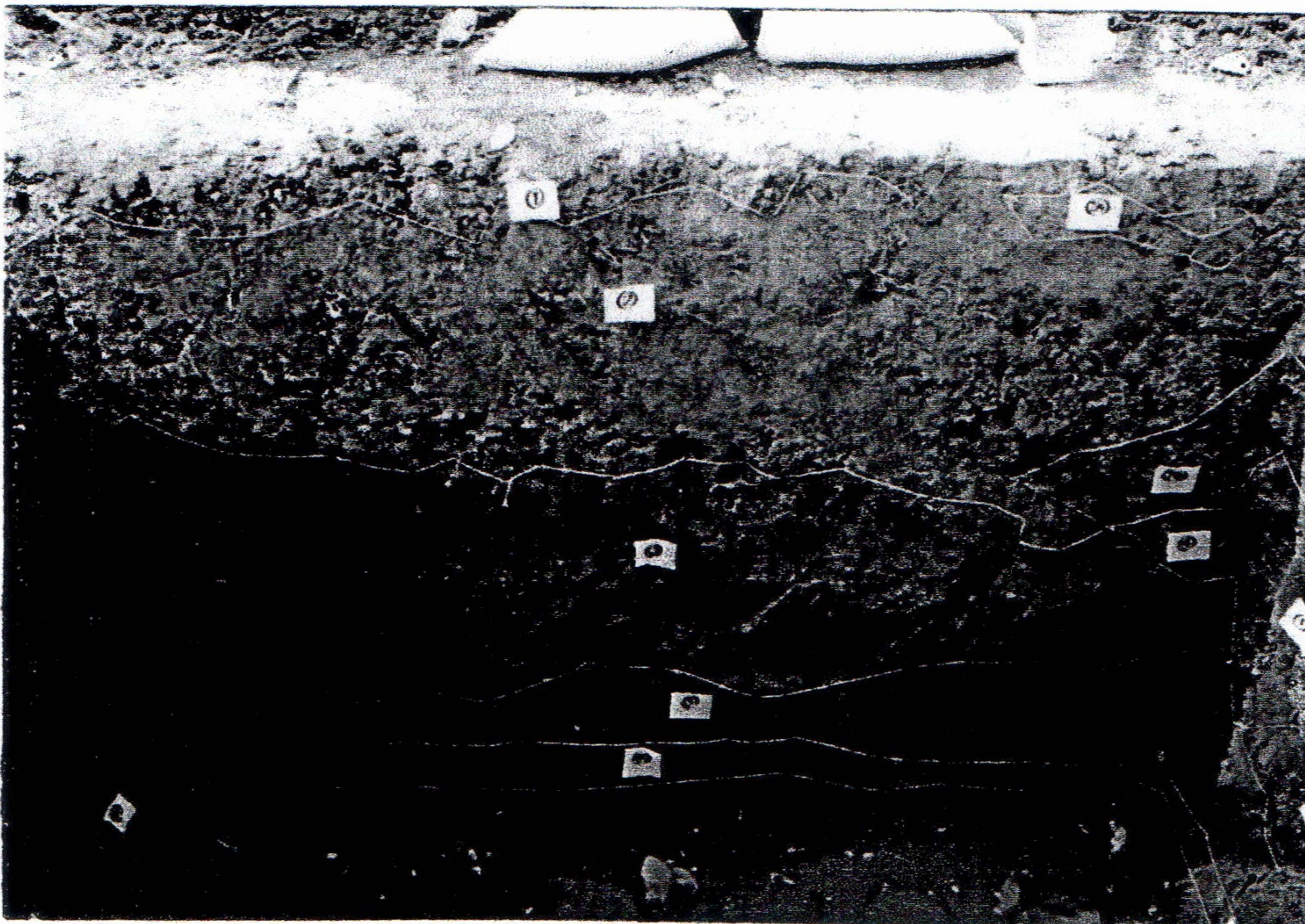
5 ขณะทำการขุดค้น

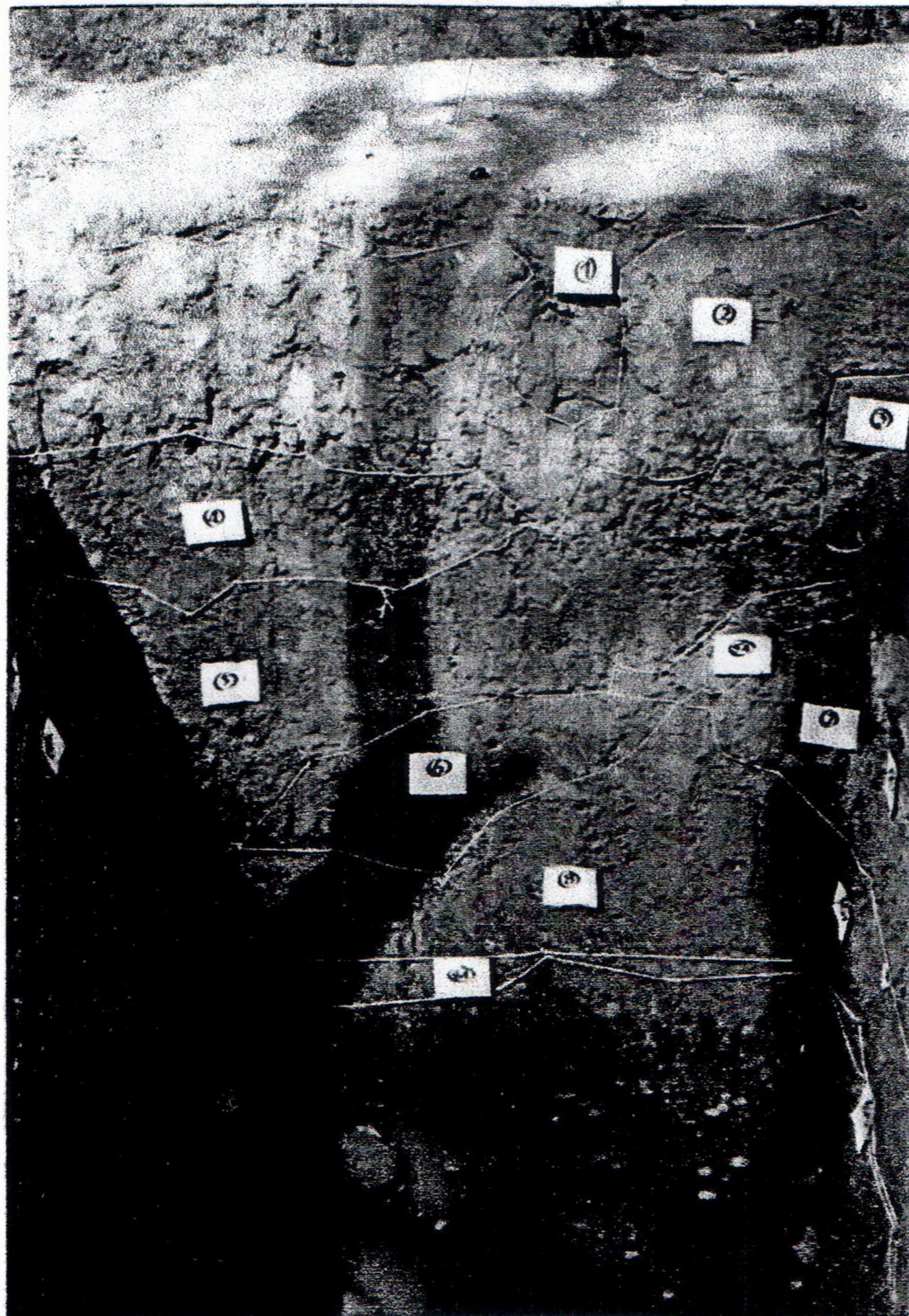
6 ผนังชั้นดินหลุมขุดค้นที่ 1 ด้านทิศเหนือ

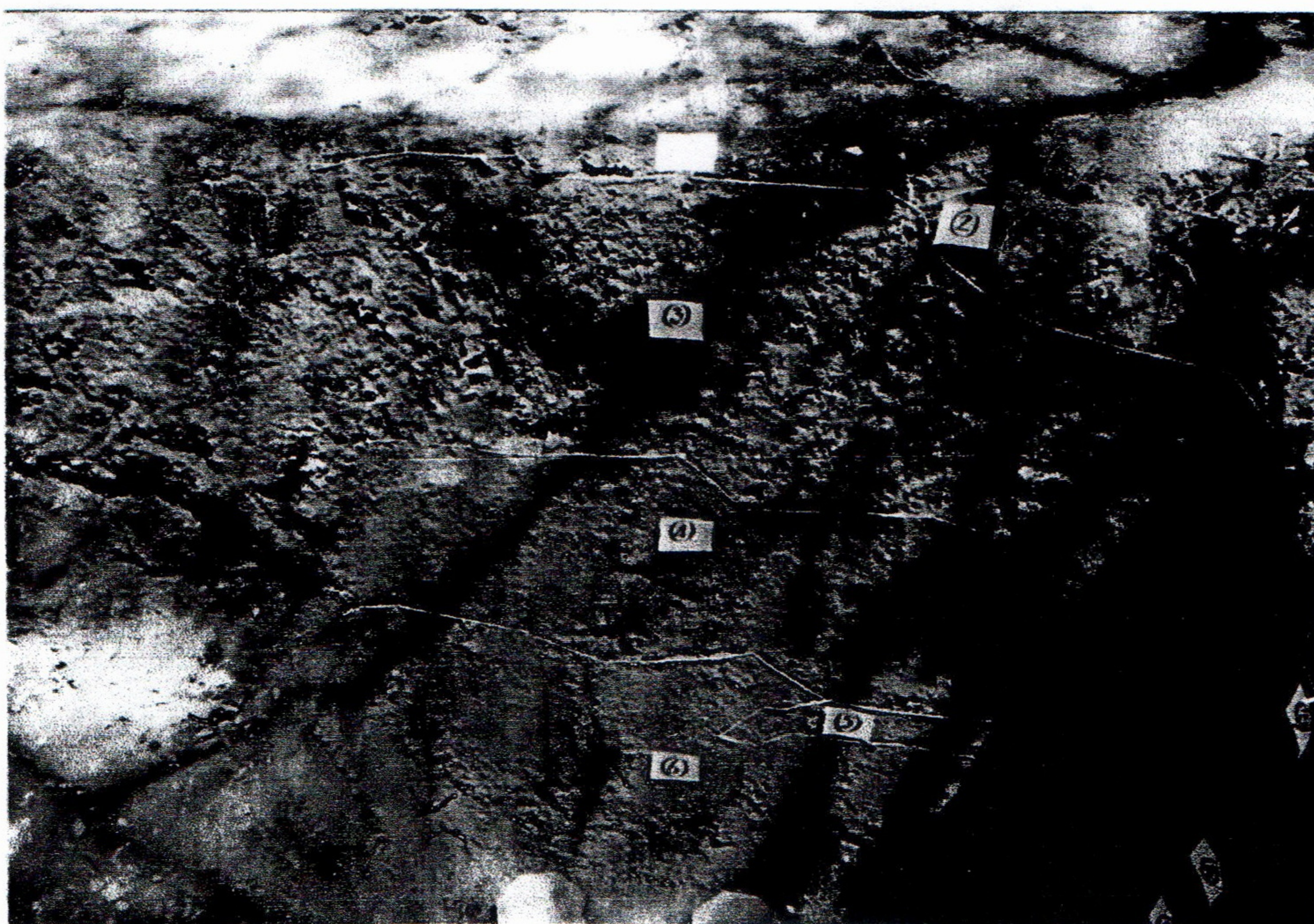
7 ผนังชั้นดินหลุมชุดคันที่ 1 ด้านทิศตะวันออก

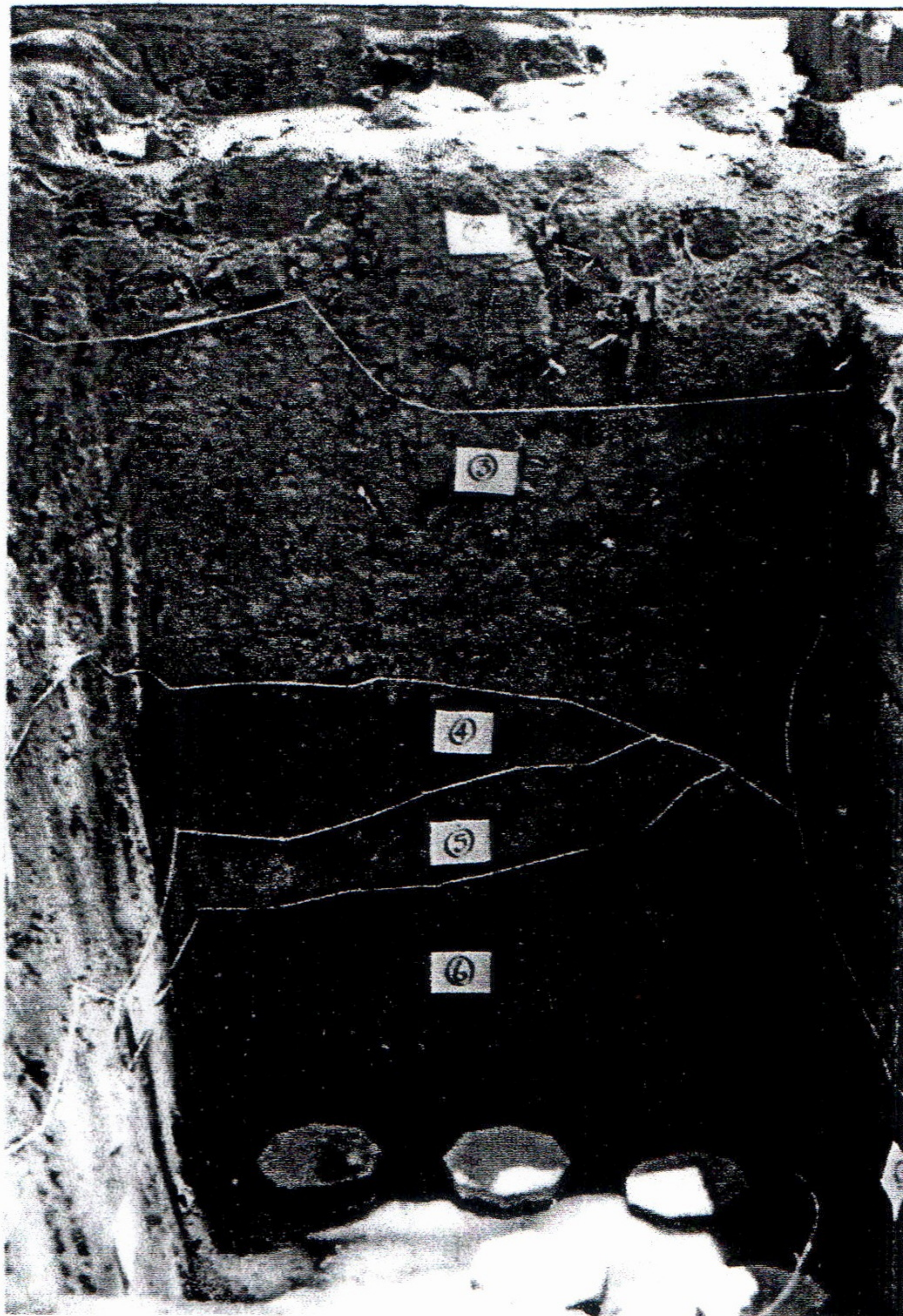
8 ผนังชั้นดินหลุมชุดคันที่ 1 ด้านทิศใต้

9 ผนังชั้นดินหลุมชุดคันที่ 1 ด้านทิศตะวันตก

10 ผนังชั้นดินหลุมชุดคันที่ 2 ด้านทิศเหนือ

11 ผังชั้นดินหลุมขุดค้นที่ 2 ด้านทิศตะวันออก

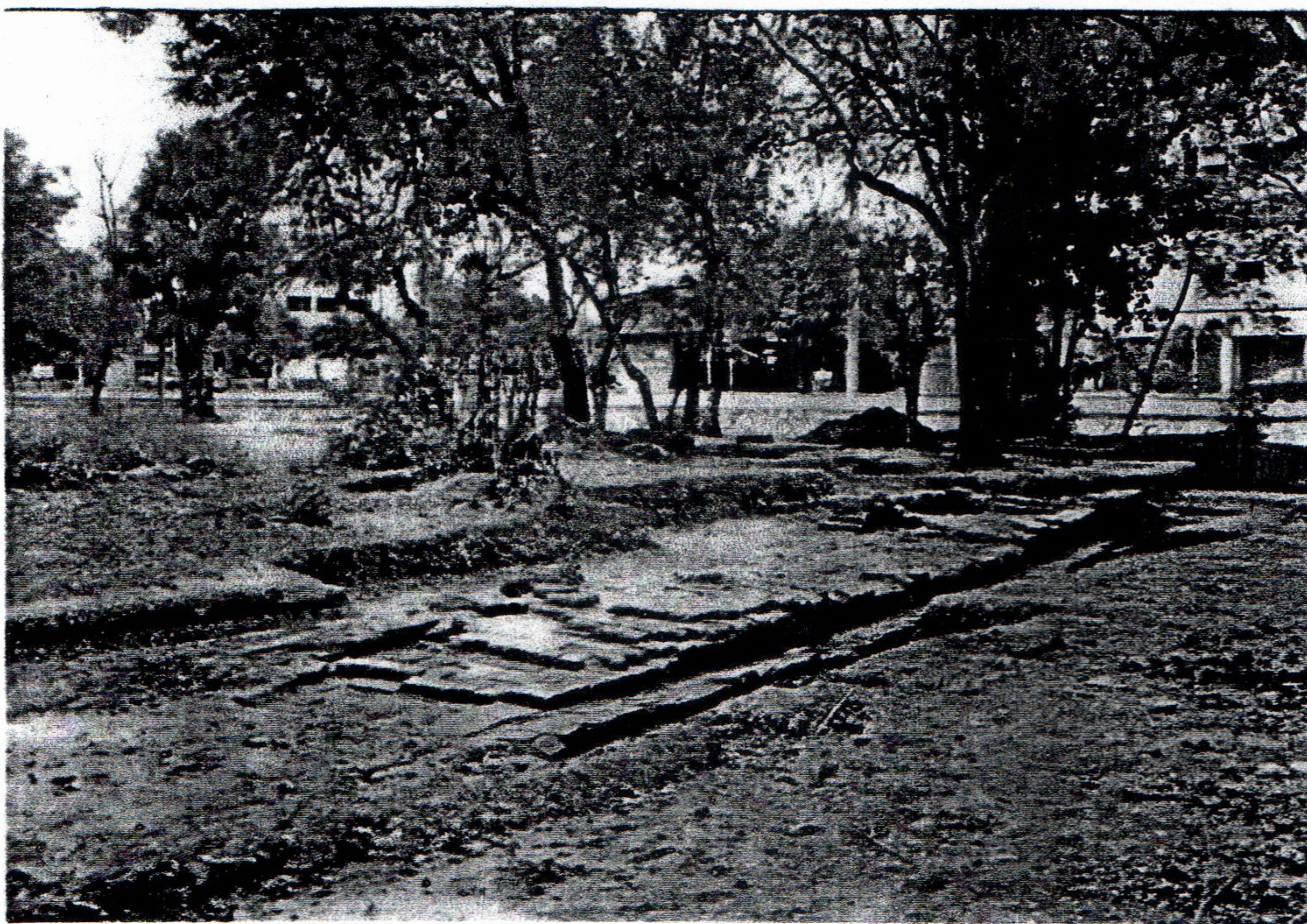
12 ผังชั้นดินหลุมขุดค้นที่ 2 ด้านทิศใต้

13 กำแพงเมืองด้านทิศเหนือ

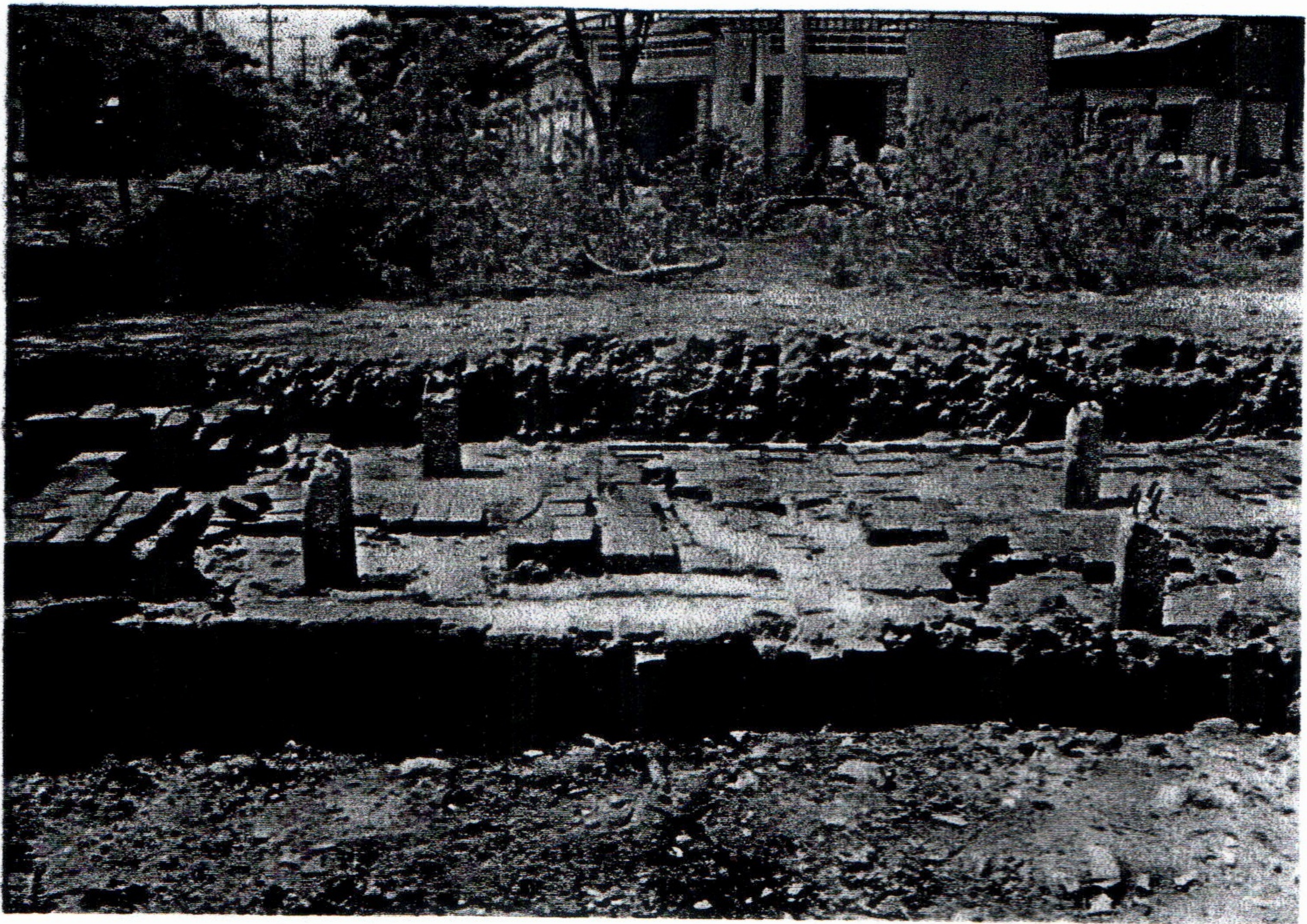
14 กำแพงเมืองด้านทิศเหนือ จะเห็นลักษณะการก่ออิฐเกือบเต็มแนวกำแพง
โดยเว้นเป็นช่องสี่เหลี่ยมแล้วถมดินภายในเรียงรายไปตามแนวกำแพง

15 กำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก

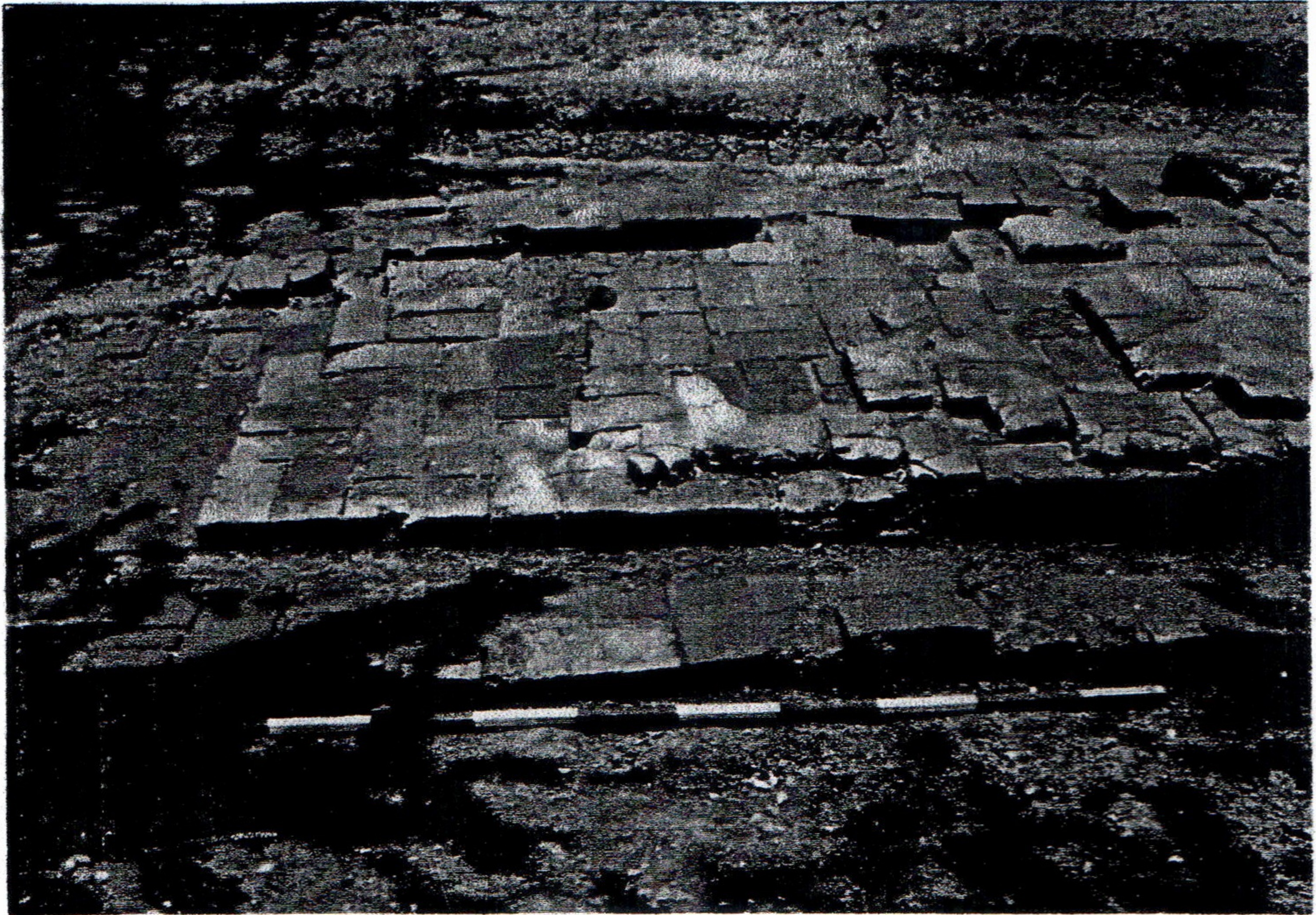
16 กำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก มีลักษณะโครงสร้างเหมือนกำแพงเมือง
ด้านทิศเหนือ

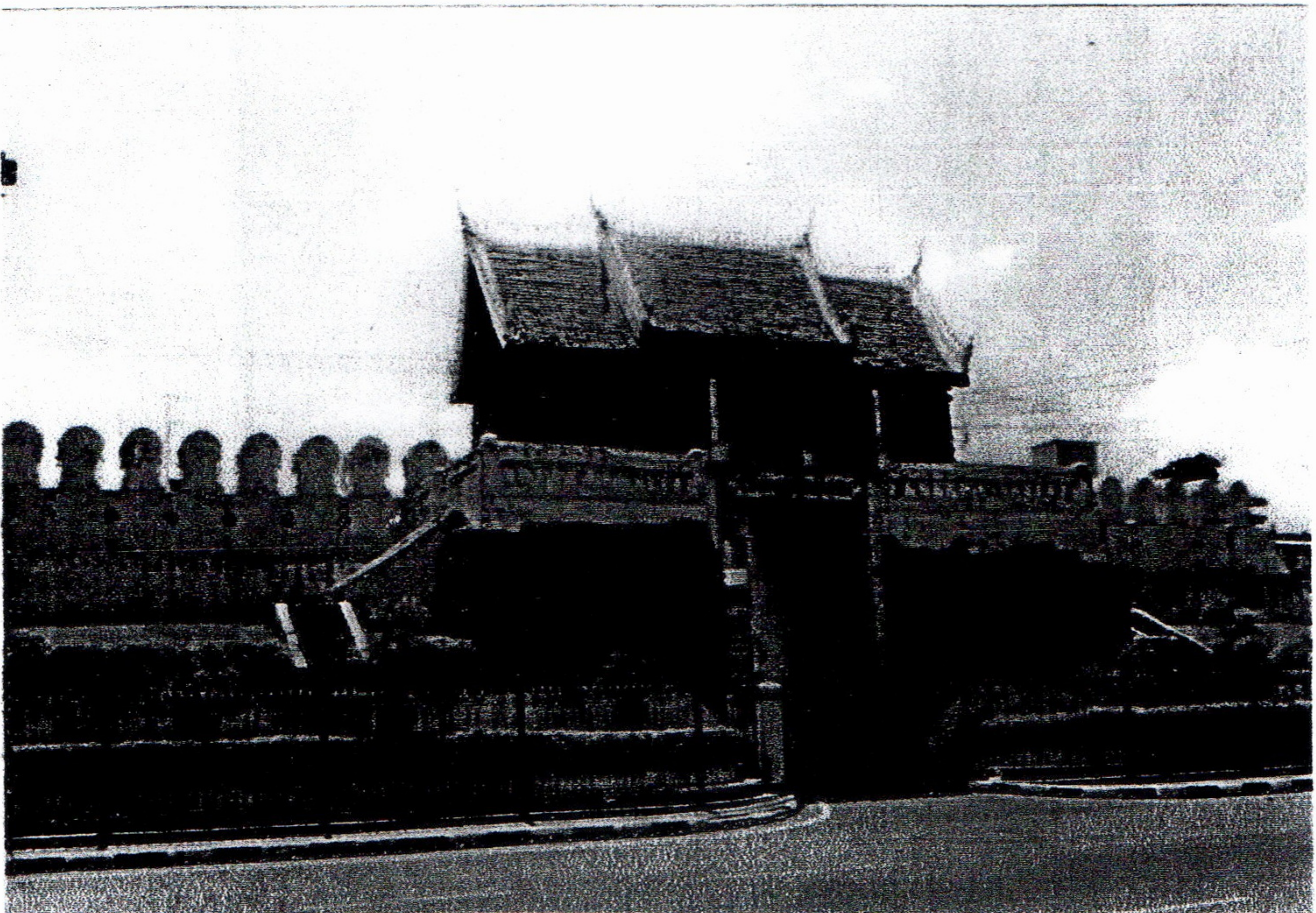
17 ตัวกำแพงถูกรบกวนจากการอยู่อาศัยในปัจจุบัน ในภาพจะเห็นเสา(คอนกรีต)
บ้านชุดลงมาทำลายกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ

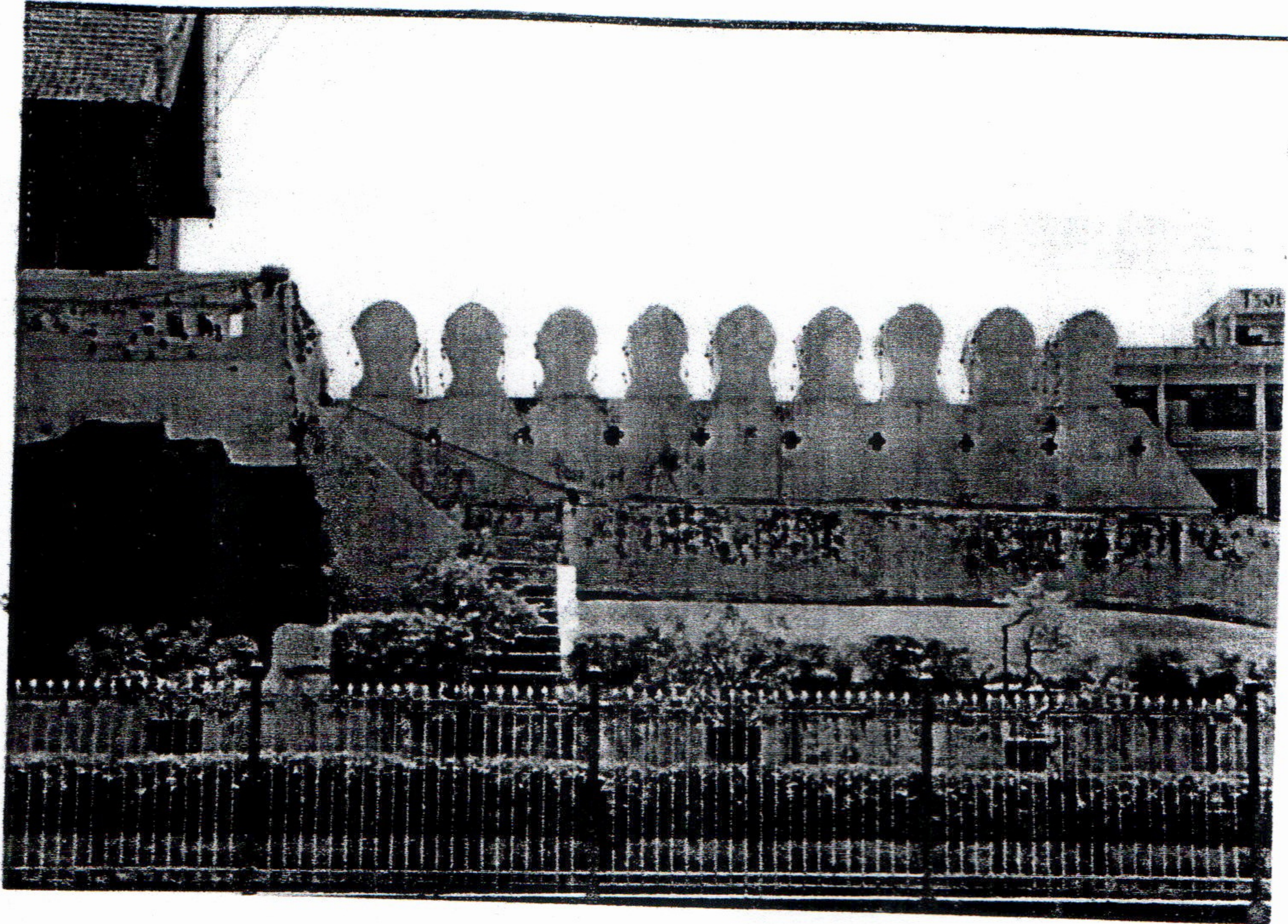
18 ลักษณะการก่ออิฐที่ตัวกำแพงเมือง

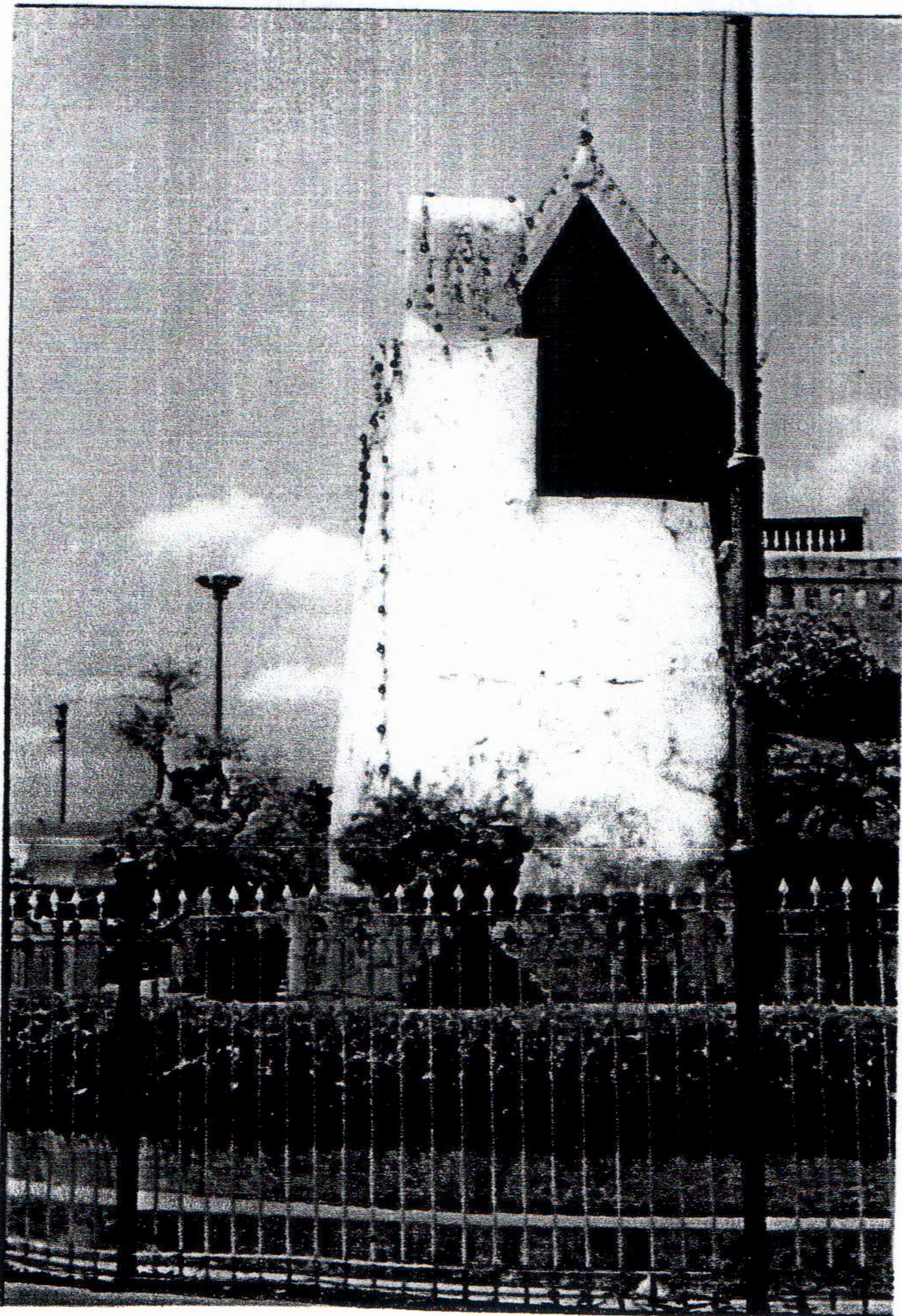
19 แนวอิฐที่ก่อขึ้นที่ขอบนอกของกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก

20 ประตูชุมพลด้านในเมือง

21 ลักษณะกำแพงเมืองด้านในจะเห็นใบเสมา ช่องส่องมองและดินที่ถมขึ้นมาจากฐาน

22 ด้านข้างของกำแพงเมืองจะเห็นส่วนที่เป็นเชิงเทินอยู่ด้านใน

23 แนวผนังป้อมด้านในที่ต่อเนื่องกับกำแพงเมือง

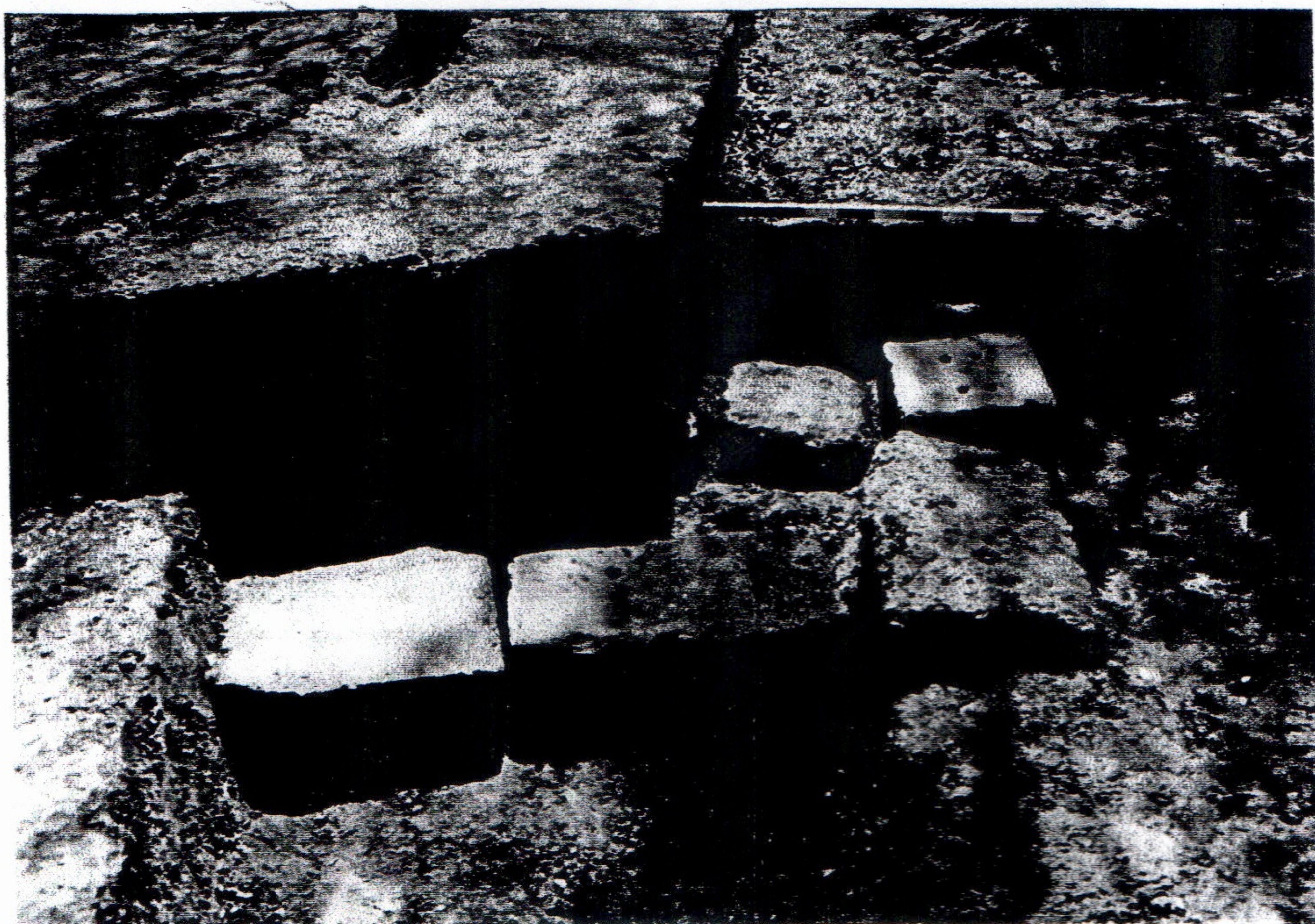
24 แนวผนังป้อมที่ต่อเนื่องเป็นแนวเดียวกับกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ

25. บริเวณสวนที่เชื่อมต่อนวนนังป้อมและกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก

26. ส่วนต่อระหว่างป้อมกับกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก

27 ก้อนหินทรายที่ก่อเป็นขอบนอกบริเวณฐานของผนังป้อมด้านใน

28 แนวก้อนหินทรายที่ก่อเป็นขอบนอกที่เป็นช่วงต่อ
ระหว่างผนังป้อมกับกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ

29 แนวก้อนหินทรายที่ก่อเป็นขอบนอกของผนังป้อมด้านใน ซึ่งเป็นแนวที่
ต่อเนื่องกับแนวที่ก่อด้วยอิฐของกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก

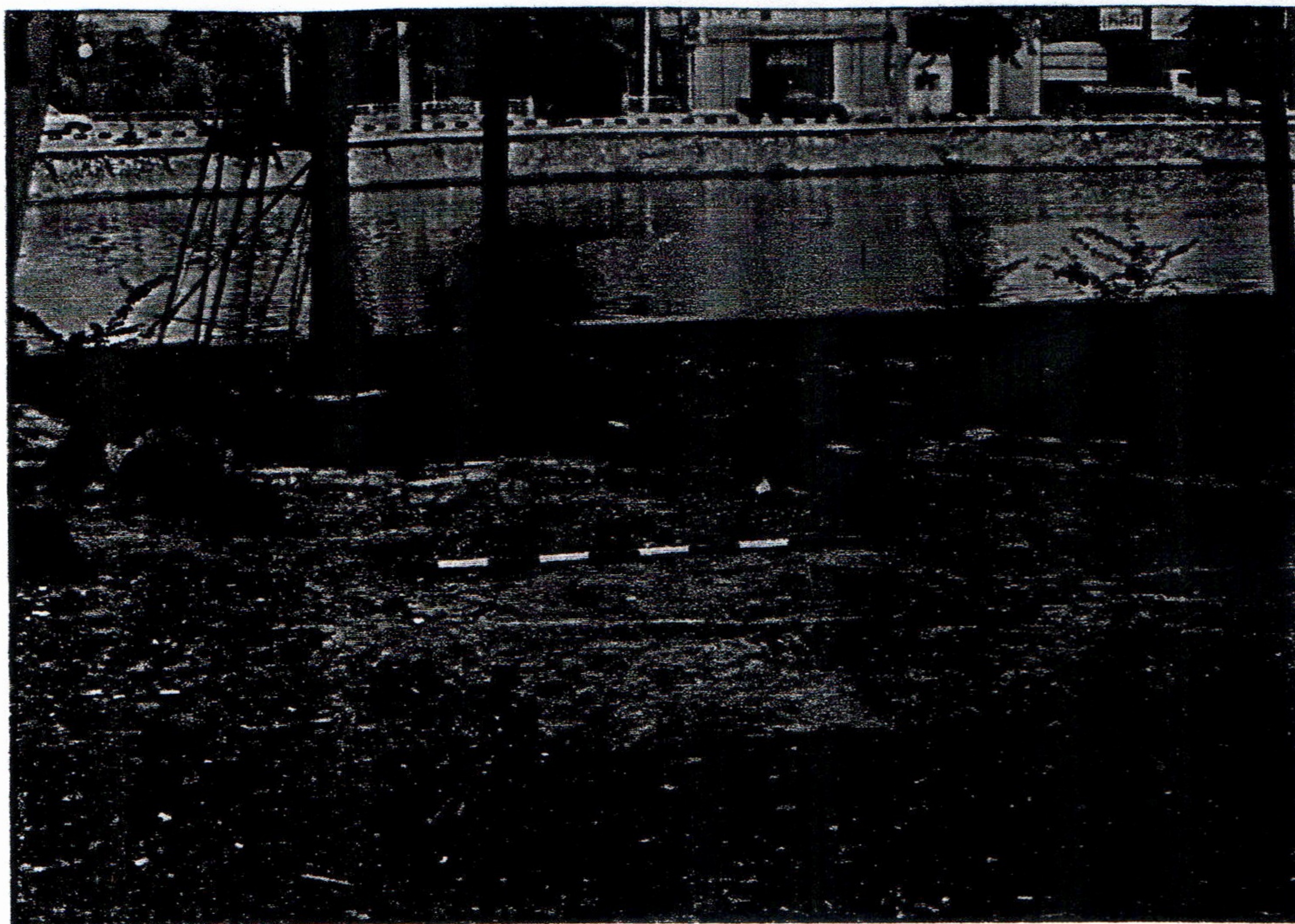
30 แนวผนังป้อมด้านทิศตะวันตก

31 ผนังป้อมด้านทิศตะวันตก

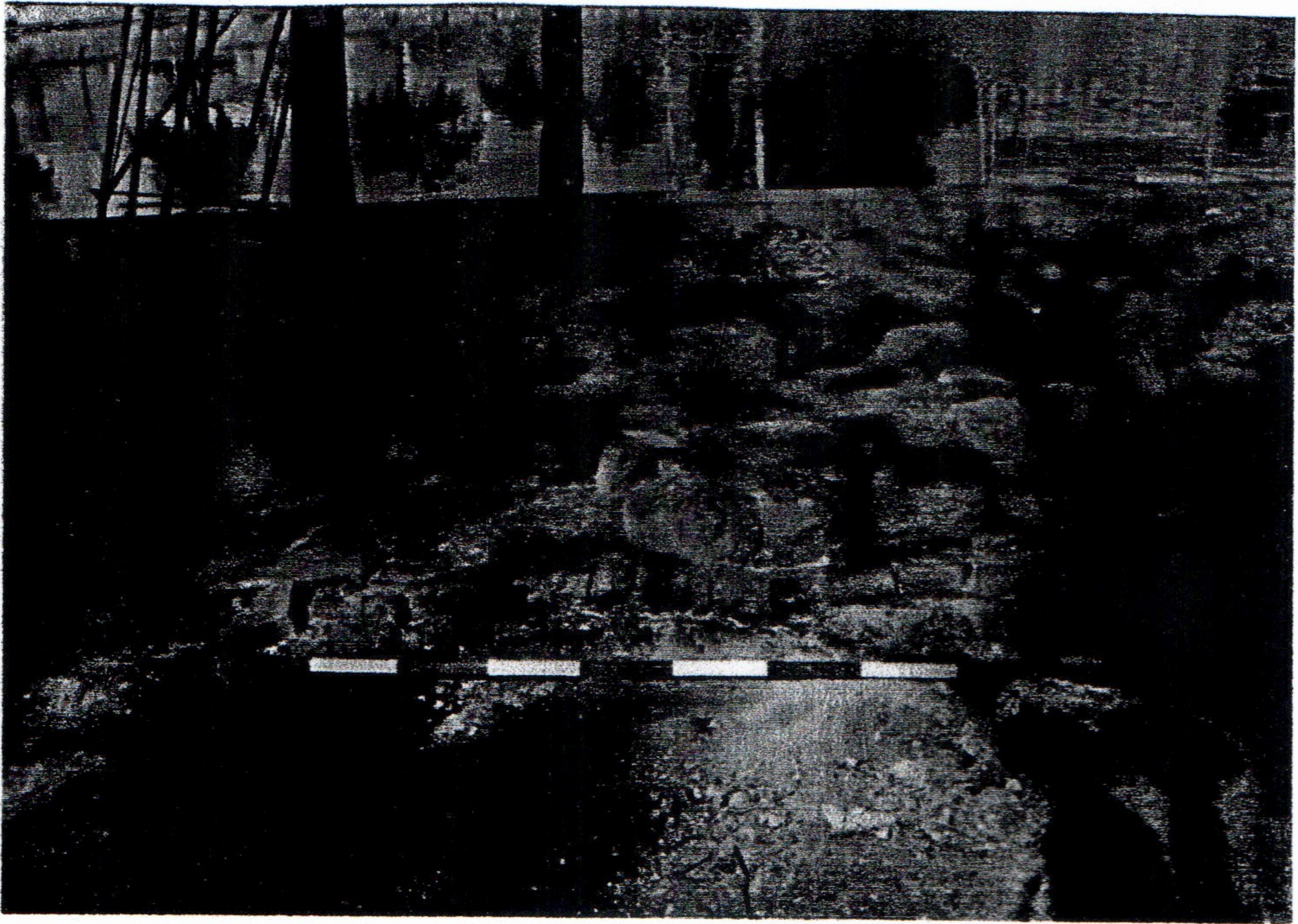
32 ผนังป้อมด้านทิศตะวันตกที่ก่อทับแนวกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ

33. ผนังป้อมด้านทิศตะวันออก

34. แนวผนังป้อมด้านทิศตะวันออกด้านนอกและด้านใน(ส่วนล่างของภาพ)

35. ลักษณะของการก่อผนังป้อมโดยใช้ก้อนศิลาแลงและอิฐร่วมกัน
โดยใช้ปูนสอวัสดุเหล่านั้น

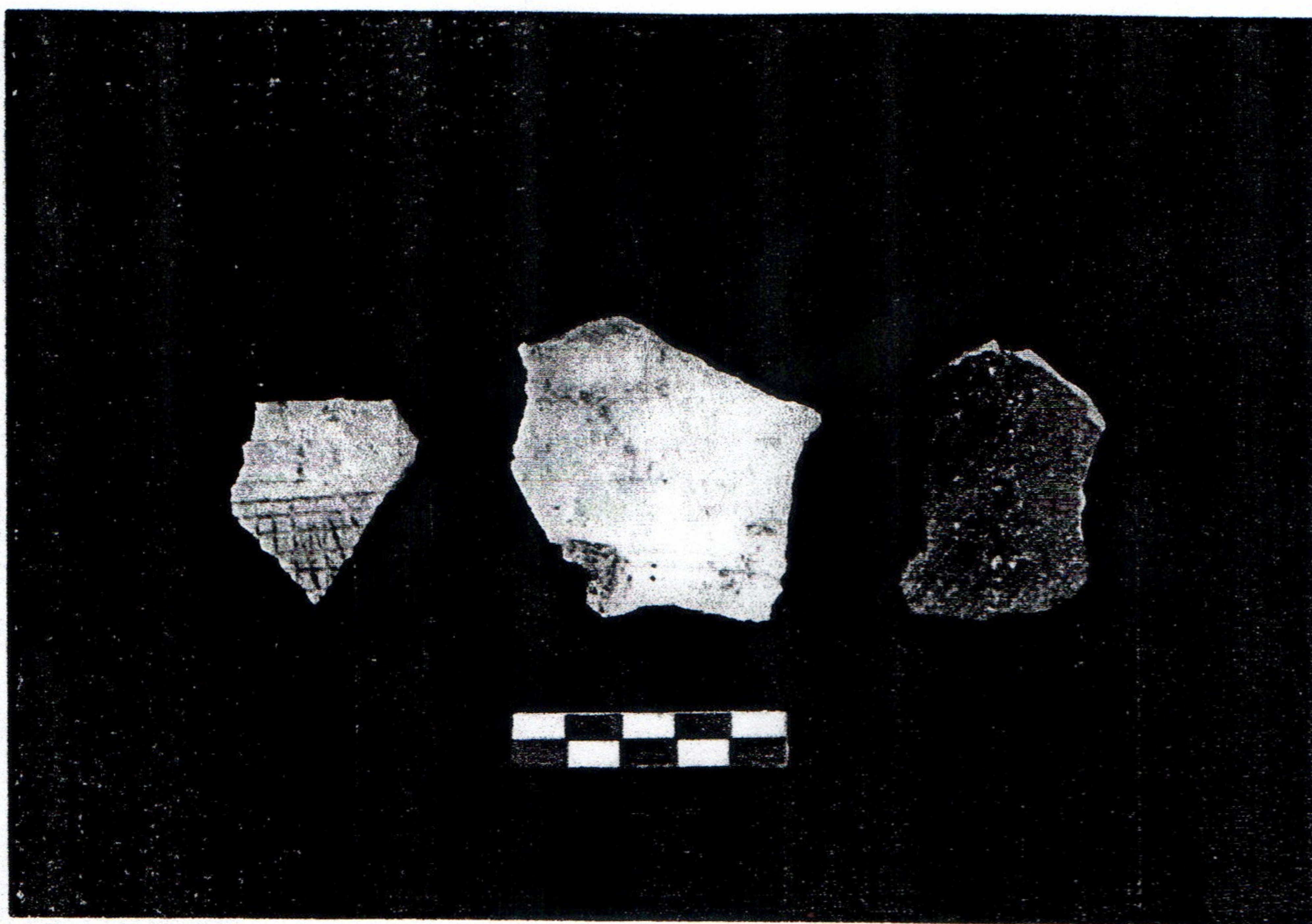
36. ลักษณะของปูนที่สอระหว่างก้อนอิฐ

37 ผนังป้อมด้านทิศเหนือ

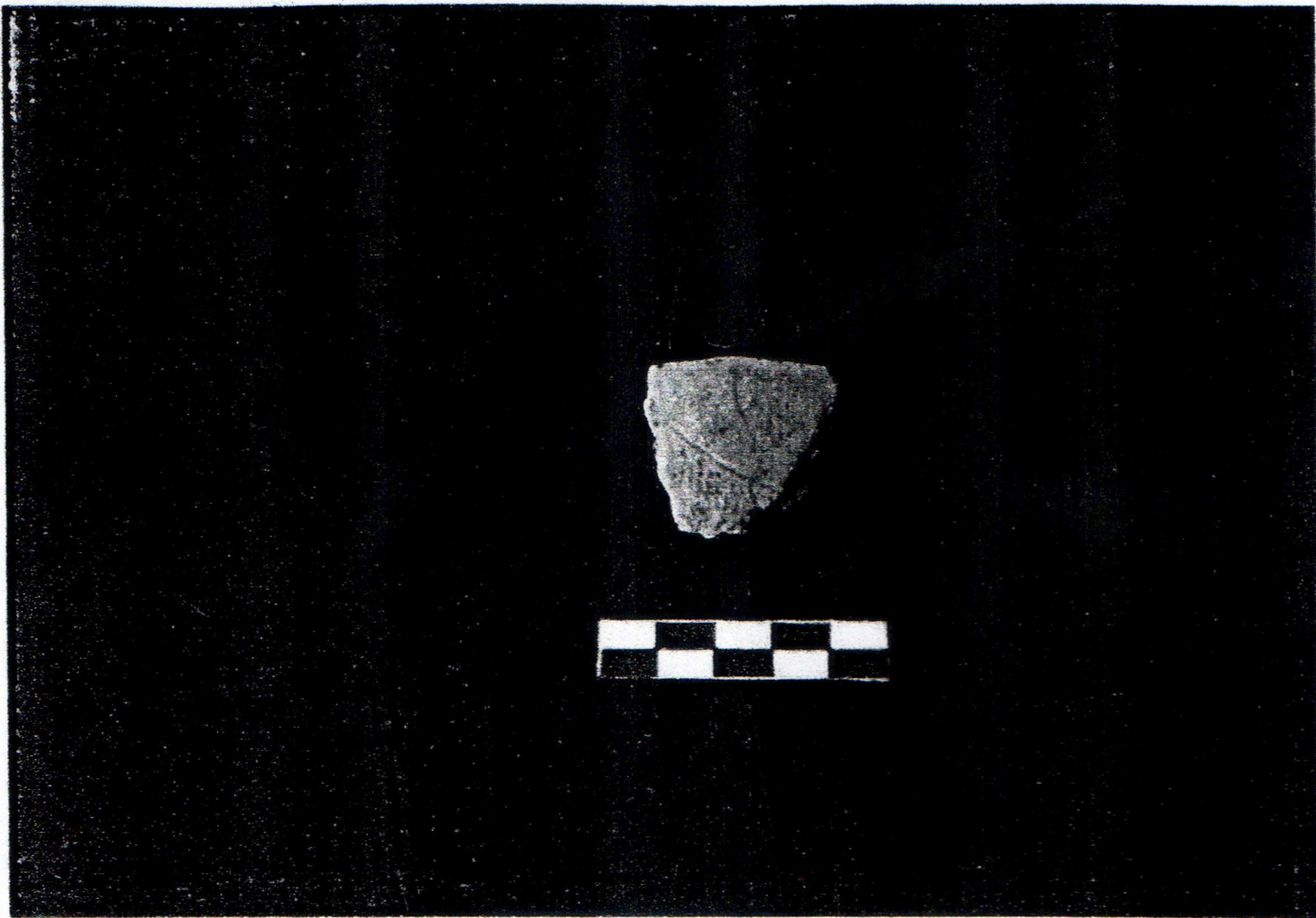
38 ผนังป้อมด้านทิศเหนือและทิศตะวันตก

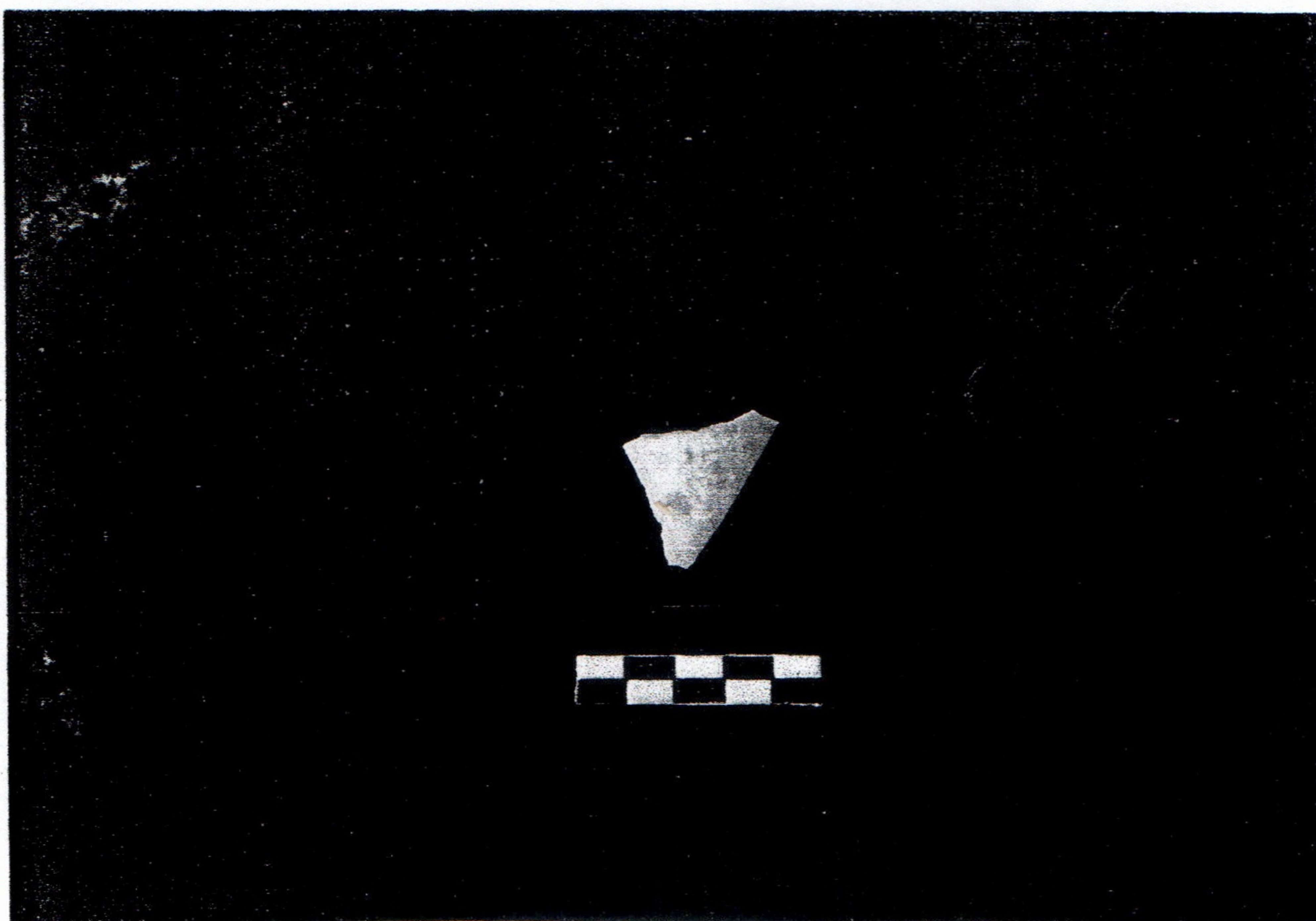
39 เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินจากการขุดแต่งกำแพงเมือง
ตกแต่งด้วยลายเชือกทาบ ขูดขีดและขีดมันตามลำดับ

40 เศษภาชนะดินเผาที่มีรอยประทับของแกลบข้าว

41 เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินตกแต่งด้วยลายกดประทับ
ด้วยเส้นเชือกขีดเส้นที่ขอบนอก

42 เศษภาชนะดินเผาคัลลอบเขียวเครื่องถ้วยเขมร

43 เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินเครื่องถ้วยเขมร ตกแต่งด้วยลายกดประทับ

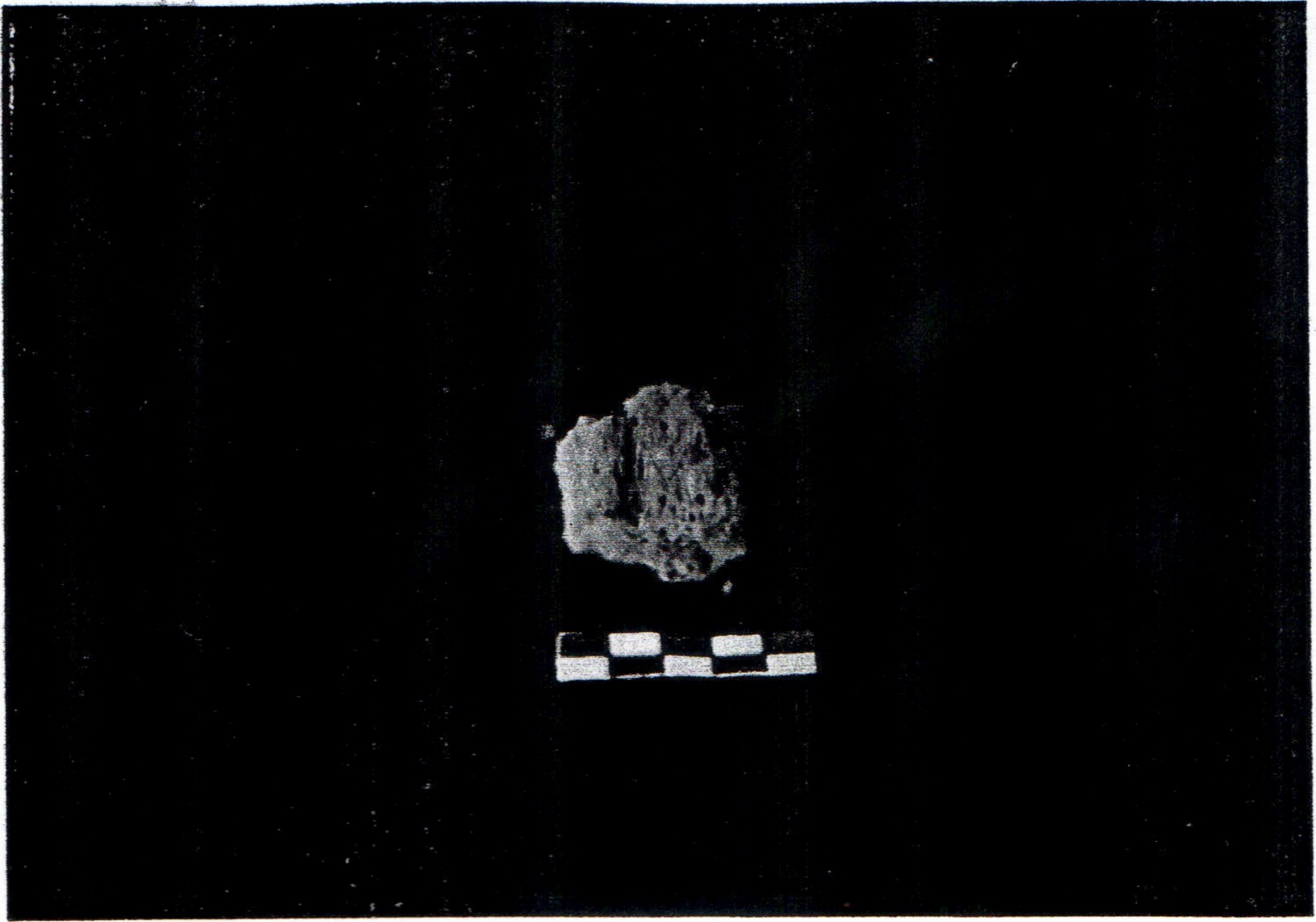
44 เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินเครื่องถ้วยเขมร ตกแต่งด้วยลายขีด

45 เศษภาชนะดินเผาแบบพิมายดำ

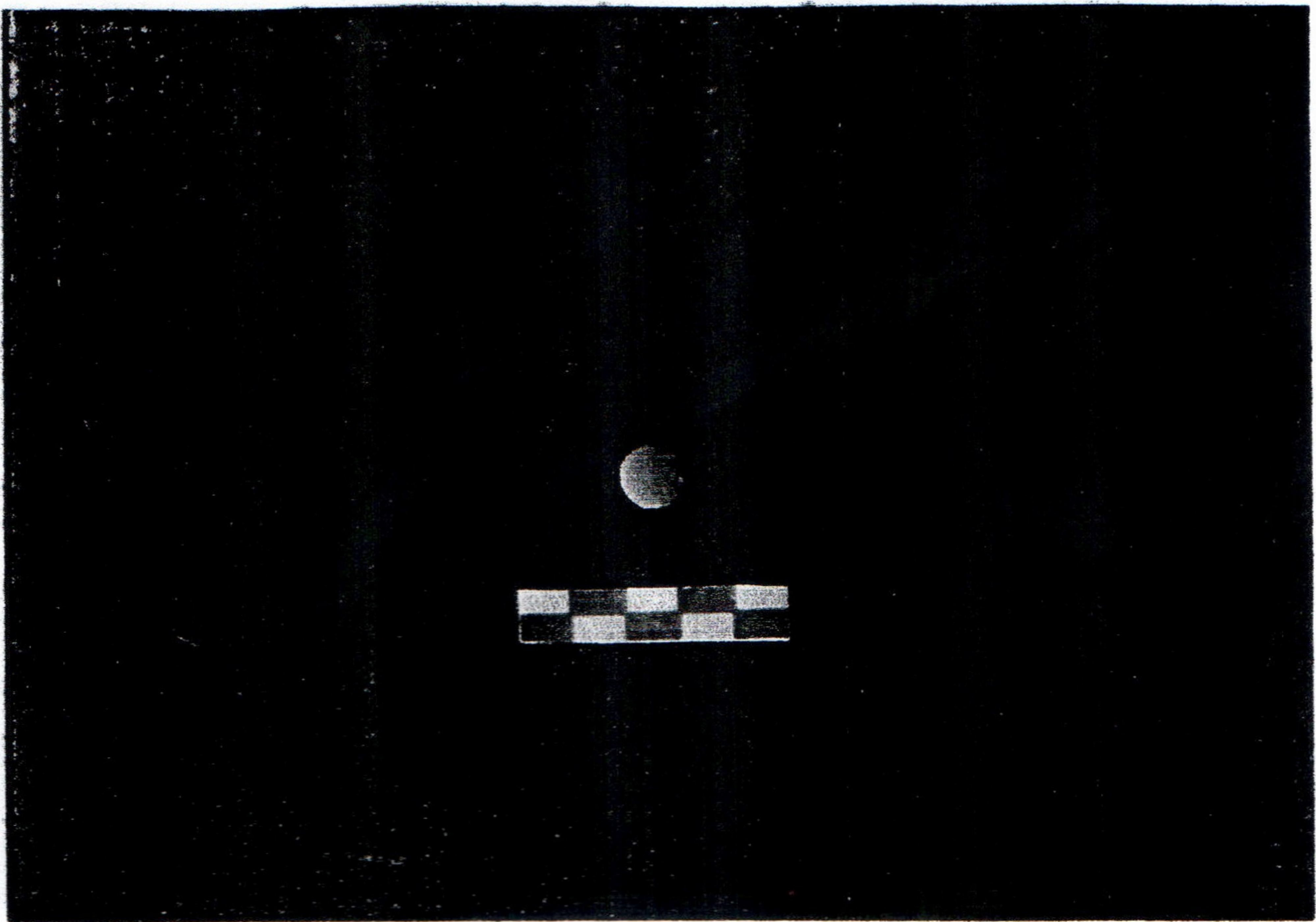
46 ก้อนอิฐที่ใช้สร้างกำแพงเมือง

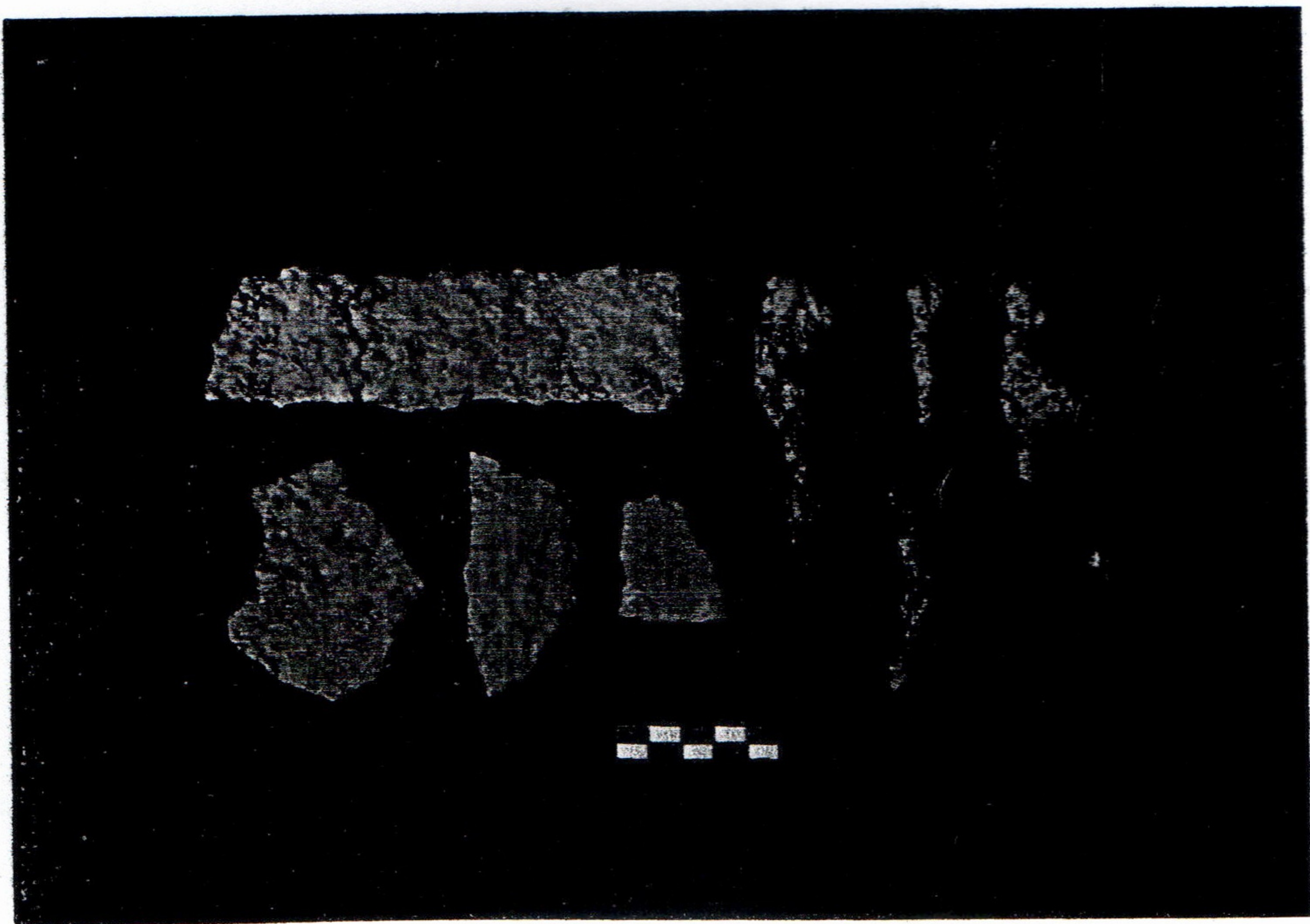
47 เศษก้อนอิฐที่มีรอยประทับของแกลบข้าว

48 ก้อนอิฐที่มีรูปทรงโค้ง

49 ลูกกระสุนดินเผา พบบริเวณกริด s2w5

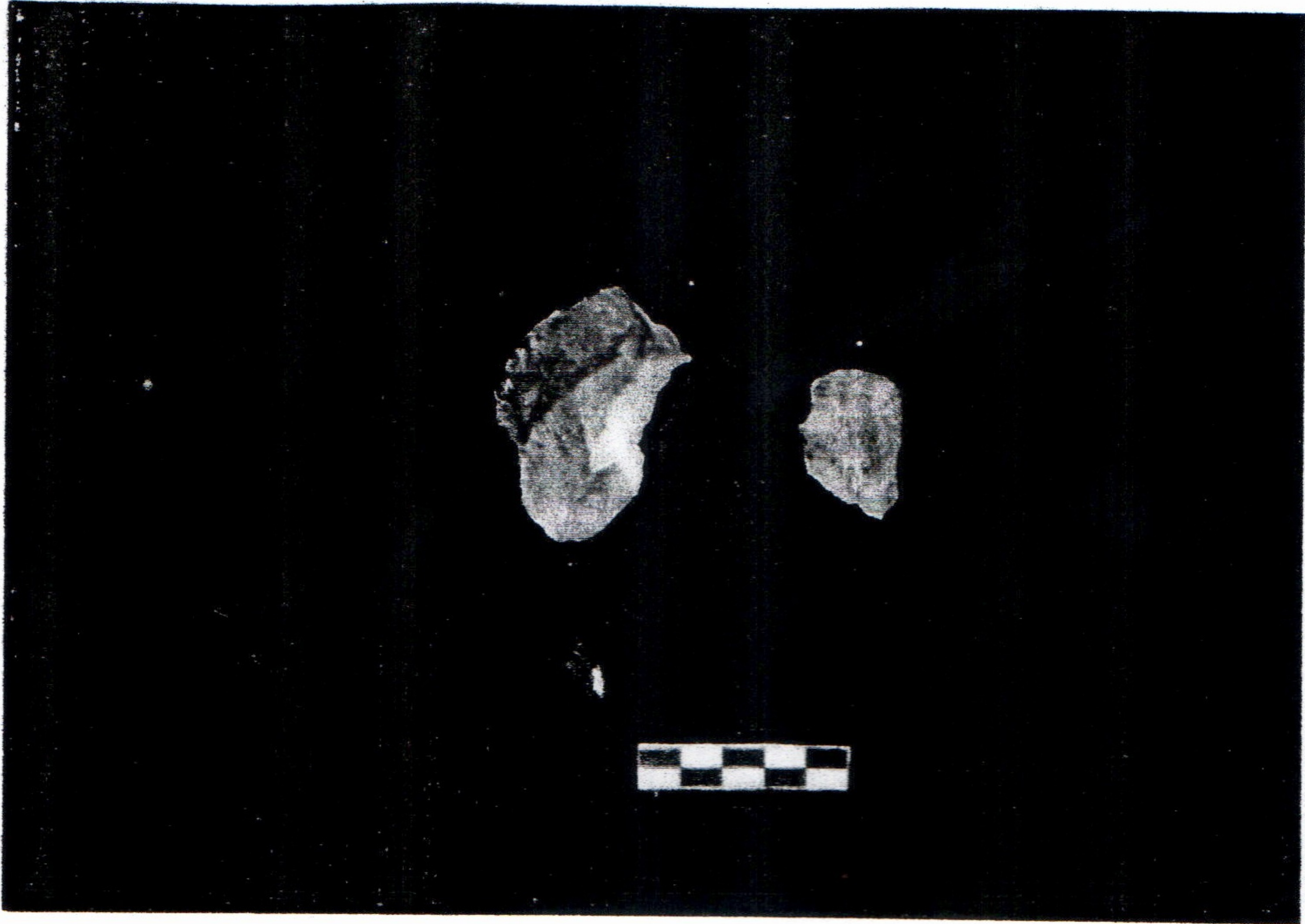
50 ชิ้นส่วนเครื่องมือเหล็กแบบแผ่นแบน(ซ้าย)และแท่งกลม(ขวา)

51 กระดูกสัตว์ พบบริเวณกริด s2w5

52 กระดูกสัตว์ พบบริเวณกริด s2w5

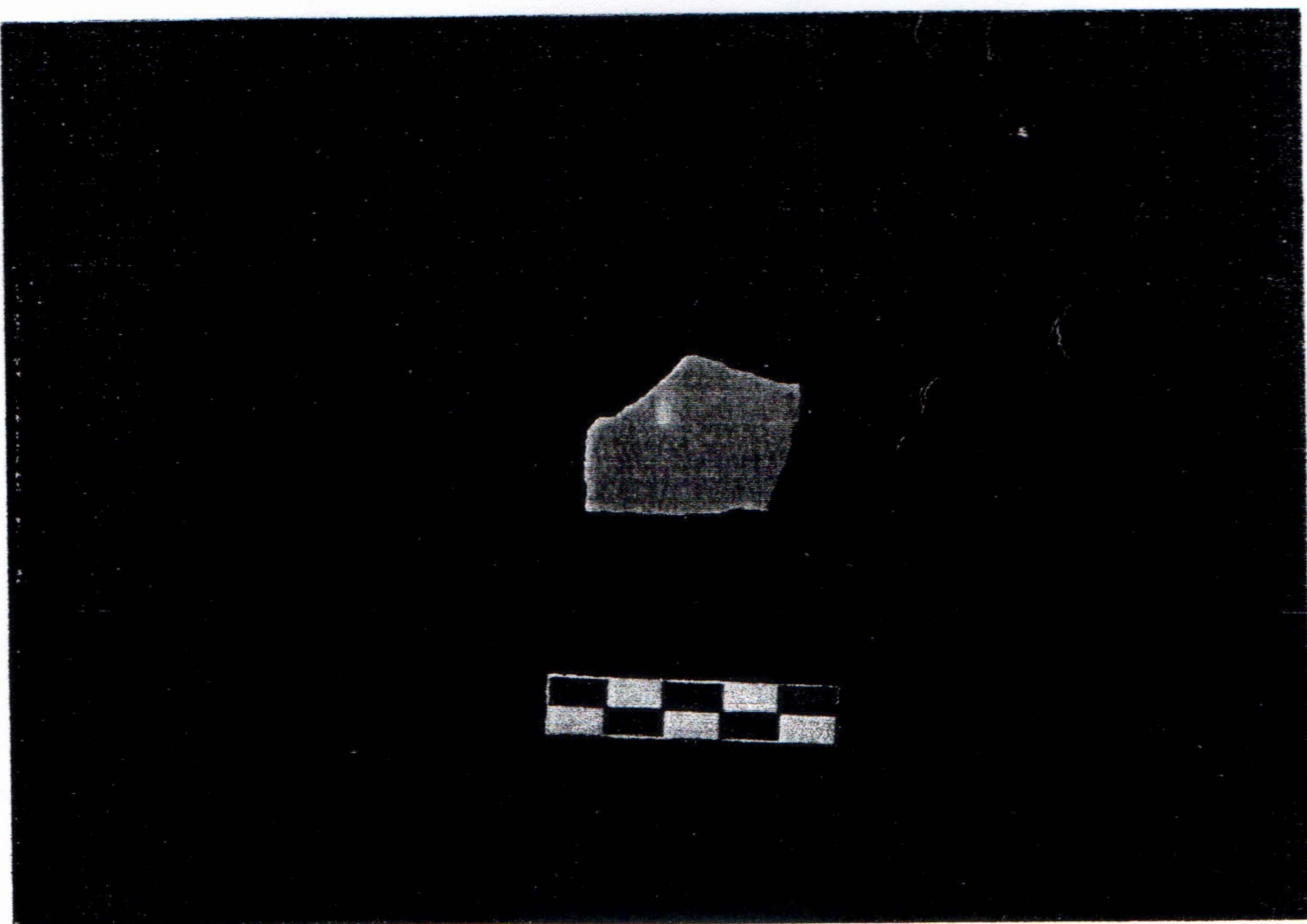
53 กระดูกสัตว์ พบบริเวณกริด s2w6

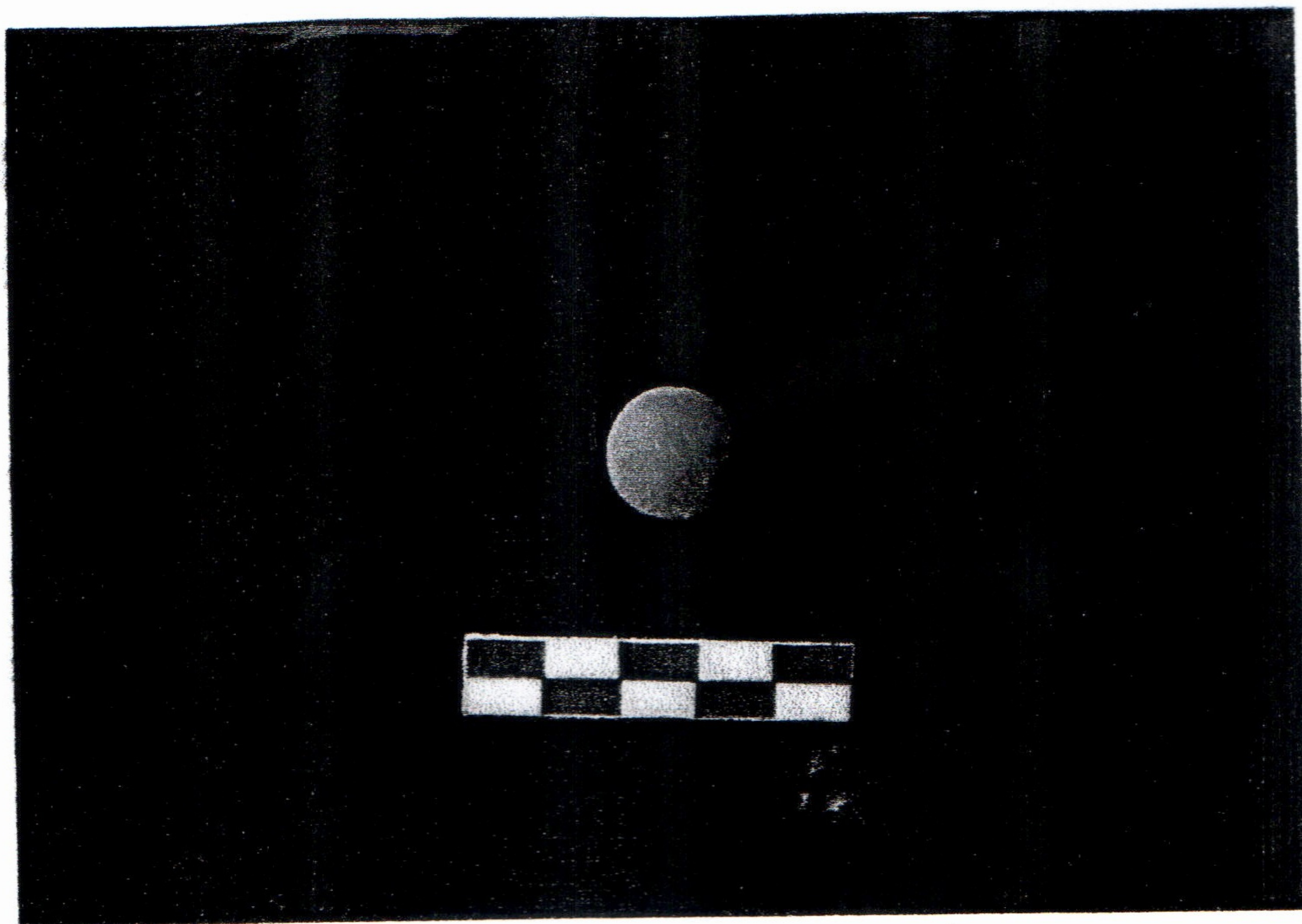
54 กระดูกสัตว์ พบบริเวณกริด s2w7

55 เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน จากหลุมขุดค้นที่ 1 ตกแต่งด้วยลาย
เชือกทาบ ขูด ขูดขีดและขีดมันตามลำดับ

56 เศษภาชนะดินเผาเครื่องถ้วยสุโขทัย

57 ลูกกระสุนดินเผาจากหลุมขุดค้นที่ 1

